

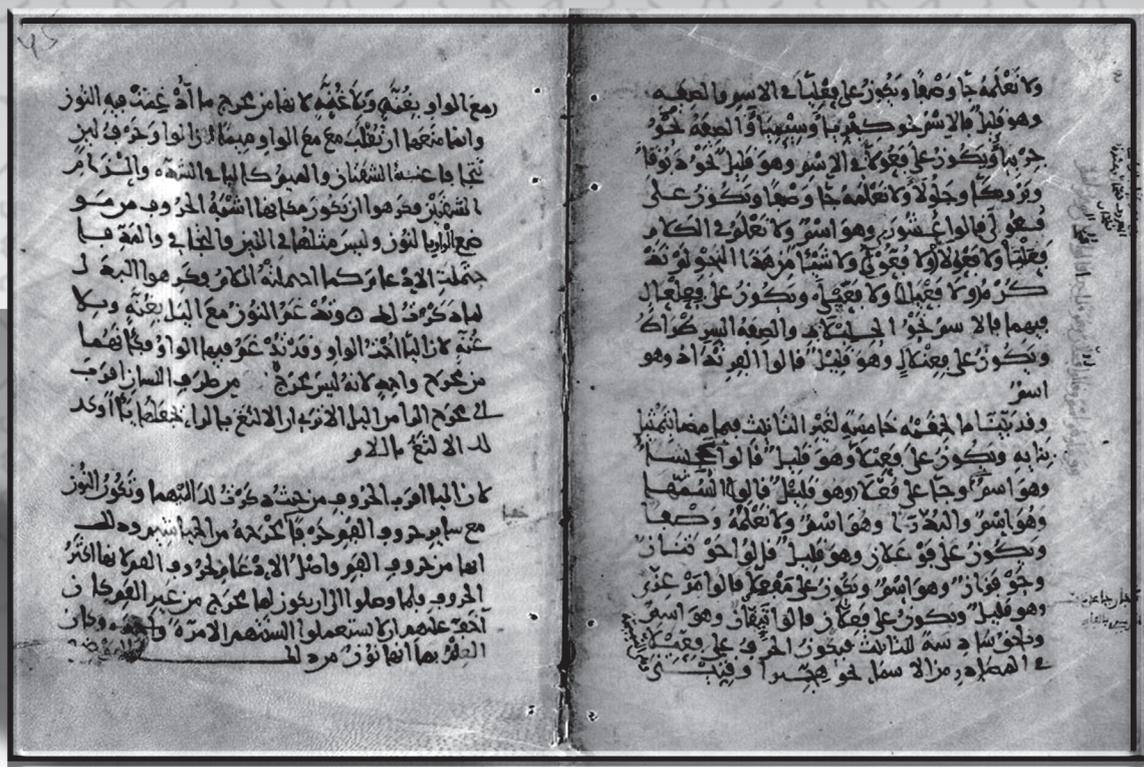

الأبجدية العربية في الأندلس

АРАБИСТИКА ЕВРАЗИИ EURASIAN ARABIC STUDIES

ЕВРАЗИЯ АРАБИСТИКАСЫ

2019, No. 7

Казанский (Приволжский) федеральный университет
Египетско-российский фонд культуры и науки
Центр арабской культуры «Аль-Хадара»

АРАБИСТИКА ЕВРАЗИИ

Научный журнал

2019, № 7

ISSN 2619-1261

Размещается на платформах РУНЭБ (elibrary.ru), БД «КиберЛенинка» и Ulrich's Periodicals Directory

Издаётся с августа 2018 года – 4 выпуска в год

Адрес редакции:

420008, Россия, Республика Татарстан, г. Казань, ул. М. Межлаука, 3, каб. 117

Тел.: +7 (843) 221-33-21

E-mail: arabicstudies@mail.ru

Website: <http://eas20188.org>

Учредители: Хайрутдинов Рамиль Равилович, Мингазова Наиля Габделхамитовна

Зарегистрирован Федеральной службой по надзору в сфере связи, информационных технологий и массовых коммуникаций. Свидетельство о регистрации печатного СМИ (журнал) ПИ № ФС 77-73332 от 24.07.2018.

Подписано в печать 15.09.2019. Бумага офсетная. Печать цифровая.

Формат 60x84/8. Тираж 500 экз. Отпечатано с готового оригинал-макета, подготовленного в типографии Издательства Казанского университета.

Дата выхода выпуска в свет: 30.09.2019

Издатель: АНО «Институт культурного наследия»

Адрес: 420111, Россия, г. Казань, ул. Кремлёвская, 10/15.

Тел.: +7 (843) 221-33-21

Адреса типографий:

Издательство Казанского университета
420008, г. Казань, ул. Профессора Нужина, 1/37.

Тел.: (843) 233-73-59, 233-73-28.

Египетско-российский фонд культуры и науки (доп. тираж)

11769 Nozha, 114 Joseph Tito St., Heliopolis – Cairo – Египт

Tel.: + (202) 219 271 57 & 58

Fax: + (202) 219 271 50

www.russiannewsar.com

secertary_ert@yahoo.com

Подписка и распространение: на оформлении

Редакционно-издательская группа

Ответственный секретарь

Шамсутдинова Э.Х. (г. Казань, Россия)

Научный редактор

Субич В.Г., канд. филол. наук (г. Казань, Россия)

Оператор сайта

Витоль Е.В. (г. Казань, Россия)

Ответственный за выпуск

Витоль Е.В. (г. Казань, Россия)

Корректор

Рахимов Э.А. (г. Казань, Россия)

Учредитель, шеф-редактор

Хайрутдинов Р.Р., канд. ист. наук, доцент (г. Казань, Россия)

Учредитель, главный редактор

Мингазова Н.Г., канд. филол. наук, доцент (г. Казань, Россия)

Заместитель главного редактора

Закиров Р.Р., канд. филол. наук, доцент (г. Казань, Россия)

Заместитель главного редактора

Аль-Аммари М.С., канд. пед. наук (г. Казань, Россия)

Председатель редакционной коллегии

Эль-Шафи Х., директор Египетско-российского фонда культуры и науки (г. Каир, Египет)

Сопредседатели редакционной коллегии

Аль-Фоади Р.А., Ph.D., доцент (г. Багдад, Ирак)

Аль-Джарф Р.С., Ph.D., профессор (г. Рияд, Саудовская Аравия)

Берникова О.А., канд. филол. наук, доцент (г. Санкт-Петербург, Россия)

Ибрагимов И.Д., канд. пед. наук, доцент (г. Пятигорск, Россия)

Кириллина С.А., д-р ист. наук, профессор (г. Москва, Россия)

Редакционная коллегия

Алексеев И.Л., канд. ист. наук (г. Москва, Россия)

Аликберов А.К., канд. ист. наук (г. Москва, Россия)

Алмазова Л. И., канд. филос. наук (г. Казань, Россия)

Аль-Мусави С. Ph.D., доцент (Тетуан, Марокко)

Андреасян А.К., канд. филол. наук (Ереван, Армения)

Бельхамити М. Э.-М., канд. филол. наук (Оран, Алжир)

Большаков А.О., д-р ист. наук, профессор

(г. Санкт-Петербург, Россия)
Галиев М.Х., канд. филол. наук (г. Москва, Россия)
Гатин М.И. (г. Казань, Россия)
Гюнтер С., Ph.D., профессор (г. Гёттинген, Германия)
Дмитриев К., Ph.D. (Сент-Андрус, Соединённое Королевство Великобритании и Северной Ирландии)
Дьяков Н.Н., д-р ист. наук, профессор (г. Санкт-Петербург, Россия)
Зайнуллин Г.Г., д-р филол. наук, профессор (г. Казань, Россия)
Замалетдинов Р.Р., д-р филол. наук, профессор (г. Казань, Россия)
Кашаф Ш.Р. (г. Москва, Россия)
Кузнецов В.А., канд. ист. наук (г. Москва, Россия)
Кямилиев С.Х., канд. филол. наук (г. Москва, Россия)
Лазерини Э., Ph.D., профессор (г. Блумингтон, США)
Лебедев В.В., канд. филол. наук (Москва, Россия)
Мухаметзянова Ф.Г., д-р пед. наук, профессор (г. Казань, Россия)
Мухетдинов Д.В., канд. полит. наук, профессор (г. Москва, Россия)
Наумкин В.В., д-р ист. наук, профессор (г. Москва, Россия)
Орфали Б., Ph.D. (Бейрут, Ливан)
Пиотровский М.Б., д-р ист. наук, профессор (г. Санкт-Петербург, Россия)
Попов В.В., канд. ист. наук (г. Москва, Россия)
Прозоров С.М., канд. ист. наук (г. Санкт-Петербург, Россия)
Пшихачев Ш.А. (г. Москва, Россия)
Редькин О.И., д-р филол. наук, профессор (г. Санкт-Петербург, Россия)

Резван Е.А., д-р ист. наук, профессор (г. Санкт-Петербург, Россия)
Рейснер М.Л., д-р филол. наук, профессор (Москва, Россия)
Сабирова Д.Р., д-р пед. наук (г. Казань, Россия)
Суворов М.Н., д-р филол. наук, профессор (г. Санкт-Петербург, Россия)
Сюкияйнен Л.Р., д-р юр. наук, профессор (г. Москва, Россия)
Тимерханов А.А., д-р филол. наук, доцент (г. Казань, Россия)
Туллубаева С.А., д-р филол. наук, доцент (г. Астана, Казахстан)
Фарах С., д-р филос. наук, профессор (г. Москва, Россия)
Фролов Д.В., д-р филол. наук, профессор (г. Москва, Россия)
Хириди И.А., д-р (г. Каир, Египет)
Шайхуллин Т.А., д-р филол. наук, доцент (г. Казань, Россия)
Шульц Э., Ph.D., профессор (г. Лейпциг, Германия)
Эль-Ханнаш М., Ph.D., профессор (г. Фес, Марокко)
Эль-Шейх Н., профессор (г. Каир, Египет)
Ярмакеев И.Э., д-р пед. наук, профессор (г. Казань, Россия)

Представительство в Арабской Республике Египет:

Центр политических и медиа-исследований
2 El Sharekat St. Off Roshdy St., Abdeen, Cairo, Egypt.
Т / Ф: (+202) 23920375 (+2) 01021396352-01221646442
2 ул. Эль-Шарекат Манфараа, ул. Рушди; Абдин; Каир; Египет
E-mail: hcpms.hewar2@gmail.com

Распространяется бесплатно
©Арабистика Евразии, 2019

جامعة قازان الفيدرالية
المؤسسة المصرية الروسية للثقافة والعلوم
مركز الثقافة العربية "الحضارة"

الدراسات العربية الأوراسية

مجلة علمية

العدد السابع – 2019

ISSN 2619-1261

الرقم الدولي المعياري

المجلة تُنشر في قواعد البيانات التالية:

Elibrary.ru, Cyberleninka, Ulrich`s Periodicals

Directory

تصدر منذ أغسطس (آب) 2018 – أربعة أعداد في السنة.

عنوان هيئة التحرير:

420008، روسيا، جمهورية تترستان، مدينة قازان،

شارع م.ميجالوكا، 3، الغرفة رقم 117.

هاتف: +7 (843) 221-33-21

البريد الإلكتروني: arabicstudies@mail.ru

الموقع الإلكتروني: http://eas20188.org

المؤسسون:

راميل رافيلوفيتش خير والدينوف، نائلة عبد الحميدتوفنا مينغازوفا.

المجلة مُسجلة لدى الوكالة الفيدرالية للمراقبة في مجال الإتصال

وتقنيات المعلومات ووسائل الإعلام.

شهادة تسجيل النسخة المطبوعة لوسائل الاعلام (مجلة) ب ي رقم

ف س 77-73332 في 2018.07.24

وقعت للنشر في 2019.09.15 ورق أوفسيت، طباعة رقمية.

الحجم 60x84/8. عدد النسخ 500 نسخة. طُبعت وفق التصميم

الأصلي الجاهز المُعد في دار طباعة دار النشر لجامعة قازان.

تاريخ صدور العدد 2019.09.30

الناشر: أن و "مركز الإرث الحضاري"

العنوان : 420111، روسيا، مدينة قازان،

شارع كريمليوفسكايا، 15/10.

هاتف: +7 (843) 221-33-21

عناوين المطبعة: دار نشر جامعة قازان

420008، مدينة قازان، شارع الأستاذ نوجين، 37/1.

هاتف: 233-73-28، 233-73-59، (843)

طُبعت في جمهورية مصر العربية:

المؤسسة المصرية الروسية للثقافة والعلوم .

11769 النزهة، 114 ش جوزيف تيتو، هليوبوليس - القاهرة.

هاتف: 58 & 271 219 (202) +

فاكس: 50 219 271 (202) +

www.a-rfcs.org secertary_ert@yahoo.com

الإشتراك والتوزيع: حسب الطلب.

مجموعة التحرير والنشر

السكرتير المسؤول

شمسوتدينوفا إنجه.خ. (قازان، روسيا).

المحرر العلمي

أستاذ مشارك د. سوبينتش فيتالي ج.، دكتوراه في العلوم اللغوية

(قازان، روسيا).

مشغل الموقع

فيتول يفغيني. ف. (قازان، روسيا).

المسؤول عن هذا الإصدار

فيتول يفغيني. ف. (قازان، روسيا).

المصحح

راحيموف إيدغار أ. (قازان، روسيا).

المؤسس والمُشرف على التحرير

أستاذ مشارك د. خيرالدينوف راميل ر.، دكتوراه في العلوم

التاريخية (قازان، روسيا).

المؤسس، ورئيس التحرير

أستاذ مشارك د. مينجازوفا نائلة.ع.، دكتوراه في العلوم اللغوية،

(قازان، روسيا).

مساعد رئيس التحرير

أستاذ مشارك د. زاكروف رافيس ر.، دكتوراه في العلوم اللغوية

(قازان، روسيا).

مساعد رئيس التحرير

أستاذ / دكتور محمد صالح العمري، دكتوراه في العلوم التربوية

(قازان، روسيا)

رئيس هيئة التحرير

د. حسين الشافعي رئيس مجلس إدارة المؤسسة المصرية

الروسية للثقافة والعلوم (القاهرة، مصر).

رؤساء هيئة التحرير المشاركون

أستاذ مشارك د. رحيم علي الفوادي، دكتوراه في العلوم اللغوية

(بغداد، العراق).

أستاذ / دكتور ريم الجرف، دكتوراه في العلوم التربوية (الرياض،

المملكة العربية السعودية).

أستاذ مشارك د. إبراهيم إبراهيم.د.، دكتوراه في العلوم

اللغوية (بياتيجورسك، روسيا).

أستاذ مشارك د. كيريلينا سفيتلانا.أ.، دكتوراه في العلوم التاريخية

(موسكو، روسيا).

أستاذ مشارك د. بيرنيكوف أولغا.أ.، دكتوراه في العلوم اللغوية،

(سانت بطرسبورج، روسيا).

هيئة التحرير

أستاذ / دكتور الحناش محمد (فاس، المغرب) .

أستاذ / دكتور. بولشاكوف أندريه.و.، دكتوراه في العلوم التاريخية

(سانت بطرسبورج، روسيا).

أستاذ / دكتور بيوتروفسكي ميخائيل.ب.، دكتوراه في التاريخ

(سانت بطرسبورج، روسيا).

أستاذ / دكتور توليوبافا سمال.أ.، دكتوراه في العلوم اللغوية (أستانا، كازاخستان).

أستاذ دكتور تيميرخانوف أينور.أ.، دكتوراه في العلوم اللغوية (قازان، روسيا).

أستاذ / دكتور جيونتير سبيستيان. (جيونتينجين، ألمانيا).

أستاذ / دكتور دياكوف نوكوناي.ن.، دكتوراه في العلوم التاريخية (سانت بطرسبورج، روسيا).

أستاذ / دكتور ريديكين أليج.إي.، دكتوراه في العلوم اللغوية (سانت بطرسبورج، روسيا).

أستاذ / دكتور ريزفان إيفيم.أ.، دكتوراه في التاريخ (سانت بطرسبورج، روسيا).

أستاذ / دكتور ريسنير مارينال.، دكتوراه في العلوم اللغوية (موسكو، روسيا).

أستاذ / دكتور زاماليتدينوف راديف.ر.، دكتوراه في العلوم اللغوية (قازان، روسيا).

أستاذ / دكتور زاينوللين جميل.ج.، دكتوراه في العلوم اللغوية (قازان، روسيا).

أستاذ / دكتور سوفوروف ميخائيل.ن.، دكتوراه في العلوم اللغوية (سانت بطرسبورج، روسيا).

أستاذ / دكتور سيوكيانين ليوناي.ر.، دكتوراه في القانون (موسكو، روسيا).

أستاذ / دكتور شولتس أكبخارد. (ليبزج، ألمانيا).

أستاذ / دكتور فرالوف دميتري.ف.، دكتوراه في العلوم اللغوية (موسكو، روسيا).

أستاذ / دكتور فرح سهيل.، دكتوراه في العلوم اللغوية (موسكو، روسيا).

أستاذ / دكتور لازيريني إدوارد. (بولمنجتون، أمريكا).

أستاذ / دكتور مخيتدينوف دامير.ف.، دكتوراه في العلوم السياسية (موسكو، روسيا).

أستاذ / دكتور ناعومكين فيتالي.ف.، دكتوراه في التاريخ (موسكو، روسيا).

أستاذ مشارك.د. شيوخوللين تيمور.أ.، دكتوراه في العلوم اللغوية (قازان، روسيا).

بشيوخاتشوف شفيع.أ.، (موسكو، روسيا).

جاتين مراد.بي (قازان، روسيا).

د. علي أكبروف علي أكبر.ك.، دكتوراه في العلوم التاريخية (موسكو، روسيا)

د. سعيد المساوي (تطوان، المغرب)

د. أليكسييف يغور.ل.، دكتوراه في العلوم التاريخية (موسكو، روسيا).

د. إندرياسان أروسيك، دكتوراه في العلوم اللغوية (يريفان، أرمينيا).

د. بابوف فينيامين.ف.، دكتوراه في التاريخ (موسكو، روسيا).

د. برازوروف ستانيسلاف.م.، دكتوراه في التاريخ (سانت بطرسبورج، روسيا).

د. جاليف محمد حيدر.خ.، دكتوراه في العلوم اللغوية (موسكو، روسيا).

د. دميترييف كيريل. (سنت-أندروس، المملكة المتحدة وشمال إيرلندا).

د. كوزنيتسوف فاسيلي.أ.، دكتوراه في العلوم اللغوية (موسكو، روسيا).

د. كياملوف سعيد.خ.، دكتوراه في العلوم اللغوية (موسكو، روسيا).

د. ألامازوفا ليلي.إ.، دكتوراه في العلوم الفلسفية (قازان، روسيا).

د. لبيديف فلاديمير.ف.، دكتوراه في العلوم اللغوية (موسكو، روسيا).

د. إيمان أحمد هيريدي دكتوراه في علم اللغات (القاهرة، مصر).

د. يرماكيف، إنغل.أ.، دكتوراه في العلوم التربوية (قازان، روسيا).

د. الأرفه لي، ب. (بيروت، لبنان).

كاشاف شامل.ر. (موسكو، روسيا).

د. صابيروفا ديانا، ر.د.، دكتوراه في العلوم التربوية (قازان، روسيا).

أستاذ / دكتور نورهان الشيخ. (القاهرة، مصر).

مكتب التمثيل بجمهورية مصر العربية:

مركز الحوار للدراسات السياسية والاعلامية .

2 ش الشركات متفرع من ش رشدي - عابدين - القاهرة - مصر.

ت / ف: 00223920375 . موبايل: -01021396352

01221646442 . (+2)

بريد إلكتروني: hcprms.hewar2@gmail.com

(متاحة مجاناً)

حقوق النشر تعود لمجلة الدراسات العربية الأوراسية

Kazan (Volga Region) Federal University
Egyptian-Russian Foundation for Culture and Science
Arabic culture centre "Al-Khadara"

EURASIAN ARABIC STUDIES
Scientific journal

2019, № 7

ISSN 2619-1261

Hosted on the databases of **eLIBRARY.RU**,
CyberLeninka, and **Ulrich's Periodicals**
Directory

Published since August 2018 – 4 issues per year

Editorial address:

Office 117, 3, M. Mezhlauk str., Kazan, Russia,
420008

Phone: +7 (843) 221-33-92

E-mail: arabicstudies@mail.ru

Web Site: <http://eas20188.org>

Founders: Ramil Ravilovich Khayrutdinov,
Nailya Gabdelhamitovna Mingazova

Registered by the Federal service for supervision
of communications, information technology, and
mass media. Certificate of registration of the
printed media source (journal) ПИ № ФС 77-
73332. Issued on July 24, 2018.

Signed for printing 15.09.2019. Offset paper.
Digital printing.

Page size 60x84/8. Printed copies 500 copies.
Printed on the basis of a make-up page, assembled
by the Kazan University publishing house. Date
of output: 30.09.2019

Publisher's profile: Non-commercial
organization "The Institute of Cultural Legacy"

Address: 420111, Russia, Kazan, Kremlyovskaya
str., 10/15.

Tel.: +7 (843) 221-33-21

Printing office addresses:

Kazan Federal University Printing House.

1/37, Professor Nuzhin str., Kazan, 420008

Phone: (843) 233-73-59, 233-73-28.

Printed in Egypt, Egyptian-Russian Foundation
for Culture and Science

11769 Nozha, 114 Joseph Tito St., Heliopolis –
Cairo – Egypt

Tel.: + (202) 219 271 57 & 58

Fax: + (202) 219 271 50

www.russiannewsar.com

secetary_ert@yahoo.com

Subscription and distribution: submitted for
processing

Editorial and Publishing Board

Assistant Editor

Shamsutdinova E.Kh. (Kazan, Russia)

Science Editor

Subich V.G., Candidate of Philology (Kazan,
Russia)

Website Operator

Vitol E.V. (Kazan, Russia)

Output Editor

Vitol E.V. (Kazan, Russia)

Corrector

Rakhimov E.A. (Kazan, Russia)

Founder, Editor-in-chief

Khayrutdinov R.R., Candidate of History,
Associate Professor (Kazan, Russia)

Founder, Executive Editor

Mingazova N.G., Candidate of Philology,
Associate Professor (Kazan, Russia)

Deputy Editor

Zakirov R.R., Candidate of Philology, Associate
Professor (Kazan, Russia)

Deputy Editor

Al-Ammari M.S., Candidate of Pedagogy,
Associate Professor (Kazan, Russia)

President of the Editorial Board

El-Shafie H., Dr., President of the Egyptian-
Russian Foundation for Culture and Science
(Cairo, Egypt)

Board Executives

Al-Foadi R.A., Ph.D., Associate Professor
(Baghdad, Iraq)

Al-Jarf R.S., Ph.D., Professor (Riyadh, Saudi
Arabia)

Bernikova O.A., Candidate of Philology,
Associate Professor (Saint Petersburg, Russia)

Ibragimov I.D., Candidate of Pedagogy, Associate
Professor (Pyatigorsk, Russia)

Kirillina S.A. Doctor of History, Professor
(Moscow, Russia)

Editorial Board

Alekseev I.L., Candidate of History (Moscow,
Russia)

Alikberov A.A., Candidate of History (Moscow,
Russia)

Almazova L.I., Candidate of Philosophy (Kazan,
Russia)

Al-Musawi S. Ph.D., Associate Professor
(Tetouan, Morocco)

Andreasyan A.K., Candidate of Philology
(Yerevan, Armenia)

Belhamiti M.E.-M., Candidate of Philology
(Oran, Algeria)

Bolshakov A.O., Ph.D., Professor (Saint
Petersburg, Russia)

Dmitriev K., Ph.D. (St Andrews, United
Kingdom)

Dyakov N.N., Ph.D., Professor (Saint Petersburg, Russia)
El-Hannach M., Ph.D., Professor (Fez, Morocco)
ElSheikh N. professor (Cairo, Egypt)
Farah S., Ph.D., Professor (Moscow, Russia)
Frolov D.V., Ph.D., Professor (Moscow, Russia)
Galiev, M.Kh., Candidate of Philology (Moscow, Russia)
Gatin M.I. (Kazan, Russia)
Gunther S., Ph.D., Professor (Göttingen, Germany)
Kashaf Sh. R. (Moscow, Russia)
Khiridi I.A., Dr. (Cairo, Egypt)
Kuznetsov V.V., Candidate of History (Moscow, Russia)
Kyamilev S.Kh., Candidate of Philology (Moscow, Russia)
Lazzerini E., Ph.D., Professor (Bloomington, USA)
Lebedev V.V., Candidate of Philology (Moscow, Russia)
Mukhametzhanova F.G., Doctor of Pedagogy, Professor (Kazan, Russia)
Mukhetdinov D.V., Candidate of Political Science, Professor (Moscow, Russia)
Naumkin V.V., Ph.D., Professor (Moscow, Russia)
Orfali B., Ph.D. (Beirut, Lebanon)
Piotrovsky M.B., Ph.D., Professor (Saint Petersburg, Russia)
Popov V.V., Candidate of History (Moscow, Russia)

Prozorov S.M., Candidate of History (Saint Petersburg, Russia)
Pshikhachev Sh.A. (Moscow, Russia)
Redkin O.I., Doctor of Philology, Professor (Saint Petersburg, Russia)
Reisner M.L., Doctor of Philology, Professor (Moscow, Russia)
Rezvan E.A., Doctor of History, Professor (Saint Petersburg, Russia)
Sabirova D.R., Doctor of Pedagogy (Kazan, Russia)
Schulz E., Ph.D., Professor (Leipzig, Germany)
Shaikhullin T.A., Doctor of Philology, Associate Professor (Kazan, Russia)
Suvorov M.N., Doctor of Philology, Professor (Saint Petersburg, Russia)
Sykiainen L.R., Ph.D., Professor (Moscow, Russia)
Timerkhanov A.A., Doctor of Philology, Associate Professor (Kazan, Russia)
Tulebaeva S.A., Doctor of Philology, Associate Professor (Astana, Kazakhstan)
Yarmakeev I.E., Doctor of Pedagogy, Professor (Kazan, Russia)
Zamaletdinov R.R., Doctor of Philology, Professor (Kazan, Russia)
Zaynullin G.G., Doctor of Philology, Professor (Kazan, Russia)

Representative Office In A.R.E.:

Al-Hewar Center for political & Media Studies.
2 El Sharekat St.-Roshdy St., Abdin, Cairo, Egypt.
T-F: (+202) 23920375- (+2) 01021396352-01221646442
E-mail: hcpms.hewar2@gmail.com

Available free of charge
©Eurasian Arabic Studies, 2019

СОДЕРЖАНИЕ

Колонка главного редактора (на русском языке)	12
Колонка главного редактора (на арабском языке)	13
Колонка главного редактора (английском языке)	14
Колонка главного редактора (на татарском языке)	15

ФИЛОЛОГИЧЕСКИЕ НАУКИ

Аль-Фоади Р.А. Флективная система языков и ее роль в экономии языковых средств на материале арабского, русского и английского языков	16
Мингазова Н.Г., Закиров Р.Р. Выражение определенности/неопределенности в разноструктурных языках (на примере английского и арабского языков)	25

ТЕОЛОГИЯ

Альмухаметов А.Р. Предупреждение преступности в сунне пророка Мухаммеда: чтение благородного хадиса	40
Эль-Фаррик А. Общечеловеческое братство: обсуждение правил мирного сосуществования	55
Муна А. От религиозной толерантности к культурному знанию народов: прочтение концепций	75
Рахимова Я.Р. «Тафсир Ну‘Мани» Ну‘Мана Бин Сабита Ас-Самани (первая половина XIX в.) и «Тафсир Фава’ид» Мухаммад-Зарифа Амирхана (1853-1921)	90

ИСТОРИЧЕСКИЕ НАУКИ И АРХЕОЛОГИЯ

Бельхамити М. Э.-М. Алжир: Хирак – массовое мирное движение	102
Фарах С. Российский менталитет: историко-культурологический взгляд из Леванта	117

المحتويات

- ١٢ كلمة رئيس التحرير (باللغة الروسية)
١٣ كلمة رئيس التحرير (باللغة العربية)
١٤ كلمة رئيس التحرير (باللغة الانجليزية)
١٥ كلمة رئيس التحرير (باللغة التتارية)

العلوم اللغوية

- ١٦ الفوادي ر.أ. النظام التصريفي للغات ودوره في توفير الوسائل اللغوية، اللغات العربية والروسية والانجليزية نموذجاً
٢٥ مينغوزوفا ن.ع، زاكيروف ر.ر. التعبير عن التعريف والتنكير في اللغات ذوات البنية المختلفة (الانجليزية والعربية أنموذجاً)

علم اللاهوت

- ٤٠ المحمدوف ع.ر. السنة النبوية والوقاية من الجريمة قراءة في مقاصد الحديث النبوي الشريف
٥٥ الفراك أ. الأخوة الإنسانية المشتركة: بحث في قواعد التعايش السلمي
٧٥ مونة أ. من التسامح الديني إلى التعارف الثقافي بين الأمم: قراءة في المفاهيم
٩٠ رحيموفا يا.ر. "تفسير النعماني" نعمان بن سابط السماني (النصف الاول من القرن التاسع عشر) و "تفسير الفوائد" لمحمد-ظريف اميرخان (1853-1921)

العلوم التاريخية والآثار

- ١٠٢ بلخميتي م.ا.م. الجزائر: الحراك – الحراك الجماهيري السلمي
١١٧ فرح س. الذهنية الروسية: وجهة نظر تاريخية ثقافية من بلاد الشام

CONTENTS

Editor-in-Chief column (In Russian)	12
Editor-in-Chief column (In Arabic)	13
Editor-in-Chief column (In English)	14
Editor-in-Chief column (In Tatar)	15

PHILOLOGY

Al-Foadi R.A. Inflectional system of languages and its role in saving language resources on the material of the Arabic, Russian and English languages	16
Mingazova N.G., Zakirov R.R. The ways of expressing determination in structurally different languages (on the example of English and Arabic)	25

THEOLOGY

Almukhametov A.R. Crime prevention in Sunna of Prophet Muhammad: reading of the noble hadeeth	40
Elfarrek A. Common human brotherhood: discussing the rules of peaceful coexistence	55
Mouna A. From religious tolerance to cultural acquaintance among nations: reading concepts	75
Rakhimova Ya.R. “Tafsir Nu‘Mani” By Nu‘Man Bin Sabit As-Samani (the first half of XIX century) and “Tafsir Favaid” by Muhammad-Zarif Amirkhan (1853-1921)	90

HISTORY AND ARCHEOLOGY

Belhamiti M.E.-M. Algeria: the massive peaceful movement of Hirak	102
Farah S. Russian mentality: historical and cultural view from Levant	117

Дорогие читатели!

Поздравляем вас с выходом в свет очередного выпуска нашего журнала «Арабистика Евразии», индексируемого в библиографической базе данных научных публикаций российских учёных (РИНЦ)!

В сентябре 2019 года на базе Института международных отношений Казанского (Приволжского) федерального университета пройдет IX Международный Форум «Ислам в мультикультурном мире: ислам в Евразии: Адаптация и интеграция мусульманских сообществ», посвященный актуальным проблемам развития исламского образования, науки, культуры и арабистики в современном мире. В работе Форума планируется участие ведущих мировых ученых – исламоведов и арабистов из Алжира, Германии, Египта, Италии, Ирака, Ливана, Марокко, России и др.

В текущий номер журнала «Арабистика Евразии» включены научные исследования ученых из Российской Федерации, Алжирской Народной Демократической Республики, Республики Ирак, Республики Казахстан, Ливанской Республики и Королевства Марокко, посвященные сопоставительному анализу морфологических особенностей арабского, английского и русского языков; выявлению семантических особенностей хадисов пророка Мухаммеда; анализу особенностей российского менталитета через призму арабского взгляда на мир; изучению толкований Священного Корана (тафсиров); диахронному анализу политических процессов в Алжире и освещению путей к мирному сосуществованию и толерантности, в том числе и религиозной, через взаимопроникновение культур.

Мы надеемся, что этот выпуск журнала внесет определенный вклад в распространение научных идей отечественных и зарубежных ученых арабистов и исламоведов на пути развития арабистики.

С уважением, учредители
шеф-редактор Рамиль Хайрутдинов,

главный редактор Наиля Мингазова

القراء الأعزاء،

نهنكم بصدور العدد الدوري لمجلتنا "الدراسات العربية الأوراسية"، والمسجلة في قاعدة البيانات للمجلات العلمية الخاصة بالعلماء الروس (المؤشر الروسي للإستشهاد العلمي). ستُجرى في ايلول من العام 2019 في معهد العلاقات الدولية التابع لجامعة قازان الفدرالية الندوة العالمية التاسعة عشر "الاسلام في عالم متعدد الثقافات: الاسلام في أوراسيا: تكيف وتكامل المجتمعات الاسلامية"، المكرسة للقضايا الملحة لتطوير التعليم الاسلامي والعلم والاستعراب في العالم المعاصر. تضم اعمال الندوة مشاركة علماء دوليين بارزين – مختصين بالإسلام و مستعربين من الجزائر والمانيا ومصر وايطاليا والعراق ولبنان والمغرب وروسيا وغيرهم.

أدرجت في هذا العدد من مجلة "الدراسات العربية الأوراسية" بحوث علمية لعلماء من روسيا الاتحادية و الجمهورية الجزائرية الشعبية الديمقراطية وجمهورية العراق وجمهورية كازاخستان وجمهورية لبنان والمملكة المغربية والمكرسة للتحليل المقارن للخصائص الصرفية في اللغات – العربية والانجليزية والروسية و إظهار الخصائص الدلالية لحديث النبي محمد (ص) وتحليل خصائص الذهنية الروسية في ضوء وجهة النظر العربية عن العالم ودراسة تفاسير القرآن الكريم (تفاسير) وللتحليل التاريخي للعمليات السياسية في الجزائر وتسليط الضوء على طرق التعايش السلمي والتسامح بما في ذلك الديني عبر تبادل الثقافات. نأمل بان يسهم هذا الإصدار في نشر الافكار العلمية للمستعربين والمختصين بالاسلام المحليين والدوليين على طريق تطوير الإستعراب.

د. حسين الشافعي

h.elshafie57@mail.ru

Dear readers!

We congratulate you on the coming out of another edition of our “Eurasian Arabic Studies” journal, which is indexed in the bibliographical database of scientific publications of the Russian scientists (RISC)!

In September, 2019 the Institute of International Relations of Kazan (Volga region) Federal University holds the IX International Forum “Islam in the Multicultural World: Islam in Eurasia: Adaptation and Integration of Muslim Communities” which is devoted to the relevant issues of Islamic education, culture, science, and Arabic studies in the modern world. It is planned that the leading world Arabic and Islam scientists from Algeria, Germany, Egypt, Italy, Iraq, Lebanon, Morocco, Russia, etc. will take part in the Forum procedures.

The current issue of the “Eurasian Arabic Studies” journal comprises scientific investigations of scholars from the Russian Federation, the People’s Democratic Republic of Algeria, Iraq, Kazakhstan, Lebanon, the Kingdom of Morocco, devoted to the contrastive analysis of the morphological peculiarities of Arabic, English and Russian; exploring the semantic features of the Hadiths of Prophet Mohammed; analysis of the main characteristics of the Russian mentality through the Arabic world outlook; studying the expounding of the Holy Quran (exegesis); diachronic analysis of the political processes in Algeria and establishing the ways leading to peaceful coexistence and tolerance (including religious) through the interpenetration of cultures.

We hope that our journal will contribute to the dissemination of the scientific ideas of the Russian and foreign specialists of the Arabic and Islamic studies for the benefit of the development of the Arabic studies.

Sincerely, the founders
Editor-in-Chief Ramil Khayrutdinov,

Executive Editor Nailya Mingazova

Хөрмәтле укучылар!

Сезне «Евразия Арабистикасы» журналыбызның чираттагы чыгарылыш саны белән тәбрик итәбез! Безнең журналыбыз Рәсәй галимнәренең фәнни язмаларының библиографик базасында индексацияләнган.

Казан (Идел бие) федераль университетының Халыкара мөнәсәбәтләр институты нигезендә 2019 нчы елның сентябрь аенда «Ислам мультикультура дөнъясында: ислам Евразиядә: мөселман берләшмәләренең жайлашуы һәм берләшүе» исемле IX Халыкара форум узачак. Әлеге форум хәзерге көндә ислам мәгарифенең, фәнни, мәдәни һәм арабистика үсешенең актуаль проблемаларына багышланган.

Форум эшендә Алжир, Алмания, Мисыр, Италия, Гыйрак, Ливан, Марокко, Рәсәй һәм башка илләрдән күренекле галимнәр катнашыр дип көтелә.

«Евразия Арабистикасы» журналының чираттагы чыгарылыш санына Рәсәй Федерациясе, Алжир Халык Демократик Республикасы, Гыйрак Республикасы, Казахстан Республикасы, Ливан Республикасы, Марокко Патшалыгы галимнәренең гарәп, инглиз һәм рус телләренең морфологик үзенчәлекләрен чагыштырып анализлауга; Мөхәммәт пәйгамбәр хәдисләренең семантик үзенчәлекләрен ачыклауга; гарәп күзлегә аркылы рус менталитетына бәя бирүгә; Изге Коръәннең тәфсирләрен өйрәнүгә; Алжирдагы сәяси процессларны диахронник яктан билгеләүгә һәм мәдәниятләрнең үзара якынаюы аша тыныч яшәү юлларын яктыртуга багышланган фәнни тикшеренү эшләре кертелде.

Бу журналның чыгарылыш саны гарәб телен, исламны өйрәнүче безнең ил һәм чит ил галимнәренең фәнни казанышларын таратуга ярдәм итүенә ышанып калабыз.

Хөрмәт белән, оештыручылар
шеф-мөхәррир Рамил Хәйретдинов,

баш мөхәррир Наилә Минһажева

ФИЛОЛОГИЧЕСКИЕ НАУКИ

العلوم اللغوية

PHILOLOGY

УДК 811.411.21

Оригинальная статья

Original Paper

**ФЛЕКТИВНАЯ СИСТЕМА ЯЗЫКОВ И ЕЕ РОЛЬ В ЭКОНОМИИ
ЯЗЫКОВЫХ СРЕДСТВ НА МАТЕРИАЛЕ АРАБСКОГО, РУССКОГО И
АНГЛИЙСКОГО ЯЗЫКОВ**

Рахим Али Аль-Фоади

Багдадский университет

raheem_3friend@yahoo.com

Submitted: June 10, 2019

Поступила в редакцию: 10 июня 2019 г.

Reviewed: June 25, 2019

Одобрена рецензентами: 25 июня 2019 г.

Accepted: June 28, 2019

Принята к публикации: 28 июня 2019 г.

Аннотация

Чем больше форм слова любого языка имеют для выражения разных грамматических значений, тем флективнее язык. Данное явление зависит в первую очередь от способности основных элементов корня количественно преобразоваться ("категорироваться"), чтобы выразить грамматические значения языка, и тем самым выявляется способность языков экономить категориальные средства, время, усилия, нужные для оптимальной человеческой коммуникации. От флективной системы языков зависит «языковая экономия», что проясняет не только возможность слов категорироваться для осуществления языковых функций коммуникации, но и способность флективной системы экономить языковые средства.

Данное явление может быть лучше проанализировано при сравнении разноструктурных языков, принадлежащих разным языковым семьям, чтобы

выявить и констатировать такой языковой факт. В данной работе мы будем анализировать арабский (семитский язык), русский (индоевропейский) и английский (индоевропейский), чтобы представить, насколько явление «языковой экономии» глубоко и применимо в языковой практике. Но наш анализ ограничивается тремя частями речи (существительное, глагол и частица "харф" для арабского языка), поскольку в арабском языке существуют и признаются только три части речи.

Исходя из того, что флективный язык маркирует каждый элемент [Гумбольдт, 1984, С. 160], основной задачей является выявление языковой экономии на разных уровнях языка в рамках такой маркировки в трех частях речи [Al-foadi, Mingazova, 2018].

Ключевые слова: языковая экономия, флективная система, категоризация, арабский, русский, английский

Для цитирования: Аль-Фоади Р.А. Флективная система языков и ее роль в экономии языковых средств на материале арабского, русского и английского языков // Арабистика Евразии. 2019. № 7. С. 16-24.

INFLECTIONAL SYSTEM OF LANGUAGES AND ITS ROLE IN SAVING LANGUAGE RESOURCES ON THE MATERIAL OF THE ARABIC, RUSSIAN AND ENGLISH LANGUAGES

Raheem Ali Al-foadi

University of Baghdad

raheem_3friend@yahoo.com

Abstract

The more forms a language has to express different grammatical meanings, the more inflectional it is. This phenomenon depends primarily on the ability of the root basic elements to be quantitatively converted ("to be categorized") to express the grammatical meanings of the language, and thus reveals the ability of languages to save categorical tools, time, effort, necessary for optimal human communication. "Language economy" depends on the inflectional system of languages, which clarifies not only the ability of words to be categorized for the implementation of language functions of communication, but also the ability of the inflectional system to save language resources. This phenomenon can be better analyzed when comparing different languages belonging to different language families in order to transparently

identify and view such a linguistic fact. In this paper we will analyze Arabic (Semitic), Russian (Indo-European) and English (Indo-European) to present how this phenomenon of "language economy" is applicable in language practice. However, our analysis is limited to three parts of speech (the noun, the verb, and the "harf" particles for Arabic), since only three parts of speech exist and are recognized in Arabic.

On the assumption that inflected language marks each element [Humboldt, 1984, С. 160], the task is to identify the language in different language levels, which can be accomplished in the framework of such marks in the three parts of speech [Al-foadi, Mingazova, 2018].

Keywords: *language economy, inflectional system, categorization, Arabic, Russian, English*

For citation: *Al-foadi, R.A. (2019). Inflectional system of languages and its role in saving language resources on the material of the Arabic, Russian and English languages. Eurasian Arabic Studies, 7, 16-24. (In Russian)*

ВВЕДЕНИЕ

Флективные языки больше всего отличаются способностью экономить языковые средства, нужные для грамматической категоризации, если аффиксальные языки нуждаются в особых аффиксах для данной категоризации, то флективные языки склонены к количественному изменению звукового состава корня, чтобы экономично категоризоваться и сохранить этимологические, словообразовательные и семантические связи дериватов со своими производящими основами. Данное языковое явление прозрачно проявляется при изучении структуры и семантики языка [Толстая, 1998; Karam, 2010, 20-40; Al-foadi, 2018]. Арабский, русский и английский как разносемейные языки, мы анализируем, чтобы выявить в данной работе способность языковой флексии, и ее роль в экономии языковых средств. В то время как мы замечаем разные степени способности этих языков использовать свои флективные потенциалы для экономии языковых средств, мы полагаем, что все упомянутые языки обладают способностью флективной категоризации в разных степенях. Исходя из того, что в арабском языке есть только три части речи, мы будем проводить анализ флективной категоризации и способности экономить языковые средства на основе трех частей речи (имя существительное, глагол, частицы).

МАТЕРИАЛЫ И МЕТОДЫ ИССЛЕДОВАНИЯ

Основным материалом языковой экономии в процессе флективной категоризации арабского, русского и английского языков служили имена существительные и глаголы трех языков, т.к. эти части речи больше всего проявляют прозрачные признаки флективной экономии языковых средств. Материал для данного языкового явления был проанализирован на основе сравнительного исследования, была сделана попытка выявить на основе описательного анализа сходства и отличия языковую экономию в процессе флективной языковой категоризации. Фонетические изменения, которым подвергаются языковые единицы этих языков, служат видным показателем неопровержимого влияния флективной системы на процесс сохранения этимологических основ, экономию языковых средств, что было проанализировано и сравнено в этих трех языках. Корневое строение сравниваемых языков дает ясную картину о структуре языковых элементов, что обязывает нас пользоваться структурным методом для данного исследования. Подвергались анализу фонетические изменения арабской модели некоторых арабских слов, чтобы выявить влияния флективной системы на экономию языковых средств.

Языковая экономия имен существительных

В арабском и русском языках маркеры именительного падежа как начальной формы имен существительных выделяются по-разному, в русском языке они выделяются формально по словообразовательным типам (*книга*, *включатель*, *строитель*, *письмо*), а в арабском, они выделяются по чисто звуковому характеру, выделяющему разные модели. Итак, модель (*fā'il* – для существительного мужского рода единственного числа) должны соответствовать по звучанию имена, образованные по данной модели типа *kātib* «писатель», *ḥāliq* «создатель» [Al-foadi, 2016].

В английском языке, грамматические маркеры не так прозрачны, как в русском и арабском языках, но все-таки есть маркеры типа (*actor* «актер», *actress* «актриса», *book* «книга», *way* «дорога»). Но самое главное, что интересует нас – это языковая экономия существительных при морфологической и синтаксической категоризации. В арабском языке, корневое строение количественно изменяется без присоединения аффикса, для выражения морфологической категоризации типа *kātib* «писатель» → *kutāb* «писатели», *ḥāliq* «создатель» → *ḥulāq* «создатели». Видно, что арабский корень не приобрел лишнего словообразовательного средства для выражения нового

деривационного значения, т.е. аффикса, если учитываем, что аффикс – это слово, которое в определенном периоде своего становления превратилось в аффикс [Кубрякова, 1981, С. 34], а лишь количественное изменение согласных, в результате количественного изменения модифицирующих их гласных. При синтаксической категоризации арабских существительных, огласовки и гласные являются маркерами синтаксической функции.

В русском языке, маркеры морфологической категоризации могут быть выражены звуковыми изменениями корня типа (*дом* → *дома*, *учитель* → *учители*, *форма* → *формы*, *моросить* → *морось*, *рябить* → *рябь*). Они и могут быть категоризованы формально (аффиксально) типа *трансформировать* *трансформатор*, *будить* → *будильник*, *бунтовать* → *бунтовщик*, и многие другие. Для английского характерно и флективная и формальная категоризация языковых средств.

В этих трех языках можно выделить языковую экономию словообразовательных и словоизменительных средств, поскольку имена существительные могут:

1. Иметь чисто флективную экономию, при которой основной состав корня, никак не приобретает самостоятельно значимые аффиксы, а лишь количественно изменяются его коренной состав, чтобы выразить морфологическую и синтаксическую категоризацию. Это наглядно выделяется в арабском языке типа *kātib* «писатель» → *kutāb* «писатели», *ḥāliq* «создатель» → *ḥulāq* «создатели».

2. Обладать и флективной и формальной языковой категоризацией типа русских слов (*век* → *века*, *работать* → *работник*, *работодатель*) и английских (*come* → *came*, *scratch* → *screech*, *spend* → *spent*, *cut* → *cutter*, *dig* → *digger*).

Языковая экономия при этом ярко выражается в этих трех языках путем минимизации до минимального количественного изменения одного звука. Это очень прозрачно выделяется в существительных арабского русского и английского.

Языковая экономия глаголов

Как правило, все первоначальные маркеры глагола связываются с его начальной формой, и дальше идет процесс выделения категориальных маркеров, приобретенных в процессе морфологической категоризации. Но важно установить какие языковые средства могут присоединиться к глаголу, чтобы произошла полноценная морфологическая категоризация, и четко

выделить языковую экономию. Ключевой смысл корня, безусловно, связывается с ключевыми элементами корня (устойчивая часть глагола), которые остаются после устранения категориальных элементов в процессе извлечения корня [Mingazova, Subich, Al-foadi, 2017]. Таким образом, в арабском, русском и английском языке, можно выделить эти элементы типа (араб. *ḥamala* «носить», *qaṭa'a* «резать»; рус. *нести*, *взти*; англ. *weave*, *break*, *wear*). Процесс языковой экономии не дает этим ключевым элементам разлагаться или изменяться коренным образом, а лишь либо они сами количественно изменяются (араб. *ḥamala* «носить» → *ḥumila* «был унесен»; рус. *нести* → *нёс*, *взти* → *вёз*, англ.; *weave* «плести» → *wove* «плёл», *break* «ломать» → *broke* «ломал», *wear* «одеть» → *wore* «одел» либо чередуются с жестко установленными для чередования с ними звуками [Al-foadi, Зарытовская, 2019; Al-foadi, 2015].

Глагольная флективная категоризация обеспечивает процесс языковой экономии тем, что основной (ключевой состав), количественно изменяется, чтобы глагол приобрел свои морфологические маркеры в процессе языковой категоризации.

Третья часть речи – частицы (харвы для арабского языка) могут играть роль подобную тому, что предлоги делают в русском и английском языках. Они сами не категорируются, а способствуют синтаксической категоризации других частей речи.

РЕЗУЛЬТАТЫ

Флективная система языка гарантирует сохранение ключевого смысла корня, так как языковые категориальные изменения могут быть ограничены количественным изменением корневого элементного состава, что минимизирует языковые средства, нужные для морфологической и синтаксической категоризации. Языковая экономия позволяет сохранить основой смысл корня, поскольку она не дает его элементам целиком измениться, а лишь количественно, что бережёт коренное состояние языка, при котором познается этимологические и семантические истоки языковых единиц. Чем язык флективнее действуют законы любого языка при флективной категоризации его языковых единиц, тем экономичнее он является. Одним и тем же законом крепко просвечиваются его этимологические, семантические корни, поскольку один и тот же состав корня повторяется в дериватах и производящих основах, которые сильнее связываются тем звуковым составом, являющимся одним познавательным кодом семантической основы. Арабский

язык своей известной корневой способностью больше всего склонен к сохранению элементов корня без целостного изменения, что увеличивает способность корневых элементов существовать во всех дериватах, образованных из одного и того же корня. Языковой анализ русского языка, показывает, что русские слова маркируются формально, но это не лишает русскому языку способности флективно категоризоваться, поскольку в нем четко можно выделить роль флективной системе в экономии языковых средств, выделенных в некоторых словообразовательных типах. Английский язык, в котором синтаксические маркеры грамматической категоризации меньше других двух языков проявляются, может содержать флективные процессы, способствующие экономии языковых средств грамматической категоризации. Уверено, можно сказать, что флективная система языка может играть главную роль в экономии языковых средств, сохранении этимологических основ языковых средств и не укреплении словообразовательных процессов.

ВЫВОДЫ

Разносемейные языки (арабский, русский и английский) обладают флективной системой, позволяющей экономить языковые средства путем фонетических изменений. В арабском, русском и английском языках, в глаголах которых выделяется большая активность языковой экономии языковых средств, поскольку в них больше чем в именах существительных отмечается роль флексии в сокращении использования словообразовательных средств, нужных для спряжения.

Частицы не являются активной частью речи при грамматической категоризации, они чаще обуславливают падежные категории. Они играют подобную роль в русском и арабском языке, которую реже выделяется в английском.

ЛИТЕРАТУРА

1. Гумбольдт В.Фон. Избранные труды по языкознанию. М.: Прогресс, 1984. 396 с.
2. Al-foadi, R.A, & Mingazova, N.G. (2018). The three-level phonogrammar order and its derivational connecting link: The elements of language system (on the material of Arabic). *Xlinguae*, 11(4), 59-77.
3. Толстая С. М. Морфонология в структуре славянских языков. М.: Издательство «Индрик», 1998. 320 с.

4. Карам Р.А. Структура и семантика зоокомпозигов в русском языке (словообразовательный аспект): дис. ... канд. филол.наук. Елец, 2010. 206 с.
5. Al-foadi, R.A. (2018). Derivation as the main way of adapting new terms to Arabic. *Modern Journal of Language Teaching Methods (MJLTM)*, 8 (3), 175-180.
6. Al-foadi, R.A. (2016). Principles of phonogramatics in the application to the progressive language categorization of Arabic and Russian roots. *Philological Sciences: Reports of the Higher School*, 8, 20-26.
7. Кубрякова Е.С. Типы языковых значений производного слова. М.: Наука, 1981. 200 с.
8. Mingazova, N.G., Subich, V.G., & Al-foadi, R.A. (2018). Cognitive bases of phono-grammar in Russian and Arabic. *AMAZONIA INVESTIGA*, 7 (13), 162-167.
9. Аль-Фоади Р.А., Зарытовская В.Н. К вопросу о внутренней флексии корней в арабском и русском языках (флективный анализ структуры корня) // Изв. Сарат. ун-та. Нов. сер. Сер. Филология. Журналистика. 2019. Т. 19, вып. 3. С. 268-275.
10. Аль-Фоади Р.А. Двойственное число как признак исторического семитско-индоевропейского родства // *Philologos*, 2015. № 24. С. 5-9.

BIBLIOGRAPHIC REFERENCES

1. Gumbol'dt, V. Fon. (1984). *Izbrannye trudy po yazykoznaniyu* [Selected works on Linguistics]. Moscow: Progress. 396 p. (In Russian)
2. Al-foadi, R.A., & Mingazova, N.G. (2018). The three-level phono-grammar order and its derivational connecting link: The elements of language system (on the material of Arabic). *Xlinguae*, 11(4), 59-77.
3. Tolstaya, S.M. (1998). *Morfonologiya v strukture slavyanskih yazykov* [Morphology in the structure of the Slavic languages]. Moscow: Izdatel'stvo Indrik, 1998. (In Russian)
4. Karam, R.A. (2010). *Struktura i semantika zookompozitov v russkom yazyke: slovoobrazovatel'nyj aspekt* [Structure and semantics of zoo-composites in Russian: word-formation aspect]: dis. ... kand. filol. nauk. Elec, Russia. 206 p. (In Russian)

5. Al-foadi, R.A. (2018). Derivation as the main way of adapting new terms to Arabic. *Modern Journal of Language Teaching Methods (MJLTM)*, 8 (3), 175-180.
6. Al-foadi, R.A. (2016). Principles of phonogramatics in the application to the progressive language categorization of Arabic and Russian roots. *Philological Sciences: Reports of the Higher School*, 8, 20-26.
7. Kubryakova, E.S. (1981). Типы языковых значений производного слова [Types of language meanings of the derived words]. Moscow: Nauka. 200 p. (In Russian)
8. Mingazova, N.G., Subich, V.G., & Al-foadi, R.A. (2018). Cognitive bases of phono-grammar in Russian and Arabic. *AMAZONIA INVESTIGA*, 7 (13), 162-167.
9. Al-foadi, R.A., & Zarytovskaya, V.N. (2019). К вопросу о внутренней флексии корней в арабском и русском языках (флективный анализ структуры корня) [On the question of internal root inflection in Arabic and Russian (inflectional analysis of root structure)]. *Izv. Sarat. un-ta. Nov. ser. Ser. Filologiya. Zhurnalistika*. 19 (3). pp. 268–275. (In Russian)
10. Al-foadi, R.A. (2015). Dvoystvennoe chislo kak priznak istoricheskogo semitsko-indoevpropejskogo rodstva [Dual number as a sign of historical Semitic-Indo-European relationship]. *Filologos*, (24), 5-9. (In Russian)

Information about the author

Associate Professor, PhD Raheem Ali Al-foadi

Department of Russian language

University of Baghdad

Baghdad, Republic of Iraq

raheem_3friend@yahoo.com

Информация об авторе

доктор филол. наук, доцент Рахим Али Аль-Фоади

Кафедра русского языка

Багдадский университет

Багдад, Республика Ирак

raheem_3friend@yahoo.com

Раскрытие информации о конфликте интересов: Автор заявляет об отсутствии конфликта интересов.

Conflicts of Interest Disclosure: The author declares Conflicts of Interest Disclosure.

УДК 81-23

Оригинальная статья
Original Paper

**ВЫРАЖЕНИЕ ОПРЕДЕЛЕННОСТИ/НЕОПРЕДЕЛЕННОСТИ В
РАЗНОСТРУКТУРНЫХ ЯЗЫКАХ
(НА ПРИМЕРЕ АНГЛИЙСКОГО И АРАБСКОГО ЯЗЫКОВ)**

Н.Г. Мингазова¹, Р.Р. Закиров²

*Казанский (Приволжский) федеральный университет¹, Российский исламский
институт²*

nailyahamat@mail.ru

Submitted: June 5, 2019

Поступила в редакцию: 5 июня 2019 г.

Reviewed: June 17, 2019

Одобрена рецензентами: 17 июня 2019 г.

Accepted: June 23, 2019

Принята к публикации: 23 июня 2019 г.

Аннотация

Настоящая статья посвящена сопоставительному анализу категории определенности/неопределенности в двух разноструктурных и генетически неродственных языках: английском (германская группа индоевропейской языковой семьи) и арабском (семитская группа афразийской языковой семьи). Данная категория имеет комплексный и многоаспектный характер, базируется на философской основе и связывается с категориями частного и общего, конкретного и абстрактного. В статье освещаются философские идеи и взгляды древнегреческих и западноевропейских мыслителей и ученых на данную проблематику (Платона, Аристотеля, Гегеля и др.) Лингвистический аспект определенности/неопределенности выражен артиклем. В результате исследования выявлены универсальные характеристики и дифференциальные особенности данной категории в сопоставляемых языках. Универсальность представлена определенным артиклем, как в английском, так и в арабском языках. Дифференциальность выражена неопределенным и нулевым артиклями в английском языке, и отсутствием артикля в арабском языке. В данной статье отмечаются общие и специфические особенности функционирования артиклей в исследуемых языках. Подробно освещаются значения артиклей в обоих сопоставляемых языках. Теоретические положения,

выдвигаемые в статье, подкрепляются значительным количеством фактологического материала.

Ключевые слова: *категория определенности, категория неопределенности, сопоставительное языкознание, английский язык, арабский язык*

Для цитирования: *Мингазова Н.Г., Закиров Р.Р. Выражение определенности/неопределенности в разноструктурных языках (на примере английского и арабского языков // Арабистика Евразии. 2019. № 7. С. 25-39.*

THE WAYS OF EXPRESSING DETERMINATION IN STRUCTURALLY DIFFERENT LANGUAGES (ON THE EXAMPLE OF ENGLISH AND ARABIC)

Nailya G. Mingazova¹, Rafis R. Zakirov²

Kazan Federal University¹, Russian Islamic Institute²

nailyahamat@mail.ru

Abstract

The paper deals with the contrastive analysis of the category of determination in two languages of different structure and genealogical origin: English (Germanic group of the Indo-European family) and Arabic (Semitic group of the Afroasiatic language family). Being a complex and manifold category, it possesses the ontological status which means its correlation with the categories of the general and particular, the concrete and abstract. The paper sheds light onto the ideas and views of the Ancient Greek and western scholars (Plato, Aristotle, Hegel, etc.) concerning the issue in question. The research is based on the universal and differential peculiarities of articles in the languages considered. Universal characteristics are represented by the definite article both in English and Arabic. Differential peculiarities are expressed by the indefinite and zero articles in the English language, whereas the Arabic language is marked by lack of article. The paper analyzes the general and specific traits of the articles' functioning in the compared languages. As the result, the meanings of the articles in English and Arabic are studied thoroughly. Theoretical theses, formulated in the paper, are supported by the substantial amount of factual information.

Keywords: *category of determination, category of indetermination, contrastive linguistics, the English language, the Arabic language*

For citation: *Mingazova, N.G., & Zakirov, R.R. (2019). The ways of expressing determination in structurally different languages (on the example of English and Arabic). Eurasian Arabic Studies, 7, 25-39. (In Russian)*

ВВЕДЕНИЕ

Категория определенности-неопределенности изучается в лингвистике с середины XIX в. Еще древние философы использовали в своих трудах понятие «определенность/неопределенность». Окружающий мир для них представлял собой систему определенных предметов и явлений, находящихся во взаимной связи и обусловленности. Однако древнегреческие философы не удовлетворялись только констатацией единичностей и их описанием, а стремились объяснить возникновение и существование единичных предметов и явлений, их общих начал и сущности, стремились понять окружающую природу на основе чего-то единого. Определенность и неопределенность не употреблялись еще в качестве ясно вычлененных научных понятий. Часто смысл этих понятий несли категории бытия и небытия, конечности и бесконечности, возможности и действительности и др.

Представления об определенности/неопределенности занимают особое место в философии Платона. Они служат ему средством выражения соответственно идеального и чувственно-материального миров. Идеальный мир, мир сущностей – это мир определенности, а материальный мир – это мир неопределенности. Определенность характеризует устойчивость, совершенство, соразмерность, упорядоченность идеального мира, тогда как неопределенность олицетворяет изменчивость, хаотичность материального мира.

В философии Аристотеля определенность и неопределенность имеют более широкий смысл, чем у Платона. Неопределенность понимается им как объективная лишенность определенного бытия, определенного качества, количества, места, времени и т.д. Определенность – это суть всякого бытия. Данные понятия Аристотель использовал для того, чтобы охарактеризовать объективные необходимости и случайности.

В последующие века ученые пришли к выводу, что каждая частная наука использует категорию определенности/неопределенности, но интерпретирует ее по-своему. Однако все интерпретации базируются на философской основе и связываются прежде всего с категориями частного и общего, конкретного и абстрактного. Эти категории активно обсуждались в XVII-XVIII вв. в трудах западноевропейских философов. Высказывалось мнение о том, что они

представляют собой объективное диалектическое единство.

Так, Гегель, подчеркивая диалектическое единство понятий определенности и неопределенности и указывая на их тесную связь с категориями конкретности и абстрактности, считал, что процесс познания идет от конкретного к абстрактному и далее – от абстрактного к конкретному [Мингазова, Сафин, Закиров, 2017].

В XX в. для определения основного содержания определенности / неопределенности ученые-философы занялись обстоятельным изучением проблемы связи между определенностью/неопределенностью и некоторыми диалектико-логическими категориями. Так, В.С. Готт и А.Д. Урсул, основываясь, прежде всего на трудах Аристотеля и Гегеля, подробно описали взаимосвязь определенности с категориями необходимости и действительности, а неопределенности – с категориями случайности и возможности. Однако философы особо подчеркивали тот факт, что с определенностью необходимость связана тогда, когда она воспринимается как неизбежность, если же необходимость воспринимается как возможность и случайность, то ее следует считать проявлением неопределенности [Мингазова, Сафин, Закиров, 2017].

Определенность характеризуется следующими признаками:

- наличие резко выраженных граней между состояниями явлений природы;
- относительная независимость свойств, состояний и явлений друг от друга;
- выражение необходимости через однозначность переходов возможности в действительность.

Ученый-логик Н.И. Кондаков, обобщив философские исследования В.С. Готта и А.Д. Урсула, назвал определенность и неопределенность понятиями, характеризующими «такую ситуацию, когда происходит процесс отбора, выбора элемента или подмножества из какого-либо множества» [Мингазова, Сафин, Закиров, 2017].

Таким образом под определенностью / неопределенностью понимаются такие разнородные явления, как:

- 1) противопоставление известного неизвестному;
- 2) противопоставление фиксированного (конкретного, индивидуализированного, референтного) и нефиксированного (неконкретного, неиндивидуализированного, нереперентного);
- 3) противопоставление класса или абстрактного представителя класса члену класса;

4) противопоставление ранее упоминаемого в тексте и впервые вводимого в текст;

5) противопоставление уверенности и неуверенности говорящего (так называемая субъективная модальность неопределенности);

б) противопоставление точности и неточности информации» [Березин, 1984].

Все эти значения определенности/неопределенности восходят к общей лингвофилософской концепции определенности / неопределенности.

Понятия определенности и неопределенности не имеют однозначного определения в научной литературе. Если раньше понятие определенности связывалось с артиклем, то сейчас данная категория находит более широкое истолкование. Многие лингвисты считают, что отсутствие артикля в языке не исключает возможность использования иных формальных средств (например, морфологических, синтаксических) для различения значений определенности или неопределенности.

Как и все грамматические категории, понятие категории определенности существует только в оппозиции с противоположным понятием, то есть неопределенности.

Содержание категории определенности/неопределенности указывает на то, мыслится ли обозначаемый существительным предмет как предмет известный, выделяемый из класса однородных с ним предметов, или же как предмету, относящийся к данному классу предметов.

МАТЕРИАЛЫ И МЕТОДЫ ИССЛЕДОВАНИЯ

Артикль – особая часть речи в английском языке. Артикли относятся к группе определителей существительных. Наряду с указательными, притяжательными и неопределенными местоимениями, артикли передают значение определенности или неопределенности имени существительного.

Артикли несут большую смысловозначительную нагрузку, как при непосредственном использовании в речи, так и при переводе. Употребление артиклей регулируется множеством правил, которые основываются на логике и на языковой традиции.

В английском языке артикли – это служебные слова, которые ставятся только перед существительными. Они вносят ясность в разговор, указывая на принадлежность и значимость слов.

В современной разговорной речи артикли часто опускаются.

В английском языке существует три вида артикля: неопределенный (**indefinite**) **a, an**, определенный (**definite**) **the** и так называемый нулевой (**zero**) артикль.

Неопределенный артикль **a** произошел от древнеанглийского числительного **one** (один), (это указывает на то, что данный артикль употребляется только с исчисляемыми существительными в единственном числе) а определенный артикль **the** берет свое начало от древнеанглийского указательного местоимения **that** (тот).

В частности, в грамматике Р. Кверка выделяется шесть классов определителей по критерию их сочетаемости с существительными, обладающими различными грамматическими характеристиками:

- К первому классу относятся определители, сочетающиеся как с неисчисляемыми существительными, так и с исчисляемыми существительными в единственном и множественном числе: определенный артикль **the**, местоимения **whose** (чей), **which (ever)** (который-либо), **what (ever)** (какой-либо), **some** (некоторые, немного), **any** (любой), **no** (нет), а также притяжательные местоимения **my** (мой), **your** (твой), **his** (его), **her** (ее), **its** (его, ее), **our** (наш), **their** (их).

– Нулевой артикль, не выделяемые интонационно местоимения **some** и **any**, а также **enough** (достаточно) (не употребляются с существительными в единственном числе).

– Указательные местоимения **this** (это), **that** (то) (не употребляются с существительными во множественном числе).

– Указательные местоимения **these** (эти), **those** (те) (не употребляются с существительными в единственном числе).

– Неопределенный артикль **a / an**, неопределенные местоимения **every** (каждый), **each** (каждый), **either** (либо), **neither** (либо) (сочетаются только с существительными в единственном числе).

- Неопределенное местоимение **much** (много), употребляемое только с неисчисляемыми именами существительными [Березин, 1984].

Категория определенности / неопределенности не столь широко представлена в арабском языке как в английском. Имя существительное в арабском языке употребляется в определенном и неопределенном состояниях, в зависимости от известности или неизвестности предмета, человека, явления, о котором идет речь. Для выражения определенности используется определенный артикль – единственный артикль в арабском языке **ال**. Неопределенность арабских имен существительных выражается с помощью танвинных окончаний. Нунация обычно выполняет функцию неопределенного артикля.

Определенный артикль одинаков для всех родов и всех падежей, пишется в начале слова слитно. Артикль является одним из способов выражения определенности состояния. При прибавлении артикля «танвинное» окончание исчезает, остается лишь одна из трех огласовок, например, كِتَابٌ – الْكِتَابُ (книга) [Гранде, 1998, С. 324-326].

Согласно определениям грамматистов VIII-X вв., которые выделяют в качестве самого характерного для неопределенного имени атрибута явление общности, а для определенного – явление частности [Габучян, 1972, С. 38-39], арабское неопределенное имя генерализовано, а определенное – индивидуализировано, что явно демонстрирует своеобразие системы арабского артикля по отношению к европейским артиклевым системам.

Позже арабские грамматисты (начиная приблизительно с XII в.) подходят к пониманию того, что обобщенное понятие может выражаться как неопределенным именем, так и определенным [Гиргас, 1873, С. 344]. При этом неопределенное имя существительное несет оттенок общего, а определенное имя существительное – оттенок частного, что связано с особенностями исторического развития арабского артикля.

В классическом арабском языке танвин – наряду со своим основным значением индивидуализации сохраняет восходящие к более древнему периоду грамматические оттенки обобщения. Одновременно определенный генерализующий артикль ال наряду с основным значением обобщения сохраняет древние оттенки индивидуализации.

Необходимо отметить, что форма ال, как и существительное с танвином уже широко употребляются в памятнике классической арабской литературы Коране, датированном VII в.

Считается, что определенный артикль ال произошел от указательной частицы لَ، которая употребляется со значениями подтвердительности либо усиления заключения при выражении предположения, например,

لَوْ فَهَمْتُ الدَّرْسَ لَشَرَحْتُهُ لَكَ (Если бы я понял урок, то объяснил бы его тебе).

При присоединении определенного артикля к арабскому слову происходят некоторые фонетические изменения. Звук [л] определенного артикля уподобляется первому согласному имени, если это имя начинается с одной из следующих 14 согласных:

ت - ث - د - ذ - ر - ز - س - ش - ص - ض - ط - ظ - ل - ن

Эти согласные называются «солнечными». В результате уподобления согласный [л] артикля исчезает, а первый звук слова удваивается. Например, الدَّفْتَرُ (тетрадь). Удвоение солнечного согласного обозначается «ташдидом»

Остальные 14 согласных называются «лунными»:

ا - ب - ج - ح - خ - ع - غ - ف - ق - ك - م - ه - و - ي

Например, الحَرْفُ (буква).

РЕЗУЛЬТАТЫ

Неопределенный артикль английского языка имеет две формы:

a – ставится перед согласными буквами (и буквой **h**, когда она произносится: **a house**).

an – ставится перед гласными буквами (и буквой **h**, когда она не произносится: **an hour**).

Неопределенный артикль употребляется в восклицательных предложениях, начинающихся с **What**, перед исчисляемыми существительными в единственном числе, в которых отсутствует сказуемое:

What a dreadful noise! (Какой ужасный шум!).

Неопределенный артикль имеет следующие значения:

1) относит предмет к классу подобных, делая его представителем этого класса, например:

A clever dog doesn't bark all the time. (Умная собака не лает все время. (Животное принадлежит к классу собак).

2) выражает единичность, например:

An apple a day keeps a doctor away. (Если съесть по одному яблоку в день, то не придется обращаться к врачу).

3) обозначает предмет, упоминаемый впервые, например:

He is a schoolboy of fourteen years old. (Он школьник четырнадцати лет).

4) употребляется в устойчивых словосочетаниях, например:

a long time ago (давным-давно).

Нулевой артикль (отсутствие артикля).

Артикль не употребляется в следующих случаях:

1) с существительными во множественном числе, например:

old fairy tales (Старые сказки).

2) с неисчисляемыми существительными, если речь идет о предметах/вещах без конкретизации, например:

I like ice-cream. (Я люблю мороженое).

3) в устойчивых фразах, например:

on Saturday (в субботу).

next morning (на следующее утро).

4) с именами собственными людей и кличками животных, например:

Ted (Тед),

Murzik (Мурзик).

5) с некоторыми географическими названиями (с названиями континентов, островов, стран, городов, областей и горных вершин), например:

Africa (Африка),

Western Europe (Западная Европа),

Cuba (Куба),

Russia (Россия),

Kazan (Казань),

Tatarstan (Татарстан),

Everest (Эверест).

б) в восклицаниях **What+неисчисляемое существительное/существительное во множественном числе**, например:

What wonderful weather! (Какая прекрасная погода!).

What nice people! (Какие приятные люди!).

7) с названиями водных массивов (заливов):

Mexican Bay (Мексиканский залив).

8) с некоторыми аббревиатурами:

NATO (НАТО),

Xerox (Ксерокс),

Greenpeace (Гринпис).

9) с названиями школ, колледжей и университетов, в состав которых входят имена собственные:

Salisbury Grammar School (грамматическая школа Солсбери),

Trinity College (Тринити-колледж),

Oxford University (Оксфордский университет), но **The University of Oxford**.

10) с названиями улиц, проспектов, площадей и парков:

Nikitskaya street (Никитская улица),

Broadway (Бродвей),

Trafalgar Square (Трафальгарская площадь),

Gorky Park (Парк Горького).

11) с названиями аэропортов, станций и мостов:

Kennedy airport (аэропорт Кеннеди),

Novogireevo station (станция Новогиреево),

Kievsky Bridge (Киевский мост).

12) с названиями храмов, церквей и соборов:

St. Paul's Cathedral (собор Святого Павла),

Trinity Church (церковь Троицы).

13) с названиями дней недели и месяцев:

January (январь),

Thursday (четверг).

14) с названиями языков:

English (английский язык), но **the English language**.

Определенный артикль употребляется:

1) когда речь идет об определенном (конкретном) предмете, например:

the table at the foot of the bed (стол у подножья кровати).

2) когда предмет уже упоминался в разговоре, тексте, например:

Look, a cat is sitting on the bench. I think the cat is hungry. (Взгляни, кошка сидит на скамейке. Думаю, что она голодна).

3) когда у существительного есть уточняющее определение, например:

You are the man we are looking for. (Ты тот человек, которого мы ищем).

4) с существительными в сочетании со следующими словами: **very** (очень),

right (правый), **left** (левый), **wrong** (неверный, неправильный), **only** (только),

main (главный), **last** (последний), **next** (следующий), **same** (тот же самый),

previous (предыдущий), например:

The main entrance is closed now. (Главный вход закрыт сейчас).

It is the last chance to correct the mistake. (Это последний шанс, чтобы исправить ошибку).

5) с обстоятельствами места, например:

in the drawing-room (в гостиной комнате).

б) с некоторыми существительными в притяжательном падеже, которые обозначают общественные заведения, где оказывают услуги населению, например:

at the doctor's (у врача), **at the baker's** (в булочной).

7) с устойчивыми выражениями, обозначающими тип географического ландшафта, например:

in the city (в городе), **at the seaside** (на морском побережье).

8) с некоторыми географическими названиями (с названиями стран, городов, архипелагов, горных цепей, хребтов и пустынь), например:

The Netherlands (Нидерланды),

The United States of America (Соединенные Штаты Америки),

The United Kingdom (Соединенное Королевство),

The Russian Federation (Российская Федерация),

The Hague (Гаага),

The Canaries (Канарские острова),

The Urals (Уральские горы),

The Sahara (desert) (пустыня Сахара).

9) с названиями некоторых регионов (по историческим причинам), например:

The Crimea (Крым),

The Caucasus (Кавказ),

The Ruhr (Рур),

The Tyrol (Тироль).

10) с названиями некоторых улиц (по историческим причинам):

The High street (улица Хай-стрит),

The Mall (улица Мэлл),

The Strand (улица Стрэнд),

The Wall street (улица Уолл-стрит).

11) с названиями водных массивов (рек, озер, морей, океанов, каналов и водопадов):

The Thames (река Темза),

The Baikal (озеро Байкал), но **Lake Baikal**,

The Black Sea (Черное море),

The Pacific Ocean (Тихий океан),

The Suez Canal (Суэцкий канал),

The Niagara Fall (Ниагарский водопад).

12) с названиями театров, музеев, картинных галерей, кинотеатров и отелей:

The Bolshoi Theatre (Большой театр),

The Hermitage (Эрмитаж),

The Tate Gallery (галерея Тейт),

The Odeon (кинотеатр «Одеон»),

The Hilton (отель Хилтон).

13) с названиями большинства политических, государственных учреждений и международных организаций:

The Kremlin (Кремль),

The House of Lords (Палата лордов),

The Senate (Сенат),

The Defence ministry (Министерство обороны).

The United Nations (the UN) (Организация объединенных наций (ООН)),

The KGB (КГБ),

The BBC (Би-Би-Си).

14) с названиями периодических изданий:

The Times (газета «Таймс»),

The Sun (газета «Сан»),

The Observer (газета «Обзервер»).

15) с названиями глобальных спортивных мероприятий:

The Olympic Games (Олимпийские игры),

The World Cup (Кубок мира).

Определенный артикль в арабском языке употребляется в следующих случаях:

1) с уникальными, единственными в своем роде предметами, например, الشَّمْسُ (солнце), الْقَمَرُ (луна).

2) с некоторыми географическими терминами (названиями стран, городов, водных массивов), например:

العِرَاق (Ирак),

القَاهِرَةُ (Каир),

المُحِيطُ الهَادِي (Тихий океан).

3) с обобщениями целого рода, класса предметов, например,

أَطْلُبُوا الْعِلْمَ مِنَ الْمَهْدِ إِلَى اللَّحْدِ (Стремитесь к знаниям от колыбели до могилы),

4) с предметами, которые уже упоминались в речи, например,

بَعْدَ قَلِيلٍ دَخَلَتْ مَرَأَةً طَوِيلَةَ ذَاتِ شَعْرٍ أَسْوَدَ. ... قَالَتْ الْمَرَأَةُ... (Немного спустя зашла высокая черноволосая женщина. Эта женщина сказала).

5) с названиями дней недели, временами суток, например,

يَوْمَ السَّبْتِ (суббота), ضَوْءُ الصَّبْحِ (дневной свет).

6) с названиями языков, например, الْعَرَبِيَّةُ (арабский язык).

7) со вторым компонентом несогласованного определения, если конструкция в определенном состоянии, например, كِتَابُ الطَّالِبِ (книга этого студента).

Категория артикля в арабском языке подчиняется следующему закону семантического развития: определенный артикль, предназначенный для индивидуализации, лишается своего семантического содержания, если он употребляется с именами уже определенными самим контекстом.

В следующих случаях имена существительные считаются в определенном состоянии, но употребляются без артикля ال:

1) имена собственные (названия стран, городов, личные имена людей), например:

لِيبِيَا (Ливия),

دِمَشْقُ (Дамаск),

عُمُرُ (Умар).

2) обращения к определенному лицу, например, يَا وَالدُّ (о мальчик).

3) абсолютные отрицания, например, لَا سَيَّارَةَ (нет ни одной машины).

4) некоторые имена существительные, обозначающие какую либо часть дня, например, بُكْرَةَ (сегодня утром).

5) имена существительные с притяжательными (слитными) местоимениями, например, بَيْتُنَا (наш дом).

Категория неопределенности присутствует в следующих случаях:

1) с именами существительными, упоминающимися в тексте впервые, например: وَجَدْتُ قَلَمًا (Я нашел ручку).

со сказуемыми именных предложений, например, الْجَامِعَةُ جَدِيدَةٌ (Университет – новый).

ВЫВОДЫ

Категория определенности/неопределенности базируется на философской основе и связывается прежде всего с категориями частного и общего, конкретного и абстрактного. Данная категория проявляет универсальные черты и дифференциальные особенности в исследуемых разноструктурных языках, какими являются английский и арабский. Универсальность представлена категорией определенности и выражена определенным артиклем в обоих языках. Дифференциальные особенности характеризуют категорию неопределенности: в английском языке – это наличие неопределенного и нулевого артиклей, в арабском языке – отсутствие артикля.

ЛИТЕРАТУРА

1. Мингазова Н.Г., Сафин М.Ф., Закиров Р.Р. Сопоставительная грамматика английского и арабского языков. Часть 1. Казань, 2017. 164 с.
2. Березин Ф.М. История лингвистических учений. М.: Высшая школа, 1984. 319 с.
3. Гранде Б.М. Курс арабской грамматики в сравнительно-историческом освещении. 2-е изд. М.: Восточная литература РАН, 1998. 592 с.

4. Габучян Г.М. Теория артикля и проблемы арабского синтаксиса. М.: Наука, 1972. 224 с.
5. Гиргас В.Ф. Очерк грамматической системы арабов. СПб.: Типография Императорской Академии Наук, 1873. 66 с.
6. Аракин В.Д. Типология языков и проблема методического прогнозирования. М.: Высшая школа, 1989. 158 с.
7. Блох М.Я. Теоретическая грамматика английского языка. М.: Высшая школа, 2000. 381 с.
8. Иванова И.П., Бурлакова В.В., Почепцов Г.Г. Теоретическая грамматика современного английского языка. М., 1981. 287 с.
9. Крылова И.П., Гордон Е.М. Грамматика современного английского языка. М.: КДУ, 2004. 448 с.
10. Чернов П.В. Справочник по грамматике арабского литературного языка. М.: РАН, 1995. 473 с.

BIBLIOGRAPHIC REFERENCES

1. Mingazova, N.G., Safin, M.F., & Zakirov, R.R. (2017). Sopostavitel'naya grammatika angliskogo i arabskogo yazykov. Chast' 1 [Comparative Grammar of English and Arabic. Part 1]. Kazan: Izdatelstvo kazanskogo universiteta. 164 p. (In Russian)
2. Berezin, F.M. (1984). Istoriya lingvisticheskikh ucheniy [The History of linguistic studies]. Moscow: Visshaya shkola. 319 p. (In Russian)
3. Grande, V.M. (1998). Kurs arabskoy grammatiki v sravnitel'no-istoricheskom osveschenii. 2 izd-e [The Course of Arabic Grammar in Comparative-Historical Elucidation]. Moscow: Vostochnaya literatura RAN. 592 p. (In Russian)
4. Gabuchan, G.M. (1972). Teoriya artiklya i problemi arabskogo sintaksisa. [The theory of article and the problem of the Arabic syntax]. Moscow: Nauka. 224 p. (In Russian)
5. Girgas, V.F. (1873). Ocherk grammaticheskoy sistemi arabov. [The Description of the Grammatical System of the Arabs]. Saint Petersburg: Tipografiya Imperatorskoi Akademii Nauk. 66 p. (In Russian)
6. Arakin, V.D. (1989). Tipologiya yazykov i problema methodic prognozirovaniya. [The typology of languages and the problem of the methodic forecasting]. Moscow: Visshaya shkola. 158 p. (In Russian)

7. Blokh, M.Y. (2000). Teoreticheskaya grammatika angliyskogo yazika [The theoretical grammar of English]. Moscow: Visshaya shkola. 158 p. (In Russian)
8. Ivanova, I.P., Burlakova, V.V., & Pocheptsov, G.G. (1981). Teoreticheskaya grammatika sovremennogo angliyskogo yazika [The theoretical grammar of Modern English]. Moscow. 287 p. (In Russian)
9. Krilova, I.P., Gordon, E.M., & Pocheptsov, G.G. (2004). Grammatika sovremennogo angliyskogo yazika [The grammar of Modern English]. Moscow: KDU. 448 p. (In Russian)
10. Chernov, P.V. (1995). Spravochnik po grammatike arabskogo literaturnogo yazika [The Reference Book on Arabic Grammar]. Moscow: RAN. 473 p. (In Russian)

Information about the authors

Candidate of Philology, Associate Professor Nailya Gabdelkhamitovna Mingazova
Kazan Federal University
420008, Kazan, Kremlyovskaya Str., 18
Russia
nailyahamat@mail.ru

Информация об авторах

Канд. филол. наук, доцент Мингазова Наиля Габдельхамитовна
Казанский федеральный университет
420008, Казань, ул. Кремлёвская, 18
Россия
nailyahamat@mail.ru

Candidate of Philology, Associate Professor Rafis Rafaelevich Zakirov
Russian Islamic Institute
420049, Kazan, Gazovaya Str., 19
Russia
zakrafis@mail.ru

Канд. филол. наук, доцент Закиров Рафис Рафаелевич
Российский Исламский Институт
420049, Казань, ул. Газовая, 19
Россия
zakrafis@mail.ru

Раскрытие информации о конфликте интересов: Автор заявляет об отсутствии конфликта интересов.

Conflicts of Interest Disclosure: The author declares Conflicts of Interest Disclosure.

ТЕОЛОГИЯ

علم اللاهوت

THEOLOGY

УДК 297.17

المقال الأصلي

Оригинальная статья

Original Paper

السنة النبوية والوقاية من الجريمة:

قراءة في مقاصد الحديث النبوي الشريف

علي رؤوف المحمدوف

الجامعة المصرية للثقافة الإسلامية نور مبارك

alirauf210@mail.com

Received: July 9, 2019, Поступила в редакцию: 9 июля 2019 г.

Reviewed: July 20, 2019, Одобрена рецензентами: 20 июля 2019 г.

Accepted: July 23, 2019, Принята к публикации: 23 июля 2019 г.

تم الاستلام في ٩ تموز ٢٠١٩

تم التقييم في ٢٠ تموز ٢٠١٩

تم القبول للنشر في ٢٣ تموز ٢٠١٩

الملخص

السنة النبوية من أهم المراجع الإسلامية التي ترشد المسلمين في كل مجال الحياة وتنظم كل أطرافها. في المقالة هذه، يقوم المؤلفون بتقديم النظام الكامل لوقاية الجريمة في السنة النبوية استخداماً بالمنهج الموضوعي في دراسة الأحاديث. كما يُقدّم في هذه المقالة تعريف الجريمة في رأي علماء الاجتماع والشريعة، وتحدد النقط المشتركة بين هذين التعريفين. ويذكر المؤلفون الدوافع التي تدفع الفرد إلى ارتكاب الجريمة ويجمعونها إلى مجموعات وهي الدوافع الدينية والنفسية والاجتماعية والاقتصادية، كما يشير المؤلفون إلى السبب الكامن لهذه الدوافع وهو عدم تلبية بعض الحاجات الشخصية. يدفع أصحاب البلاغ بأن اتباع سنة النبي سوف يُلبّي هذه

الحاجات، ويقتبسون الأحاديث النبوية كي يثبتوا وجهة نظرهم. ومن ثم من الواضح أن الوسائل لمواجهة تلك الدوافع وتلبية الحاجات الشخصية المختلفة بطريقة شرعية وبالتالي وقاية الجريمة موجودة في الإسلام وهي تحفظ علي الأمن الاجتماع .
الكلمات المفتاحية: وقاية الجريمة، السنة، علم الحديث، المجتمع الإسلامي، علم المجتمع

للاقتباس: المحمدوف، علي رؤوف. (2019). السنة النبوية والوقاية من الجريمة: قراءة في مقاصد الحديث النبوي الشريف. الدراسات العربية الأوراسية، ٧، ص ص ٤٠-٥٤.

ПРЕДУПРЕЖДЕНИЕ ПРЕСТУПНОСТИ В СУННЕ ПРОРОКА МУХАММЕДА: ЧТЕНИЕ БЛАГОРОДНОГО ХАДИСА

Алий Р. Альмухаметов

Египетский университет исламской культуры «Нур-Мубарак»

alirauf210@mail.com

Аннотация

Сунна пророка Мухаммада является, наряду с Кораном, одним из главных исламских источников, которыми мусульманин руководствуется для регулирования всех сфер жизни. В данной статье авторы подробно описывают систему профилактики преступности в Сунне, используя тематический подход в хадисоведении. В статье даётся определение преступления с социологической и теологической точки зрения, прослеживаются общие положения, присутствующие в данных определениях. Авторы выделяют основные факторы, толкающие людей на преступления, группируя их как религиозные, психологические, социальные и экономические. Все факторы объединены общей лежащей в их основе причиной – неудовлетворённостью человеческих потребностей. Авторы утверждают, что все эти потребности можно удовлетворить законным образом, следуя учению пророка. Они подкрепляют свою точку зрения, приводя хадисы из наиболее авторитетных сборников. В результате, как считают авторы, преступность можно предотвратить, удовлетворяя свои потребности законным образом. Именно так можно сохранить безопасность в мусульманской общине.

Ключевые слова: профилактика преступности, Сунна, хадисоведение, мусульманская община, социология

المحمدوف، علي رؤوف. (2019). السنة النبوية والوقاية من الجريمة: قراءة في مقاصد الحديث النبوي الشريف. الدراسات العربية الأوراسية، ٧، ص ص ٤٠-٥٤.

Для цитирования: Аль-Мухаметов А.Р. Предупреждение преступности в сунне пророка Мухаммеда: чтение благородного хадиса // Арабистика Евразии. 2019. № 7. С. 40-54. (на арабском языке)

CRIME PREVENTION IN THE SUNNA OF PROPHET MUHAMMAD: READING OF THE NOBLE HADEETH

Aliy R. Almukhametov

Egyptian University of Islamic culture “Nur-Mubarak”

alirauf210@mail.com

Abstract

The Sunna of the Prophet is one of the main sources in Islam which provides guidance for Muslims in all spheres of life and regulates every aspect of it. In this article, the authors make a complete presentation of the system of crime prevention in the Sunna, using the thematic approach of the study of ahadeeth. Crime is defined from the sociological and theological point of view, and common points of these definitions are found. The authors single out and divide the main factors which stimulate people to commit crimes into the religious, psychological, social and economical groups. All these factors are seen as resulting from an underlying problem of unsatisfied personal needs. The authors argue that all these needs are to be satisfied if the teachings of the prophet are followed in duly manner. To prove this point, ahadeeths are quoted. As a result, it is shown that there are means to deal with all the factors and to satisfy the personal needs legally thus avoiding the commitment of crimes and ensuring the safety in the Islamic community.

Keywords: *crime prevention, Sunna, study of ahadeeth, Islamic community, sociology*

For citation: *Almukhametov, A.R. (2019). Crime prevention in Sunna of Prophet Muhammad: reading of the noble hadeeth. Eurasian Arabic Studies, 7, 40-54. (In Arabic)*

المقدمة

خلق الله – تبارك وتعالى – الإنسان، وأنعم عليه بنعم كثيرة لا تُعدّ ولا تُحصى، قال سبحانه: {وإن تعدوا نعمت الله لا تحصوها} ¹، ومن أعظم نعم الله على عباده نعمة (الأمن)؛ إذ في ظلها يسعد الفرد، وينهض بواجبات الاستخلاف: عبادةً لله، وعماراً للأرض، ومن ثمّ يرقى المجتمع. ولكن المجتمعات الإنسانية لا تخلو من أناس يغلب عليهم طغيان الجانب المادي، فيدفعهم ذلك إلى تعدي حقوقهم، ومواقعة الجريمة. وتعاني المجتمعات المعاصرة من ظاهرة الجريمة، وتظهر الإحصائيات والبيانات الدولية تنوعاً هائلاً في أشكالها، وتزايداً ضخماً في أعدادها، وأرقاماً مخيفة في خسائرها (أطلس بيانات العالم، د.ت.)، ومن ثم تشكل الجريمة تحدياً اجتماعياً ينبغي على المفكرين والعلماء تأملته وتبيين السبيل لمواجهته.

تعريف الجريمة:

الجريمة في الإنجليزية (crime) وفي الروسية (преступление): لفظ عربي مشتق من الفعل الثلاثي: "جَرَمَ"، والذي يدور حول معنى الكسب: يقال: "جرم فلان"، أي: كسب، "ويظهر أن هذه الكلمة خصصت من القديم للكسب المكروه غير المستحسن (أبو زهرة، 1998، ص 19). وكذلك بمعنى "الذنب": يقال "جرم فلان" أي: أذنب، و"القطع" يقال: "جرم الشيء"، أي: قطعه ². وعلى هذا تكون الجريمة في اللغة العربية بمعنى: كسب لذنوب يقتطع به المجرم حقاً ما، ويقطع به الأمن عن نفسه وعن الآخرين، وبذلك يستوجب العقاب.

أما التعريف الاصطلاحي لها عند علماء الاجتماع فهي "كلّ فعل يعود بالضرر على المجتمع، ويعاقب عليه القانون" ³. وقد جمع هذا التعريف بين كل من البعد الاجتماعي والقانوني للجريمة. وللمصطلح عند أهل الشريعة معنيان: الأول: "إتيان فعل محرم معاقب على فعله، أو ترك فعل مأمور به معاقب على تركه، سواء أكان العقاب دنيوياً أم أخروياً" (أبو زهرة، 1998، ص 20). والثاني: "ارتكاب معصية رتب عليها الشارع عقوبة دنيوية يحكم بها القاضي، وينفذها الحاكم، وهو ما عبر عنه بعض الفقهاء في تعريفهم للجريمة بأنها: "محظورات شرعية زجر الله – تعالى – عنها بحد أو تعزير" ⁴؛ تحقيقاً لمصلحة الفرد والجماعة. يقول الإمام الغزالي ⁵: "ومقصود

(1) سورة إبراهيم، من الآية رقم /34 .

(2) راجع مادة "جرم" في: وجدي، محمد فريد. (1971م). دائرة معارف القرن العشرين (ط3). بيروت: دار الفكر للطباعة والنشر والتوزيع. ص83؛ لسان العرب 604/1 وما بعدها؛ المصباح المنير 97/1؛ القاموس المحيط 90/4؛ المعجم الوجيز ص101، 102 مجمع اللغة العربية بالقاهرة، وزارة التربية والتعليم، 1419هـ - 1998م؛ مختار الصحاح ص100؛ المعجم الوسيط 123/1؛ أساس البلاغة ص91، 90؛ المفردات في غريب القرآن ص92، 91.

(3) معجم مصطلحات العلوم الاجتماعية، ص90.

(4) المارودي، أبو الحسن علي بن محمد حبيب البصري. (1983م). الأحكام السلطانية والولايات الدينية (ط1). القاهرة: دار الفكر العربي (ص189)؛ الفراء، أبي يعلى محمد بن الحسين. (1983م). الأحكام السلطانية، للقاضي (ط1). تح. محمد حامد الفقي. بيروت: دار الكتب العلمية (ص257).

(5) هو حجة الإسلام أبو حامد محمد بن محمد بن محمد الغزالي الطوسي (1058-1111م) نسبتبه إلى صناعة الغزل عند من يقوله بتشديد الزاي، أو إلى غزالة (إحدى قرى طوس بخرا سان) لمن قال بالتخفيف، وهو فيلسوف، متصوف، له نحو مئتي مصنف. راجع: الزركلي، خير الدين. (1986م). الأعلام (ط7). بيروت: دار العلم للملايين (صص22، 23).

المحمودوف، علي رؤوف. (2019). السنة النبوية والوقاية من الجريمة: قراءة في مقاصد الحديث النبوي الشريف. الدراسات العربية الأوراسية، ٧، ص ص ٤٠-٥٤.

الشارع من الخلق خمسة، أن يحفظ عليهم دينهم، ونفسهم، وعقلهم، ونسلهم، ومالهم، فكل ما يتضمن حفظ هذه الأصول الخمسة فهو مصلحة، وكل ما يفوت هذه الأصول الخمسة فهو مفسدة ودفعها مصلحة، وهذه الأصول حفظها واقع في مرتبة الضرورة، فهي أقوى المراتب في المصالح" (الغزالي، 1322هـ، ص ص 286، 287).

المنهجية ومادة البحث

تعتبر صحيح البخاري وابن داود ومسلم وابن ماجه مجموعة أسسية للأحاديث الشريفة. لقد بحثنا فيها الأحاديث في موضوع الجريمة وتلبية الحاجات المختلفة التي تصبح الدوافع الي الجريمة اذا لم يلها شخص.

الخلاصة

وقد حرصت الشريعة الإسلامية على الوقاية من الجريمة، ورأت فيها سلوكا شادا، يهدد أمن الأفراد، واستقرار المجتمعات، ويقوض أركان الدول والبلاد.

ولما كان الحديث النبوي الشريف والسنة النبوية المطهرة المصدر الثاني للشريعة الإسلامية ودلت الأدلة المستفيضة من القرآن والسنة على وجوب اتباع النبي ﷺ والتحذير من مخالفة أمره ونهيه عليه الصلاة والسلام، قال الله تعالى: "يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا أَطِيعُوا اللَّهَ وَأَطِيعُوا الرَّسُولَ وَأُولِي الْأَمْرِ مِنْكُمْ فَإِنْ تَنَازَعْتُمْ فِي شَيْءٍ فَرُدُّوهُ إِلَى اللَّهِ وَالرَّسُولِ إِنْ كُنْتُمْ تُؤْمِنُونَ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ ذَلِكَ خَيْرٌ وَأَحْسَنُ تَأْوِيلًا"⁶. وقال الله سبحانه وتعالى على لسان نبيه الكريم: "قُلْ إِنْ كُنْتُمْ تُحِبُّونَ اللَّهَ فَاتَّبِعُونِي يُحْبِبْكُمُ اللَّهُ..."⁷، وقال تعالى: "مَنْ يُطِعِ الرَّسُولَ فَقَدْ أَطَاعَ اللَّهَ..."⁸، فقد كان على الباحث أن يتلمس منهج النبي ﷺ من خلال أحاديثه الشريفة في حماية المجتمع من الجريمة، ودور السنة النبوية المطهرة في تفكيك وإبطال دوافع ارتكاب الجرائم حماية للمجتمع البشري من شرورها.

إن الدوافع التي قد تدفع الفرد إلى ارتكاب الجريمة متعددة، هي رغم تعددها يمكن إجمالها في دوافع دينية ونفسية واجتماعية واقتصادية، ولذلك حرص الحديث النبوي على تفكيك هذه الدوافع سدا للذرائع، وتلبية الحاجات الدينية والنفسية والاجتماعية والاقتصادية للفرد حفظا له ومنعا مما قد يدفعه إلى ارتكاب الجريمة، ويهدد أمن المجتمع. ويمكن إجمال منهج السنة النبوية في مكافحة الجريمة من خلال:

تلبية حاجات الفرد الدينية

الإيمان بوجود إله قوي قادر يشعر الفرد بأنه ليس وحيدا في الحياة، وأن له رب رؤوف بخلقه ولطيف بعباده، يدرك ما هم فيه ويقدر لهم الخير، فيتوجهون له بالدعاء والسؤال بدلا من التوجه بالطلب إلى أحد من الخلق، فالله وحده يملك أمر الإنسان ولا يستطيع أحد أن ينفذ أو يضر إلا بإذنه، وفي ذلك يقول النبي ﷺ لعبد الله بن عباس: " يا غلام ! إني أعلمك كلمات، احفظ الله

(6) سورة النساء الآية: 59.

(7) سورة آل عمران الآية: 31.

(8) سورة النساء الآية: 80.

يَحْفَظُكَ، احْفَظِ اللَّهَ تَجِدُهُ تُجَاهَكَ ، إذا سألتَ فاسألِ اللَّهَ ، وإذا استعنتَ فاستعنْ بِاللَّهِ، واعلم أنَّ الأُمَّةَ لو اجتمعت على أن ينفَعوكَ بشيءٍ ، لم ينفَعوكَ إلا بشيءٍ قد كتبه اللَّهُ لك، ولو اجتمعوا على أن يضروكَ بشيءٍ، لم يضروكَ بشيءٍ إلا قد كتبه اللَّهُ عليك، جَفَّتِ الأَقْلَامُ ورُفِعَتِ الصُّحُفُ"⁹. وينتج عن هذا الإيمان وازع ديني الذي هو المحرك النفسي الفعّال الذي يدفع الإنسان إلى ترجمة أحكام الدين الذي يدين به إلى واقع ملموس؛ إذ إنّه يعني: استحضر العبد عظمة خالقه وقدرته على بعثه ومحاسبته على عمله ومجازاته عليه في الدنيا أو في الآخرة أو فيهما معاً، وفي ظل هذا الاستحضار يتحقق أبرز معنى من معاني الدين، وهو "الخضوع والانقياد"¹⁰، فيلتزم المؤمن بما أمره الله به وينتهي عما نهاه الله عنه. ويمثل الوازع الديني المصدر الأصيل للأمن النفسي، ويعد غيابه أو ضعفه من أهم أسباب الوقوع في الجريمة، ففي ظل ضعفه تطفو الاضطرابات النفسية والغريزية، مثل: القلق، والقنوط، وشدة الخوف، والكبت، والتسرع أو الاندفاع الانفعالي، والانحراف الغريزي كمّاً وكيفاً ... إلخ. وقد تتطور هذه الاضطرابات لدى بعض الناس لتدخل في الطور المرضي الذي يصعب علاجه وقد تدفع صاحبها - بوعي أو بدون وعي - إلى خوض غمار الجريمة استجابة لنداءاته الداخلية المنحرفة، فيخسر الإنسان ذاته، ويشقى به مجتمعه.

من هنا جاء موقف السنة النبوية من الدوافع النفسية للجريمة متمثلاً في تشكيل ملامح منهج وقائي للنفس الإنسانية من الجريمة وما يجر إليها من خلال تربية الوازع الديني في النفس الإنسانية، لتوثيق علاقتها بخالقها، والاعتقاد التام بمراقبة الله عز وجل للفرد: كما في الحديث النبوي "فإن لم تكن تراه فإنه يراك"¹¹، وبذلك تصبح هذه العلاقة أساساً لتحقيق الصحة النفسية التي تحجز الإنسان عن مواقع الجريمة. فغنيت السنة عناية فائقة بتربية الوازع الديني في النفوس بمنهج متميز؛ إيقاناً بالأثر الفعال للوازع الديني في تحقيق الأمن للمجتمع وحمايته من الجريمة.

تلبية حاجات الفرد النفسية:

تمثل الصحة النفسية منطلقاً أساسياً في صياغة الإنسان المسلم الصالح الطاهر العفيف في بناء الحياة والحضارة الراشدة، ومن أهم مظاهر الصحة النفسية حريد الفرد والتأكيد على عدم الإكراه أو التضييق على الناس، فشعور الإنسان بالحرية يطفئ في نفسه جذوة العناد، ويكبح فيها جماح التمرد، ويجعل للمبادئ التي يعتنقها الإنسان نصيباً أو فر، وموقفاً أقوى في بؤرة الاعتقاد النفسي لدى الإنسان، وبناء عليه يتحول بها من النظرية إلى التطبيق، ويبذل وسعه لنشرها والدفاع عنها. بناء على هذه الحرية في الاختيار والمشية؛ يحاسبه الله عز وجل، فلو كان العبد مكرهاً مجبراً لا حرية له في الاختيار، فإن الله لا يؤاخذ على أفعاله: "إن الله تجاوز لي عن أمتي الخطأ والنسيان وما استكرهوا عليه"¹².

(9) الألباني، صحيح الجامع، حديث رقم 7957.

(10) لسان العرب 1467/2.

(11) صحيح البخاري الحديث رقم 50.

(12) صحيح البخاري، الحديث رقم 2528.

تأخذ السنة النبوية موقع الريادة في الاهتمام بتحقيق الصحة النفسية بين أفراد المجتمع من خلال منهج شمولي يقي الإنسان شر الاضطراب النفسي الذي قد يدفعه إلى الجريمة، وليس ذلك فحسب، بل يمتد إلى ما بعد وقوع الجريمة؛ ليصلح ما يمكن إصلاحه من نفسية المجرم تحولاً به إلى السلوك السوي الذي ينفعه وينفع المجتمع من حوله. ويتضح ذلك من قوله -ﷺ: "أحرص على ما ينفعك، ولا تعجز، وإن غلبك شيء فقل: قدر الله وما شاء" (صحيح ابن حبان).

ويرتبط بالصحة النفسية للفرد إشباع الغرائز الإنسانية التي أودعها الله سبحانه وتعالى في خلقه، وقد كفل الإسلام للإنسان - في إطار حرصه على استقراره النفسي مع الغرائز الإنسانية منهجاً سامياً لا يطلق ولا يكتب ولكنه يهذب ويضبط. إنه دين يحترم الغرائز فيقرها ويعترف بها ويرسم لها الطريق الحلال لإشباعها بقدر لا يؤذي الفرد ولا المجتمع، وهو ما يمكن أن يطلق عليه (التسامي بالغرائز الإنسانية). قال -ﷺ: "يا علي لا تتبع النظرة النظرة فإن لك الأولى وليست لك الآخرة"¹³. وحبب الناس في الزواج لما له من أثر في إشباع الغرائز الإنسانية بصورة شرعية، فقال -ﷺ: "ومن الأحاديث النبوية قوله ﷺ: "يا معشر الشباب من استطاع منكم الباءة فليتزوج، فإنه أغض للبصر، وأحصن للفرج، ومن لم يستطع فعليه بالصوم فإنه له وجاء"¹⁴، والمراد بالباءة: القدرة على الزواج صحيحاً ومالياً. كما حذر ﷺ من التبتل ورفض الزواج قائلاً: النكاح سننّي، فمن لم يعمل بسننّي فليس منّي"¹⁵.

تلبية حاجة الفرد الاجتماعية

الإنسان كائن مدني بطبعه، لا يستطيع أن يعيش بمعزل عن الآخرين، وتستلزم ضرورة الحياة التفاعل بين بني الإنسان من حيث الحقوق والواجبات المتبادلة التي تحمي في حالة الالتزام بها - الفرد والأسرة والمجتمع من خطر الجريمة.

وقد دعا الإسلام الإنسان إلى تخير المجتمع الذي يحيط به، فأولا دعا إلى حسن اختيار الأصدقاء، فقال: "الرَّجُلُ عَلَى دِينِ خَلِيلِهِ؛ فَلْيَنْظُرْ أَحَدُكُمْ مَنْ يَخَالِلُ"¹⁶. وحذر من دعاوي الإفساد والانحلال والضلال، فقال -ﷺ: "ومن دعا إلى ضلالة كان عليه من الإثم مثل آثام من تبعه لا ينقص ذلك من آثامهم شيئاً"¹⁷. كما دعا إلى حسن اختيار الزوج الذي به تتكون الأسرة وهي المجتمع الصغير المحيط بالإنسان، وأرشد الفرد إلى أن يكون الاختيار على أساس من الدين القويم والخلق الحسن،

(13) أخرجه أبو داود الحديث رقم 2149، والترمذي الحديث رقم 2777، وأحمد الحديث رقم 22991.

(14) رواه البخاري في صحيحه عن عبد الله بن مسعود - رضي الله عنه - في كتاب (النكاح) باب (من لم يستطع الباءة فليصم) حديث رقم (5066) (الفتح 139/9). ورواه مسلم، انظر: صحيح مسلم بشرح النووي 5 / 185، كتاب: النكاح، باب: استحباب النكاح لمن تأقت نفسه إليه، ونيل الأوطار 7 / 99.

(15) الألباني: صحيح الجامع، حديث رقم 6807.

(16) أبو داود: حديث رقم 4833، الترمذي: السنن، حديث رقم 2378، وأحمد بن حنبل: المسند، 8398.

(17) رواه مسلم في صحيحه عن أبي هريرة - رضي الله عنه - في كتاب (العلم) باب (من سن سنة حسنة أو سيئة ومن دعا إلى هدى أو ضلالة) حديث رقم (2674) (بشرح النووي 16 / 227).

المحمودوف، علي رؤوف. (2019). السنة النبوية والوقاية من الجريمة: قراءة في مقاصد الحديث النبوي الشريف. الدراسات العربية الأوراسية، ٧، ص ص ٤٠-٥٤.

فقال ﷺ: (إِذَا خَطَبَ إِلَيْكُمْ مَنْ تَرْضَوْنَ دِينَهُ وَخُلُقَهُ فَرَوْجُوهُ، إِلَّا تَفْعَلُوا تَكُنْ فِتْنَةٌ فِي الْأَرْضِ وَفَسَادٌ عَرِيضٌ"¹⁸).

ومن الحاجات الاجتماعية للأفراد رعاية العلاقات بين الأفراد واحترام المكانة الاجتماعية لهم، ونظراً لما تثمره هذه الروح الجماعية من تحقيق الأمن للمجتمع وحمايته من أخطار الجريمة فقد حرصت الدعوة الإسلامية على تعميقها في النفوس؛ لذلك قال ﷺ: "إِذَا كُنْتُمْ ثَلَاثَةً فَلَا يَتَنَاجَى اثْنَانِ دُونَ الْآخَرِ، حَتَّى تَخْتَلِطُوا بِالنَّاسِ؛ مِنْ أَجْلِ أَنْ يُحْزِنَهُ"¹⁹.

ومن أبرز ملامح الخلل الاجتماعي العام توفر أوقات فراغ لدى أفراد المجتمع²⁰ مما قد يدفعهم إلى الخطأ وارتكاب الشرور في حق أنفسهم وحق مجتمعهم وقد يصل الأمر إلى الإساءات إلى الآخرين مما قد يهيبئ المناخ إلى الجريمة. فوقت الفراغ مشكلة خطيرة إذا لم يستغل فيما يعود على الفرد والمجتمع بالخير وخاصة عند فئة الشباب. ولذلك توجه السنة النبوية المسلم إلى حُسن استغلال أوقات الفراغ، قال ﷺ: "نِعْمَتَانِ مَغْبُورٌ فِيهِمَا كَثِيرٌ مِنَ النَّاسِ: الصِّحَّةُ وَالْفَرَاغُ"²¹، وذلك توجيهها للأفراد إلى أهمية الوقت وضرورة اغتنامه فيما يفيد من عمل وعبادة لشغل النفس عن الوقوع في المعاصي والآثام والإساءة إلى الآخرين.

تلبية حاجات الفرد الاقتصادية

قد يكون للحاجات الاقتصادية للأفراد الأثر الأكبر على دوافع ارتكاب الفرد للجريمة؛ وذلك لارتباطه بمقومات الحياة المادية، وما زين للناس من حب للشهوات من المال والنساء والبنين والقناطر المقنطرة من الذهب والفضة. مما قد يدفع الفرد إلى التنافس مع الآخرين سعياً وراء هذه الشهوات ومن ثم الدخول في صراع معهم حولها قد يصل إلى الانحراف وارتكاب الجرائم، وتهديد أمن المجتمع.

وقد عمل الإسلام على تلبية الحاجات الأساسية للفرد وحفظ مقومات الحياة له حتى لا يدخل في صراع مع المجتمع لتوفيرها، فافتراض أن الإنسان يجب أن يعيش من طريق شريف، وأن يحيا على ثمرات كفاحه وجهده الخاص، أي أنه لا يبني كيانه على الجريمة²²، والإسلام لا يعتبر أي فعلٍ من الأفعال جريمة إلا ما فيه ضرر محقق للفرد والجماعة، ويظهر هذا الضرر فيما يمس الدين، أو العرض، أو النفس، أو النسل، أو المال، وما يترتب على ذلك من فساد وإخلال في المجتمع²³.

وينفر الحديث النبوي الشريف المسلمين العاطلين عن العمل مع قدرتهم عليه من الركون إلى القعود، واستمراء الراحة، وإيثار أن يعيشوا عالة على غيرهم تسولاً أو على حصيلة الزكاة

(18) البخاري: العلل الكبير، حديث رقم 154، والترمذي: السنن، حديث رقم 1084، وابن ماجه: حديث رقم 1967.

(19) رواه البخاري حديث رقم 6290، وانظر صحيح مسلم حديث رقم 2183، و 2184.

(20) المؤثرات السلبية في تربية الطفل المسلم، ص 222.

(21) صحيح البخاري حديث رقم 6412.

(22) خلق المسلم، محمد الغزالي، ص 27، الطبعة السادسة، دار الدعوة، الإسكندرية، 1420هـ/ 1999م.

(23) الشيخ محمد رمضان. كتاب "لا ملجأ من الله إلا إليه" (ط1). القاهرة. (ص 111).

المحمودوف، علي رؤوف. (2019). السنة النبوية والوقاية من الجريمة: قراءة في مقاصد الحديث النبوي الشريف. الدراسات

العربية الأوراسية، ٧، ص ص ٤٠-٥٤.

والصدقات التي يجمعونها، وجعل سلوكهم هذا جريمة يأثمون بها، ويحاسبون عليها يوم القيامة، وحبب الحديث النبوي كل مسلم في أن يظل يعمل إلى آخر حياته، حتى وإن لم يدرك ثمرة أعماله الأخيرة في الدنيا، حيث إنه ينطلق في عمله لأداء رسالته في تعمير الأرض، ومشاركة منه في التنمية الاقتصادية الذاتية والاجتماعية، منتظراً الأجر من الله سبحانه وتعالى إن لم يكن في الدنيا ففي الآخرة. ومن هذا قول رسول الله ﷺ: "إن قامت على أحدكم القيامة وفي يده فسلة فليغرسها"²⁴. وكذلك الحديث²⁵ المروي عن أنس بن مالك - رضي الله عنه - "أن رجلاً من الأنصار أتى النبي ﷺ يسأله، فقال: أما في بيتك شيء؟ قال: بلى، جلس²⁶ نلبس بعضه ونبسط بعضه، وقعب²⁷ نشرب فيه الماء. قال: انتني بهما، فأتاه بهما، فأخذهما رسول الله ﷺ بيده، وقال: من يشتري هذين؟ قال رجل: أنا أخذهما بدرهم. قال: من يزيد على درهم؟ مرتين أو ثلاثاً. قال رجل: أنا أخذهما بدرهمين. فأعطاهما إياه، وأخذ الدرهمين، فأعطاهما الأنصاري، وقال: اشتر بأحدهما طعاماً فانبذه إلى أهلك، واشتر بالآخر قدوماً فانتني به، فأتاه به، فشد فيه رسول الله ﷺ عوداً بيده، ثم قال: اذهب فاحتطب وبع، ولا أرينك خمسة عشر يوماً، فذهب الرجل يحتطب ويبيع، فجاء وقد أصاب عشرة دراهم، فاشترى ببعضها ثوباً وببعضها طعاماً، فقال رسول الله ﷺ: هذا خير لك من أن تجيء المسألة نكتة²⁸ في وجهك يوم القيامة، إن المسألة لا تصلح إلا لثلاثة: لذي فقر مدقع²⁹، أو لذي غرم مفطع³⁰، أو لذي دم موجه³¹". وفي الحديث بيان لأهمية العمل وحث العاطلين على طرق أبواب العمل مهما كان بسيطاً ما دام يلبي حاجات الإنسان الأساسية وحاجات من يعولهم.

فإن عجز الفرد عن العمل لتوفير حاجاته الأساسية فعلى المجتمع المسلم أن يعينه على توفير أساسيات الحياة من خلال التكافل بين أفراد المجتمع (الخياط، 1986م، ص 61)، وهو ما حث عليه النبي ﷺ في قوله "والله في عون العبد، ما كان العبد في عون أخيه"³². وبذلك ينتفي الشر من نفس المحتاج ويمتنع عن الإساءة في حق المجتمع أو الوقوع في الجريمة.

(24) رواه الإمام أحمد في مسنده عن أنس بن مالك - رقم (12837) (34/11) وقال المحقق الأستاذ أحمد شاکر: إسناده صحيح.
(25) رواه الترمذي في سننه في كتاب (البيوع) باب (ما جاء في بيع من يزيد) حديث رقم (1218) (522/3) وقال: حديث حسن؛ ورواه ابن ماجة في سننه في كتاب (التجارات) باب (بيع المزايعة) حديث رقم (2198) (282/2).
(26) المجلس: الكساء الغليظ الذي يلي ظهر البعير.
(27) القعب: هو القدر لشرب الماء.
(28) النكتة: أثر كالنقطة في الوجه.
(29) الفقر المدقع: الفقر الشديد.
(30) الغرم المفطع: الشديد المثقل.
(31) الدم الموجه: تحمل الدية إلى أولياء المقتول.
(32) أخرجه مسلم حديث رقم (2699)، وابن ماجه حديث رقم (225)، وأحمد حديث رقم (7427) مطولاً، وأبو داود حديث رقم (4946)، والترمذي حديث رقم (1930)، والنسائي في (السنن الكبرى) حديث رقم (7285).
المحمودف، علي رؤوف. (2019). السنة النبوية والوقاية من الجريمة: قراءة في مقاصد الحديث النبوي الشريف. الدراسات العربية الأوراسية، ٧، ص ص ٤٠-٥٤.

نتائج البحث

الزجر عن الجريمة في الحديث النبوي اشتمل الحديث النبوي على مجموعة من الأحاديث التي تنص على معاقبة المجرمين وتحديد عقوباتهم، فعن أبي هريرة رضى الله عنهما قال: قال رسول الله ﷺ: "حَدُّ يُعْمَلُ بِهِ فِي الْأَرْضِ خَيْرٌ لِأَهْلِ الْأَرْضِ مِنْ أَنْ يُمَطَّرُوا أَرْبَعِينَ صَبَاحًا"³³. وقرر رسول الله ﷺ المساواة فيها بين جميع المسلمين، وذلك لما قام أسامة بن زيد يكلمه في أمر المرأة التي سرقت؛ ليعطّل فيها رسول الله حد السرقة فغضب منه الرسول ﷺ، فقد روي أنّ قريشاً أهمتها أمر المرأة المخزومية التي سرقت فقالوا: من يكلم فيها رسول الله؟ فقالوا: ومن يجترئ عليه إلا أسامة بن زيد حب رسول الله؟ فكلم أسامة بن زيد رسول الله ﷺ فقال له النبي: "أتشفع في حد من حدود الله؟ ثم قام رسول الله فخطب الناس، وقال: "يا أيُّها الناس إنّما ضل من كان قبلكم أنّهم كانوا إذا سرق الشريف تركوه، وإذا سرق الضعيف فيهم أقاموا عليه الحد، وأيم الله لو أنّ فاطمة بنت محمد سرقت لقطعت يدها"³⁴.

ومع ذلك نلاحظ أن هذه العقوبات أو الحدود ليس المراد بها التشفي من المجرمين وتعذيبهم، وإيقاع الناس في الحرج، وإنما المراد منها أن يزجر البشر عن الجريمة فيسود الأمن، ويعيش الناس في استقرارٍ وهدوءٍ، ومن هنا نجد في السنة النبوية تيسيرا في هذه الحدود، فهي زواجر أكثر منها عقوبات. من ذلك حث النبي على ستر المخطئ قبل الوصول إلى الحاكم، فقد روى أنّ رسول الله ﷺ قال لرجلٍ يشهد على الزنا: "لو سترته بثوبك كان خيرا لك"³⁵. كما أمر الرسول صلى الله عليه وسلم إلى تلمس السبل لدرء الحدود عن المجرمين ما أمكن ذلك وذلك في قوله ﷺ: "ادروا الحدود عن المسلمين ما استطعتم، فإن وجدتم للمسلم مخرجا فخلوا سبيله، فإن الإمام إن يخطيء في العفو خير له من أن يخطيء في العقوبة"³⁶، وقوله ﷺ: "ادروا الحدود بالشبهات"³⁷. ويقرر الحديث النبوي الشريف عقوبة نفسية على المخطئ قد تكون أشد عليه من العقوبة البدنية وهي عقوبة عدم الانتماء إلى المجتمع المسلم، ومن ذلك ما نص عليه رسول الله صلى الله عليه وسلم في عقوبة الغش وخداع الناس قائلا: "من غشنا فليس منا"³⁸، وكذلك على جريمة الإفساد في الأرض أو الحرابة أو قطع الطريق التي تعتبر من كبريات الجرائم، فيقرر رسول الله ﷺ أنّ من

(33) رواه ابن ماجه والنسائي، انظر: نيل الأوطار 107 / 7.

(34) رواه البخاري ومسلم، انظر: صحيح البخاري، تحقيق: طه عبد الرؤوف سعد، 90 / 3، كتاب: المغازي، باب: من شهد الفتح، وصحيح مسلم بشرح النووي، 6 / 201-202، كتاب الحدود، باب: قطع السارق الشريف وغيره، ونيل الأوطار 135 / 7-136.

(35) رواه أبو داود حديث رقم 4377.

(36) رواه البيهقي في السنن الكبرى عن عائشة - رضي الله عنها - في كتاب (الحدود) باب (ما جاء في درء الحدود بالشبهات) حديث رقم (17057) (413/8) وقال: رواه وكيع عن يزيد بن زياد موقوفا على عائشة، ورواية وكيع أقرب إلى الصواب والله أعلم؛ ورواه الترمذي في سننه في كتاب (الحدود) باب (ما جاء في درء الحدود) رقم (1424) (25/4)؛ وأخرجه ابن الأثير في جامع الأصول في كتاب (الحدود) باب (في درء الحدود وسترها) رقم (1933) (343/4) وقال: وقد روي عن عائشة ولم يرفع، وهو أصح.

(37) رواه البخاري في المقاصد الحسنة عن ابن عباس - رضي الله عنهما - مرفوعاً، رقم (46) ص 30.

(38) رواه مسلم، انظر: صحيح مسلم بشرح النووي، 1 / 385، كتاب: الإيمان، باب: قول النبي صلى الله عليه وسلم: "من غشنا". المحمدي، علي رؤوف. (2019). السنة النبوية والوقاية من الجريمة: قراءة في مقاصد الحديث النبوي الشريف. الدراسات العربية الأوراسية، ٧، ص ص ٤٠-٥٤.

يرتكب هذه الجريمة الشنعاء، وهذه الجريمة البشعة ليس له شرف الانتساب إلى الإسلام وذلك في قول النبي ﷺ: "من حمل علينا السلاح فليس منا"³⁹، وهي عقوبة قد تكون على خفتها الظاهرة، فإنها قد تكون شديدة الوقع على نفوس الأفراد، بحيث تكون كافية لزرهم عن ارتكاب هذه الجرائم التي تهدد سلام المجتمع وأمنه.

المصادر والمراجع

1. أطلس بيانات العالم: إحصائيات دولية وإقليمية وبيانات قومية وخرائط وتصنيفات (د.ت.). "إحصائيات الجرائم". على الرابط: <https://ar.knoema.com/atlas>
2. أبو زهرة، محمد. (1998م). الجريمة والعقوبة في الفقه الإسلامي: الجريمة. القاهرة: دار الفكر العربي.
3. ابن الأثير الجزري، مجد الدين مبارك بن محمد (1969م). جامع الأصول في أحاديث الرسول ﷺ (ط1). تح. عبد القادر الأرناؤوط. دمشق: مكتبة الحلواني ودار البيان ومطبعة الملاح.
4. ابن حجر العسقلاني، أبو الفضل شهاب الدين أحمد بن علي (1379هـ). فتح الباري. تح. محمد فؤاد عبد الباقي. بيروت: دار المعرفة.
5. القرشي، ابن ماجه أبي عبد الله محمد بن يزيد. (1952-1953م). السنن. تح. محمد فؤاد عبد الباقي. القاهرة.
6. ابن منظور، أبو الفضل جمال الدين محمد بن مكرم المصري. (1999م). لسان العرب (ط3). بيروت: دار إحياء التراث العربي.
7. أبو داود، سليمان بن الأشعث بن إسحاق الأزدي السجستاني. (1952م). السنن (ط1).
8. بن حنبل، أحمد. (1949م). المسند (ط3). دار المعارف.
9. بدوي، أحمد زكي. (1982م). معجم مصطلحات العلوم الاجتماعية. بيروت: مكتبة لبنان.
10. الألباني، أبو عبد الرحمن محمد ناصر الدين، بن الحاج نوح بن نجاتي بن آدم. (1990م). صحيح الجامع الصغير وزيادته. بيروت: المكتب الإسلامي.
11. البخاري، أبو عبد الله محمد بن إسماعيل. (1979 م). الصحيح. استانبول: طبعة المكتبة الإسلامية.

(39) رواه البخاري ومسلم من حديث ابن عمر، انظر: صحيح البخاري تحقيق: طه عبد الرؤوف سعد 4/ 284، كتاب: الديات، باب: قول الله تعالى: "ومن أحيائها"، وصحيح مسلم بشرح النووي 1/ 384، كتاب: الإيمان، باب: قول النبي "من حمل علينا السلاح فليس منا".

المحمودوف، علي رؤوف. (2019). السنة النبوية والوقاية من الجريمة: قراءة في مقاصد الحديث النبوي الشريف. الدراسات العربية الأوراسية، ٧، ص ص ٤٠-٥٤.

12. البيهقي، أحمد بن الحسين بن علي بن موسى الخراساني. (1992م). السنن الكبرى. تح. محمد عبد القادر عطا.
13. الترمذي، أبو عيسى محمد بن عيسى بن سورة. (1937م). السنن (الجامع الصحيح). طبعة الحلبي.
14. الترمذي، أبو عيسى محمد بن عيسى بن سورة (1409م). العلل الكبير (ط1). بيروت: مكتبة النهضة العربية.
15. الجوهرى، إسماعيل بن حماد. (1956م). الصحاح (تاج اللغة وصحاح العربية) (ط1). تحقيق أحمد عبد الغفور عطار. بيروت: دار العلم للملايين.
16. الرازي، محمد بن أبي بكر بن عبد القادر. (د.ت.). مختار الصحاح. القاهرة: دار الحديث.
17. الراغب الأصفهاني، أبو القاسم الحسين بن محمد. (1412هـ). المفردات في غريب القرآن (ط1). دمشق – بيروت: دار القلم، والدار الشامية.
18. الزمخشري، جار الله، محمود بن عمر. (1985م). أساس البلاغة (ط3). القاهرة: الهيئة المصرية العامة للكتاب.
19. السخاوي، شمس الدين أبو الخير محمد بن عبد الرحمن بن محمد بن أبي بكر بن عثمان بن محمد. (1979م). المقاصد الحسنة. تح. عبد الله محمد صديق. بيروت.
20. الشوكاني، محمد بن علي بن محمد. (1971م). نيل الأوطار. مصر.
21. الجلال، عائشة عبد الرحمن سعيد. (1984م). المؤثرات السلبية في تربية الطفل المسلم. جامعة أم القرى.
22. الخياط، عبد العزيز. (1986م). المجتمع المتكافل في الإسلام (ط3). القاهرة: دار السلام.
23. الغزالي، أبو حامد محمد بن محمد الطوسي. (1322هـ). المستصفى من علم الأصول (ط1). بيروت: دار صادر.
24. الفيروزآبادي، أبو طاهر مجيد الدين محمد بن يعقوب بن محمد بن إبراهيم الشيرازي. (1978م). القاموس المحيط، بيروت: دار الفكر.
25. الغزالي، أبو حامد محمد بن محمد الطوسي. (1999م). خلق المسلم (ط6). الإسكندرية: دار الدعوة.
26. النيسابوري، أبو الحسين عساكر الدين مسلم بن الحجاج بن مسلم بن ورد بن كوشان القشيري. (1955م). الصحيح. تح. محمد فؤاد عبد الباقي. القاهرة.
27. النسائي، أبو عبد الرحمن أحمد بن شعيب بن علي بن سنان بن بحر بن دينار. (1964م). سنن النسائي (ط1). المجتبى مطبعة الحلبي.

28. النووي، يحيى بن شرف. (1392هـ). شرح صحيح مسلم (ط3). بيروت: دار إحياء التراث العربي.

BIBLIOGRAPHIC REFERENCES

1. World Data Atlas: International and regional statistics, national data, maps and rankings. (n.d.) „Crime statistics“. Retrieved from: <https://ar.knoema.com/atlas>. (In Arabic)
2. Abu Zahra, Mohammad. (1998). Al-Jarimah wa al-'Uqubah fial-Fiqh al-Islami. [Crime and punishment in Islamic jurisprudence: crime]. Cairo: [Dar alfikr al'arabi]. (In Arabic)
3. Ibn Al-Atheer Al-Jazri, Majd al-Din Mubarak bin Mohamed. (1969). Jami' al'usul fi 'ahadith alrasul salaa allah alayh wasalam [The collected assets in the ahadeeth of the Prophet] (1st ed.). Ed. Abdelkader Arnaout. Damascus: Maktaba alhulwani wadar albayan wamutba'at almalah. (In Arabic)
4. Ibn Hajar Al-asqalani, Abu Fazal Shahabuddeen Ahmed bin Ali. (AH 1379). Fath al-Bari.. Ed. Mohammed Fouad Abdel Bakee. Beirut: Dar alma'rifa. (In Arabic)
5. Qurashi, Ibn Majah Abu Abdullah Mohammed bin Yazeed. (1953-1952). Al-Sunan [The Sunan]. Ed. Mohammed Fouad Abdel Baki. Cairo. (In Arabic)
6. Ibn Manzur, Abu Fazal Jamal al-Din Mohammed bin Makram al-Masri. (1999). Lisan al'arab [Arabic tongue] (3rd ed.). Beirut: Dar ihya al-turath al'arabi. (In Arabic)
7. Abu Dawud, Sulayman ibn al-Ash'ath al-Azdi as-Sijistani. (1952). Al-Sunan [Sunan Abu Dawood] (1st ed.). (In Arabic)
8. Ibn Hanbal, Ahmad. (1949). Al-Musnad [Musnad of Imam Ahmad ibn Hanbal] (3rd ed.). Dar al-Magarif. (In Arabic)
9. Badawi, Ahmad Zaki. (1982). Mu'jam mustalahat al'ulum al'ijtima'ia [Dictionary of Social Science terminology]. Beirut: Maktabat Lubnan.
10. Al-Albani, Muhammad Nasir-ud-Din, Ben-Haj Noah bin najati bin Adam. (1990). Sahih al-Jami' As-Sagheer wa-Ziyadatih [al-Fath al-kabir]. Beirut: Al-Maktab al-Islami. (In Arabic)

11. Al-Bukhari, Abu 'Abd Allah Muhammad ibn Isma'il ibn Ibrahim ibn al-Mughirah ibn Bardizbah al-Ju'fi. (1979). Sahih al-Bukhari. Istanbul: Tab'a al-maktaba al-islamiya. (In Arabic)
12. Al-Bayhaqi, Abu Bakr Ahmad ibn Husayn Ibn Ali ibn Musa al-Khosrojerdi. (1992). Al-Sunan al-Kubra [Sunan al-Bayhaqi]. Ed. Mohammed Abdelkader Atta. (In Arabic)
13. At-Tirmidhi, Abu Isa Muhammad ibn Isa as-Sulami ad-Darir al-Bughi. (1937). Al-Sunan [al-Jami' as-Sahih]. Tab'a Al-halebi. (In Arabic)
14. At-Tirmidhi, Abu Isa Muhammad ibn Isa as-Sulami ad-Darir al-Bughi. (1409). Al-'Ilal Al-Kubra (1st ed.). Beirut: Maktaba al-Nahda al-'rabiya. (In Arabic)
15. Al-Jawhari, Ismail ibn Hammad. (1956). Taj al-Lugha wa Sihah al-Arabiya [The Crown of Language and the Correct Arabic] (1st ed.). Ed. Ahmed Abdel Ghafour Attar. Beirut: Dar al'ilm lilmalayin. (In Arabic)
16. Al-Razi, Mohammed bin Abi Bakr. (n.d.). Mukhtar al-sihah [Dictionary]. Cairo: Dar al-Hadeeth. (In Arabic)
17. Al-Raghib Isfahani, Abul-Qasim al-Hussein bin Muhammad (AH1412). Al-Mufradat fi Gharib al-Quran [A dictionary of Qur'anic terms] (1st ed.). Damascus-Beirut: Dar Al-Qalam, Dar Al-Shamia. (In Arabic)
18. Al-Zamakhshari, Abu al-Qasim Mahmud ibn Umar. (1985). Asas al-Balagha [The Foundation of Eloquence] (3rd ed.). Cairo: Alhaya al-Misriya al'ama lilkuttab. (In Arabic)
19. Al-Sakhawi, Shams al-Din Muhammad ibn 'Abd al-Rahman. (1979). Al-Maqasid al-Hasanah [Good intentions]. Ed. Abdullah Mohamed Siddiq. Beirut. (In Arabic)
20. Al-Shawkani, Muhammad Ibn Ali ibn Muhammad ibn Abdullah. (1971). Nayl al-Awtar [The obtainment of the objective]. Egypt. (In Arabic)
21. Al-Jalal, Aisha Abdel Rahman Said. (1984). Al-muatharat alsalbiah fi tarbiah al-tifl al-muslim [Negative effects on the upbringing of the Muslim child]. Umm al-Qura University. (In Arabic)
22. Al-Khayat, Abdul Aziz. (1986). Al-Mujtama' al-mutafakil fi al-Islam [The interdependent society of Islam] (3rd ed.). Cairo: Dar El-Salaam. (In Arabic)
23. Al-Ghazali, Abu Hamid Muhammad ibn Muhammad at-Tusi. (AH 1322). Al-Mustasfa fi 'ilm al-isul [The Clarified in Legal Theory] (1st ed.). Beirut: Dar Sadir. (In Arabic)

24. Al-Fairuzabadi, Abu Tahir Majid al-Din Muhammad ibn Ya'qub ibn Muhammad ibn Ibrahim al-Shirazi. (1978). Al-Qamus Al-Muhit [The Surrounding Ocean]. Beirut: Dar al-fikr. (In Arabic)
25. Al-Ghazali, Abu Hamid Muhammad ibn Muhammad at-Tusi. (1999). Khalaq al-Muslim [Muslim Character] (6th ed.). Alexandria: Dar al-Da'ya. (In Arabic)
26. An-Naysaburi, Abu al-Husayn 'Asakir ad-Din Muslim ibn al-Hajjaj ibn Muslim ibn Ward ibn Kawshan al-Qushayri. (1955). Sahih [Authentic]. Ed. Mohammed Fouad Abdel al-Baki. Cairo. (In Arabic)
27. Al-Nasa'i, Abu Abdel-rahman Ahmed ibn Shua'ib ibn Ali ibn Sinan ibn Bahr ibn Dinar. (1964). Sunan An-Nisa'I (1st ed.). Matba'a al-Halebi.
28. Al-Nawawi, Abu Zakaria Yahya Ibn Sharaf. (AH 1392). Al-Minhaj bi Sharh Sahih Muslim [Commentaries on Sahih Muslim] (3rd ed.). Beirut: Dar 'iihya' al-turath al'arabi. (In Arabic)

معلومات عن المؤلف *Information about the author* **Информация об авторе**

د. علي رؤوف المحمدوف	Dr. Ali Rauf	Доктор Али Рауф Аль-Мухаметов
الجامعة المصرية للثقافة	Almukhametov	Египетский
الإسلامية نور مبارك	Egyptian University of Islamic culture	университет
ألماتي، كازاخستان	"Nur-Mubarak"	исламской культуры
alirauf210@mail.com	Almaty, Kazakhstan	«Нур-Мубарак»
	alirauf210@mail.com	Алма-Ата, Казахстан
		alirauf210@mail.com

الكشف عن تضارب المصالح: يعلن صاحب البلاغ عن إنعدام تضارب المصالح.

Раскрытие информации о конфликте интересов: Автор заявляет об отсутствии конфликта интересов.

Conflicts of Interest Disclosure: The author declares Conflicts of Interest Disclosure.

УДК 297

المقال الأصلي

Оригинальная статья

Original Paper

الأخوة الإنسانية المشتركة: بحث في قواعد التعايش السلمي

أحمد الفراك

جامعة عبد الملك السعدي

elfarrak@gmail.com

Received: July 2, 2019, Поступила в редакцию: 2 июля 2019 г.
تم الاستلام في ٢ تموز ٢٠١٩
Reviewed: July 16, 2019, Одобрена рецензентами: 16 июля 2019 г.
تم التقييم في ١٦ تموز ٢٠١٩
Accepted: July 21, 2019, Принята к публикации: 21 июля 2019 г.
تم القبول في ٢١ تموز ٢٠١٩

الملخص

يحتاج العالم اليوم إلى مشروع فكري يخرج من إديولوجيات الصراع والعنف والإقصاء، ويقترح نموذجاً حضارياً بديلاً، يستوعب حسنات الحضارات السابقة ويستدمج عطاءات المعرفة المعاصرة مع أسس المعرفة الدينية في بعدها الأخلاقي والروحي على وجه الخصوص في إطار تكريم الإنساني والسعي في إسعاده سعادة ممتدة. من هنا تأتي فكرة الأخوة الإنسانية المشتركة أو المشترك الإنساني.

فما هي أسس هذا المشترك الإنساني؟ وما هي قواعده الأساسية التي تنظمه وتجعله قابلاً ليكون أساس حضارة عالمية ومواطنة عابرة للحدود؟

سأحاول من خلال هذا البحث أن أجيب على هذه الأسئلة وأن أبين الأسس الدينية للأخوة الإنسانية المشتركة، والقواعد العامة الكلية التي من خلالها يمكن بناء تصور للعالم المستقبلي الذي نريده. وذلك باستقراء أمهات القيم التي تنتشدها الإنسانية في تاريخها الطويل وإلى يومنا هذا. وذلك في محورين اثنين، خصصت الأول للأسس الدينية الداعمة لفكرة الأخوة الإنسانية، والثاني للقواعد الناظمة للبناء القيمي والأخلاقي المؤسس لحضارة المشترك

الإنساني التي تسع جميع الناس بغض النظر عن انتماءاتهم الدينية والعرقية والجغرافية والثقافية وغيرها.
الكلمات المفتاحية: المشترك الإنساني، التعايش، السلم، التعاون، الدين

للاقتباس: الفراك، أحمد. (2019). الأخوة الإنسانية المشتركة: بحث في قواعد التعايش السلمي. الدراسات العربية الأوراسية، ٧، ص ص ٥٥-٧٤.

ОБЩЕЧЕЛОВЕЧЕСКОЕ БРАТСТВО: ОБСУЖДЕНИЕ ПРАВИЛ МИРНОГО СОСУЩЕСТВОВАНИЯ

Ахмед Эль-Фаррак

Университет Абдулмалика Ас-Саади

elfarrak@gmail.com

Аннотация

Современный мир нуждается в так называемом «интеллектуальном» проекте, который учитывает опыт, полученный в результате распространения идеологий конфликта, насилия и отчуждения, а также предлагает альтернативную цивилизационную модель общественного развития. Данная модель сочетает в себе достоинства предыдущих цивилизаций и объединяет современное рациональное знание с основами религиозного знания, в частности, в рамках уважения к человечеству и стремления сделать его счастливым. Из этой концепции вытекает идея общечеловеческого братства.

Данная статья посвящена выработке свода правил для мирного сосуществования людей разных национальностей. В статье рассматриваются следующие вопросы: Что лежит в основе общечеловеческого братства? Какие правила регулируют его функционирование и позволяют ему быть «фундаментом» для построения глобальной цивилизации и транснационального гражданства? В статье показан комплексный комбинированный подход к построению мирного будущего, в основе которого лежат религиозные принципы и правила, регулирующие моральные и этические аспекты построения цивилизации

будущего, независимо от религиозной, этнической, географической, культурной принадлежности людей.

Ключевые слова: *общность человечества, сосуществование, мир, сотрудничество, религия*

Для цитирования: *Эль-Фаррик А. Общечеловеческое братство: обсуждение правил мирного сосуществования // Арабистика Евразии. 2019. № 7. С. 55-74. (на арабском языке)*

COMMON HUMAN BROTHERHOOD: DISCUSSING THE RULES OF PEACEFUL COEXISTENCE

Ahmed Elfarrek

Abdelmalek Assaadi University

elfarrak@gmail.com

Abstract

The modern world needs a so-called “intellectual” project that takes into account the experience gained from the spread of ideologies of conflict, violence and alienation, and offers an alternative civilizational model of social development. This model has the virtues of previous civilizations and combines modern rational knowledge with the foundations of religious knowledge in the framework of honoring humanity and striving to make it happy. From this concept follows the idea of common human brotherhood.

This article aims to set out guidelines for the peaceful coexistence of people of different nationalities. The research deals with the following issues: What is the basis of universal brotherhood? What rules govern its functioning and allow it to be the basis for building a global civilization and transnational citizenship? The article shows a complex approach to building a peaceful society, which is based on both religious principles and rules governing the moral and ethical aspects of building a global civilization, regardless of religious, ethnic, geographical, cultural affiliation of the people.

Key words: *the common humanity, coexistence, peace, cooperation, religion*

For citation: Elfarrek, A. (2019). *Common human brotherhood: discussing the rules of peaceful coexistence. Eurasian Arabic Studies, 7, 55-74. (In Arabic)*

مقدمة

رغم ما يظهر بين الشعوب والأمم من تباين في الطبائع والثقافات والاعتقادات، فلا شك أن بينهم جملة من المشتركات الكبرى التي توحدتهم، على اختلاف مرجعياتهم الدينية والثقافية والجغرافية والعرقية واللغوية وغيرها، فالطبيعة البشرية موزعة بين جميع الأجناس بالتساوي، فالناس شركاء مع بعضهم في الخُلقة الأدمية والأرض والفضة والعقل والدين والحياة والبيئة... وكذلك المصلحة التي ينشدونها. جميعهم أوتوا هذه الآيات والأعطيات ابتداءً بوصفهم ينتمون إلى الإنسانية المشتركة قبل تمايز الثقافات بين الأمم والشعوب.

والتركيز على المشترك الإنساني يُعني التفكير الإنساني، ويوفر له السند الفلسفي النظري للمضي قدماً نحو التكامل والتعاقد بين بني الإنسان، عوض الارتداد إلى معارك الفتن التاريخية التي تُلهي الإنسان وتعيق تفكيره في واقعه ومستقبله، وتختفي وراء مقولاتٍ تستخف بالغير وتتهمه بالمؤامرة والخيانة. وخاصة أن العالم قد أضحى اليوم شبكة مركبة ومتداخلة من العلاقات الصلبة التي لا يمكن فصمها أو تجاهلها.

فما هي أسس هذا المشترك الإنساني؟ وما هي قواعده الأساسية التي تنظمه وتجعله قابلاً ليكون أساس حضارة عالمية ومواطنة عابرة للحدود؟

سأحاول من خلال هذا البحث أن أبين الأسس الدينية للأخوة الإنسانية المشتركة، والقواعد العامة الكلية التي من خلالها يمكن بناء تصور للعالم المستقبلي الذي نريده. وذلك باستقراء أمهات القيم التي تنتسدها الإنسانية في تاريخها الطويل وإلى يومنا هذا. وذلك في محورين اثنين، خصصت الأول للأسس الدينية الداعمة لفكرة الأخوة الإنسانية، والثاني للقواعد الناظمة للبناء القيمي والأخلاقي لحضارة المشترك الإنساني.

المنهجية ومادة البحث

المحور الأول: الأسس الدينية للمشارك الإنساني:

ويتأسس المشارك الإنساني في بُعد الدين على المعطيات الآتية:

1- الهوية الدينية للإنسان: وذلك لأنه "لا وجود لإنسان بغير دين" يدين به، حتى قيل إن "الإنسان كائن حي متدين" (طه عبد الرحمن، 2000، ص 149)، وكون هوية الكائن البشري هي في الأصل "هوية دينية". الحضور الكبير والدائم للدين في العالم قديماً وحديثاً، وحيوية هذا الحضور وديناميته، وتأثيراته الواسعة في الأفراد والجماعات والأمم رغم مختلف التغيرات الطارئة في الحياة العلمية والتقنية وغيرها (دراز، 1970، ص 11). الوحدة المتعالية للأديان: الأديان بينها مشترك كلي، يُعبّر عنه بمبدأ "الوحدة المتعالية

للأديان"¹ إذ غالب أهل الأرض يدينون بدين مُنزل. وبين المسلمين والغرب مشترك التوحيد العقدي في الأصل الإبراهيمي. وذلك باتباع حنيفية النبي إبراهيم عليه السلام والابتعاد عن كل الانحرافات التي لحقت الدين الحق. إذ إن "محمداً عليه الصلاة والسلام إنما دعا الخلق إلى دين إبراهيم عليه السلام... ثم إن شرع إبراهيم مقبول عند الكل (الرازي، 1955، ص 129)".

2- وحدة الرسالة الوجودية: توجد بين الأديان وحدة رسالة وجودية خلق الله من أجلها الإنسان وأرسل له الرسل عليهم السلام وهي العبادة، سواء أعبدَ الله بحق أو بغير حق، أو عبدَ غير الله من ذواتٍ أو أوهام أو أشياء.

3- وحدة السؤال الديني: جميع الأسئلة المُلحة والمشكلات المطروحة المتعلقة بقضايا الإنسان المعاصر تتسم بالكونية وتتسحب على جميع الثقافات تأثيراً وتأثراً، من قبيل: الخلق والمخلوقة، والعبادة، والمصير، والجزاء...

4- وحدة الاهتمام بالدين: نظراً لأهمية الدين في الاجتماع البشري وتأثيره في قلب جميع مجالات الحياة، ينصبُّ الاهتمام عليه من مختلف التخصصات ومن جميع المناحي، لذلك نلاحظ تنظيم العديد من المؤتمرات والملتقيات الدولية²، وإصدار مجموعة من الوثائق والإعلانات والاتفاقات³، فضلاً عن غزارة البحث والتأليف والدراسة في ما يعنى بموضوع "المشترك الديني".

وانطلاقاً من النداء الكوني الخالد الذي يؤسس لوحدة عالمية تنبذ الإكراه، بمبدأ "لا إكراه في الدين" (البقرة: 255)، ومن تقاسم البشرية الوجود على كويكب الأرض العامر بالحياة، يتحرر الإنسان وتنطلق طاقاته الذاتية، وتوَمَّن له فضاءات الإبداع والعتاء والإسهام في البناء العمراني الشامل، ذلك أن قدرات الإنسان العقلية والقلبية والعاطفية والجوارحية تحتاج إلى تحرير في مستوى مبدأ التوحيد الذي جاء به القرآن الكريم، والذي فتح بصيرة الإنسان على ربه وعلى نفسه وعلى عوالم الكون الفسيح؛ اللامتناهي في الصغر لدقته واللامتناهي في الكبر لجلاله، وأرشده إلى الاهتداء بالآيات البيّنات في الكتابين: القرآن المجيد المُيسر للذِّكر

(1) ينظر: طه، أنيس مالك. (2011م). التعددية الدينية؛ رؤية إسلامية (ط.1). حلب: دار الملتقى وكوالامبور.
(2) نذكر مثلاً: المؤتمر العالمي الأول للأديان أو ما عُرف باسم (برلمان أديان العالم) في شيكاغو سنة 1893م، والمؤتمر الدولي في موضوع "المشترك الديني: نحو منظومة عالمية للأخلاق"، من تنظيم رابطة الجامعات الإسلامية بالقاهرة، بالتعاون مع رابطة العالم الإسلامي بمكة المكرمة، في مدينة روما - بايطاليا، بين 22 و25 أبريل 2011م.
(3) مثل: وثيقة "كلمة سواء بيننا وبينكم" وأصلها رسالة مفتوحة بتاريخ 13 أكتوبر 2006 أرسلها مجموعة من العلماء والمفكرين المسلمين إلى بابا الفاتيكان (بندكت السادس عشر) بعد خطابه المسيء للإسلام في محاضرته في جامعة ريغنسبورغ بتاريخ 12 سبتمبر 2006، ثم تحولت الرسالة إلى وثيقة شارك فيها 138 شخصية إسلامية، تدعو إلى السلام والتعايش بين المسلمين والمسيحيين، وتدعو لإيجاد أرضية مشتركة بين الإسلام والمسيحية قائمة على وصيتين: حب الله، وحب الجوار.

الفراك، أحمد. (2019). الأخوة الإنسانية المشتركة: بحث في قواعد التعايش السلمي. الدراسات العربية الأوراسية، ٧، ص ٧٤-٥٥.

والكون الفسيح المسخر للإعمار، من أجل بناء حضارة الإنسان؛ حضارة العلم النافع والعمل الصالح والإيمان الصادق.

5- الوحدة العليا للدين

انطلاقاً من بديهية وحدة الخالق ومن وحدة الرسالة الإلهية للرسول جميعاً عليهم الصلاة والسلام ومن وحدة الفطرة البشرية، يشترك جميع الناس في الخضوع الجبلي لنواميس الكون التي تخضع لقرار الله الكوني، ويشتركون في التكليف بمضمون هذه الرسالة، وبوجوب العمل بمقتضياتها الشرعية، حيث أثبت القرآن الكريم هذه الحقيقة في مثل قوله تعالى: "ما يُقال لك إلا ما قد قيل للرسل من قبلك" (فصلت: 42)، فكل ما قيل لهذا النبي الخاتم ﷺ من تبليغ للقضايا الكلية والواجبات الإلهية قيل للأنبياء من قبله عليهم الصلاة والسلام جميعاً، إذ هي رسالة إلهية واحدة في الأصل، تُنبئ عن حكمة ربانية تقوم على الوحدة والانسجام والتكامل في المهام والوظائف بين الأنبياء، وهذا هو الدين الجامع العام الذي اشترك فيه جميع الأنبياء، والإسلام العام والإيمان العام⁴.

والفلسفة العامة للدين أو مقاصد الدين الكبرى كما اختصرها بعض العلماء هي حفظ الكليات الخمس، واعتبروا أنه ما جاءت الشرائع من أول الأنبياء إلى خاتمهم صلى الله عليه وعليهم جميعاً وسلم إلا لإقامتها، وتتلخص في قول الإمام الغزالي رحمه الله: "ومقصود الشرع من الخلق خمسة: وهو أن يحفظ عليهم دينهم، ونفسهم، وعقلهم، ونسلهم، ومالهم، فكل ما يتضمن حفظ هذه الأصول الخمسة فهو مصلحة، وكل ما يفوت هذه الأصول فهو مفسدة، ودفعها مصلحة"⁵، فَتَحَقَّقْ حفظ الدين، والنفس أو الحياة، والعقل، والنسل، والمال، هو ما به يحيى الناس سعادة فيما بينهم حياة طيبة ممتدة من العاجل إلى الآجل. ولهذا لم يكن الدين عند من يفهمه على الحقيقة شيئاً زائداً على حياة الإنسان، بل هو نظام الحياة وقوام سيرها في كل ما يتصل منها بنفس الإنسان، وبمصلحة الإنسان.

هذه المقاصد الكبرى تسعى جميع الشرائع لتحقيقها وحفظها من جانب الوجود ومن جانب العدم، وتيسير ما يحفظها ودفع ما يفسدها أو يضر بضماتها، ولا يقع الاختلاف إلا في التفاصيل والجزئيات. لذلك يقول الإمام الغزالي: "تحريم تقويت هذه الأمور الخمسة، والزجر عنها، يستحيل ألا تشتمل عليه ملة من الملل، وشريعة من الشرائع التي أريد بها إصلاح الخلق، ولذا لم تختلف الشرائع في تحريم الكفر، والقتل، والزنى، والسرقعة، وشرب المسكر" (الغزالي، 1970، ص 278)، وبتوجيه السعي نحو هذه المقاصد المرعية "في كل ملة، بحيث لم تختلف فيها الملل، كما اختلفت في الفروع، فهي أصول الدين، وقواعد

(4) انظر: ابن تيمية، أحمد عبد الحلیم.(د.ت). الجواب الصحيح لمن بدل دين المسيح. الرياض: مطابع المجد التجارية، جزء 4، ص 33.

(5) الغزالي، أبو حامد.(1970). المستصفى من علم الأصول. تحقيق مصطفى أبو العلا. القاهرة: مكتبة الجندي، جزء 1، ص 278.

الفراك، أحمد.(2019). الأخوة الإنسانية المشتركة: بحث في قواعد التعايش السلمي. الدراسات العربية الأوراسية، ٧، ص ٥٥-٧٤.

الشريعة، وكرليات الملة" (الشاطبي، 2003، ص16) تتحرر الطاقات وتتعارف الثقافات وتتكامل الحضارات وتتحقق الغايات الكبرى للحق من الخلق.

حفظاً لحياة الإنسان وحرية أنكر الله تعالى على الذين يعتدون على الناس ويظلمونهم، وشدّد النكير على الذين يتلبّدون بالصالحين المصلحين من الناس ويسخرون من خطابهم ويستهزئون بأخلاقهم، بل أنكر حتى على الذين يدعون التدين ويسرقون الألقاب وهم يسيئون إلى الإنسان وإلى الدين معاً؛ طوائف من الأحرار والرهبان والحكام الذين يأكلون أموال الناس بالباطل عبر تأويلاتٍ مصلحية فجة لا ينهض بها دليل ولا يقوم عليها برهان. ولا شك أن الأفعال الصادرة عن هؤلاء مخالفة لتعاليم الكتب السماوية التوراة والإنجيل والقرآن. ولا علاقة لها بروح تعاليم الأنبياء عليهم السلام جميعاً. وقد ذم الله تعالى تصرفات الظالمين والمنافقين والمعتدين والمطففين والخائنين والمستكبرين ممن هم في دائرة عقيدة الإسلام أيضاً، لأنهم خالفوا تعاليمه بأفعالهم، كما ذم غيرهم من اليهود والنصارى دون أن يكون لذلك علاقة باليهودية والنصرانية كشرعتين مُنزلتين في مسيرة نزول شرائع الإسلام. والجامع في كل ذلك مخالفة تعاليم الدين والخروج عن مقتضياته.

المحور الثاني: قواعد في بناء الأخوة الإنسانية

1- قاعدة العدل بين الناس

كل سلوك إفسادي - من ظلم واعتداء وانتهاك للحرمان وسفك للدماء وهدم للبيوت وسلب للأموال والأوطان، وترويع للأمنين - لا دين له وإن استخرج دليله من الدين، ينبذه كل الأسوياء والعقلاء، ودفعه واجب بكل السبل لأنه سلوك ضد القيم الدينية والإنسانية كلها. وهل جاءت الرسائل السماوية إلا لإزاحة الظلم من حياة الناس؟ وذلك بتحسين أخلاقهم وإصلاح أفكارهم وتقويم تصرفاتهم، وتقصيد سعيهم، وبيان علل خلقهم وغايات وجودهم ومآلهم. هذا ما تدعوا إليه كل الشرائع المكونة لرسالة الإسلام، وكل القيم الإنسانية النبيلة. وكل الفضائل توجد في طي العدل.

2- قاعدة الحرية الأصلية:

لا يمكن للإنسان أن يكون حراً - إذ الأصل في الأدميين الحرية - إلا إذا كان قادراً على اختيار أفعاله، إذ على حريته تترتب مسؤوليته على تلك الأفعال، "والأفعال الإنسانية الخاصة به هي ما يكون باختياره. فكل ما يفعله الإنسان باختيار فهو فعل إنساني، وكل فعل إنساني فهو فعل باختيار. وأعني بالاختيار: الإرادة الكائنة عن روية" (ابن باجة، 1968، ص 46)، لكن حريته كما يؤكد أبو الوليد ابن رشد رهينة بضرورة موآاة الأسباب الداخلية، أي القدرات الذاتية للفرد، والأسباب الخارجية "التي سخرها الله من خارج"، ويعني نظام الكون المقدر من الله، وهي قدرات وأسباب يستحيل إلغاؤها أو تجاهلها، بمعنى أن حريته مقرونة بإرادته ومسؤوليته من جهة ومشروطة بمختلف الحتميات البدنية والكونية التي تحدد وجوده من جهة ثانية. يقول ابن رشد: "الأفعال المنسوبة إلينا إنما يتم فعلها بإرادتنا وموافقة الأفعال التي من خارج لها" (ابن رشد، 2001، ص 188)، وهذا يفيد أن حرية الإنسان ليست سائبة كما الفراك، أحمد. (2019). الأخوة الإنسانية المشتركة: بحث في قواعد التعايش السلمي. الدراسات العربية الأوراسية، ٧، ص ٥٥-٧٤.

كانت تتصورها بعض الفلاسفات كالوجودية مثلاً، ولا معدومة كلية كما تصورتها أخرى كموقف باروخاسبينوزا (1632-1677) مثلاً، وإنما هي اختيار ومواتاة ومسؤولية؛ اختيار الأفعال ومواتاة الأسباب وتحمل مسؤولية التبعات.

يكفل الإسلام الحرية الدينية للشخص ولا يجبره على عقيدة محددة، بل يدعه يختار ما يشاء دون إكراه،- لكنه يحمله مسؤولية ذلك الاختيار. فلكل إنسان الحرية في اختيار العقيدة التي يؤمن بها وفي أن يمارس شعائرها، أو أن ينتقل من عقيدة إلى أخرى بحسب اقتناعه وإيمانه، قال الله تعالى: {لَا إِكْرَاهَ فِي الدِّينِ قَدْ تَبَيَّنَ الرُّشْدُ مِنَ الْغَيِّ} (البقرة: 255). قال محمد الطاهر بن عاشور: "جاء بنفي الجنس لقصد العموم نصاً، وهي دليل إبطال الإكراه بسائر أنواعه؛ لأن أمر الإيمان يجري على الاستدلال والتمكين من النظر" (ابن عاشور، 1984، ص 26)، فلا يجوز حمل الناس كرها على الدين فبالأحرى على عقيدة بعينها لأن ذلك مخالف لحكمة الله في خلقه إذ جعل منهم المؤمن والكافر، البر والفاجر، التقي والشقي، وغاية الإسلام أن يبين هذا السبيل دون أن يلزم الناس به أو ينفي وجود باقي السبل.

قاعدة "نفي الإكراه في الدين"، تثبت الحرية الأصلية للإنسان في الاعتقاد وفي السلوك، قال محمد الطاهر بن عاشور: "الحرية وصف فطري نشأ عليه البشر، وبه تصرفوا في أول وجودهم على الأرض، حتى حدثت بينهم المزاحمة، فحدث التحجير" (ابن عاشور، 1977، ص 162). وعلى هذا الأساس، لا بد لمن يحمل مشروع إعادة البناء على الأساس الأول لتحرير الإنسان -أي إنسان كيفما كان لونه وجنسه وعرقه- من عبودية الأهواء والأشياء والأسماء إلى عبادة الله الخالق البارئ الحكيم، ومن جور تزوير الأديان وتحريفها إلى عدل الإسلام دين الرحمة للعالمين، ومن ضيق الدنيا المختزلة في الملذات البدنية وحدها إلى سعة الدنيا والآخرة سعادة ممتدة بلا انقطاع، لا بد له من تجديد النظر في الوجود والقيم والمعرفة بمنهاج القرآن الكريم المؤسس على المقاصد القرآنية الكلية؛ التوحيد والعدل والإحسان والعمران...

3- قاعدة الأخوة الأدمية

بالرغم من وجود أساس مشترك أكبر بين الرسائل السماوية، فإن حكمة الله اقتضت أن يختلف الناس فيما بينهم ليحققوا التعايش والتعارف وإلا لكان التطابق والتوحد، ولو لم يكن الاختلاف بينهم لفقد الوجود سننه التدافعية والتنافسية والتكاملية والتداولية⁶، إذ الاختلاف واقع بمشيئة الله وحكمته، وعليه قام الوجود وبه يستمر، من حيث لا يتصور وقوع خلافه. ولا ينقضي الاختلاف ولا تذوب الثقافات في ثقافة واحدة، ولا تستطيع قيم الاستكبار أن تبتلع الحضارات المختلفة وتطمس آثارها، قال ابن كثير في تفسير الآية: "ولا يزال الخلف بين

(6) التداولية، بمعنى تداول القيادة وتبادل المنتجات الفكرية والسلعية، تدبراً في قوله تعالى: {وَتِلْكَ الْأَيَّامُ نُدَاوِلُهَا بَيْنَ النَّاسِ وَلِيَعْلَمَ اللَّهُ الَّذِينَ آمَنُوا وَيَتَّخِذَ مِنْكُمْ شُهَدَاءَ وَاللَّهُ لَا يُحِبُّ الظَّالِمِينَ} (آل عمران: 140).

الفراك، أحمد. (2019). الأخوة الإنسانية المشتركة: بحث في قواعد التعايش السلمي. الدراسات العربية الأوراسية، ٧، ص ٥٥-٧٤.

الناس في أديانهم واعتقادات مللهم ونحلهم ومذاهبهم وآرائهم" (ابن كثير، 1996، ص 362)، وقال الطاهر بن عاشور: "لا جرم أن الله خلق البشر على نظام من شأنه طريان الاختلاف بينهم في الأمور... الاختلاف دائم بينهم لأنه من مقتضى ما جبلت عليه العقول" (ابن عاشور، 1984، ص 188)، واللام في {ولذلك} هي "لام التعليل لأنه لما خلقهم على جلبة قاضية باختلاف الآراء والنزعات وكان مريدا لمقتضى تلك الجلبة وعالما به كما بيناه أنفا كان الاختلاف علة غائية لخلقهم، والعلة الغائية لا يلزمها القصر عليها بل يكفي أنها غاية الفعل" (ابن عاشور، 1984، ص 90).

ما وهب الله الناس العقل والحرية والإرادة إلا ليكونوا مختلفين، إذ الحكمة الإلهية والمشية الإلهية اقتضتا أن يختلف الناس وأن يعيشوا مختلفين (رفيع، 2011، ص 120).

لذلك لا يفكر العاقل في إلغاء الشرائع من الأرض أو محو اختلاف أهلها أو إجبار الناس على تنميط اعتقادهم وتفكيرهم ورغباتهم وسلوكهم. لكن المطلوب المرغوب هو التقليل من دواعي الخلاف بينهم والتكثير من دواعي الائتلاف. وعليه فرفض الاختلاف جهلاً بالمشية الإلهية والحكمة في الخلق والغاية من الوجود، بالإضافة إلى كونه نقص في العقل وفرض الوصاية على الناس، فالله وحده يهدي وهو وحده يحكم بين عباده يوم القيامة فيما كانوا فيه يختلفون.

وهكذا فرغم الاتفاق على وحدة الخالق {اللَّهُ رَبُّنَا وَرَبُّكُمْ} فإن ذلك لا يفيد وحدة العمل والإحساس والسلوك والموقف {لَنَا أَعْمَالُنَا وَلَكُمْ أَعْمَالُكُمْ}، إذ تدخل عوامل الزمن والتنشئة الاجتماعية والتطبيع الثقافي والتكيف البيئي والوضع الاقتصادي وتعاقب الأجيال وتداخل المصالح واختلاف الأهواء في تعدد الفهم وتباين التأويل واختلاف التمثلات والأفكار المسبقة، "والنتيجة الطبيعية... للتنشئة الاجتماعية هي إنتاج تطابق كافٍ في طرق العمل والتفكير والإحساس لدى كل عضو من الجماعة، وذلك ليتكيف كل شخص ويندمج مع تلك الجماعة" (Rocher, 1968, p. 132)، وبالتالي تعدد أنماط السلوك بتعدد أنماط تلك التنشئة.

ولا حجة بيننا وبينكم، بمعنى لا خصومة بيننا ولا جدال في أن يُحترم الغير ويُعامل بالحسنى والرفق والرحمة. لكن ثبوت الاختلاف لا يفيد تأييده وتوسيع دائرته، مثلما لا يفيد السعي لإنهائه وقطع دابره، فهو اختلاف داخل مشتركات كبرى، قائم بأسبابه الذاتية والموضوعية وتاريخه الحقيقي والمتوهم، وإنما هو عامل إنهاء للقيام بواجب تنظيم هذا الاختلاف في إطار البناء على أسس المشترك بين الناس قصد حماية الحياة الجماعية للبشرية من أن تجتالها تصرفات الذين اجتالتهم الأهواء وأعمتهم الأطماع، وقد ورد في الحديث القدسي:

"خَلَقْتُ عِبَادِي حُنَفَاءَ كُلِّهِمْ فَاجْتَالَتْهُمُ الشَّيَاطِينُ عَنْ دِينِهِمْ، وَحَرَمْتُ عَلَيْهِمْ مَا أَحَلَّتْ لَهُمْ، وَأَمَرْتُهُمْ أَنْ يَشْرِكُوا بِي مَا لَمْ أَنْزِلْ بِهِ سُلْطَانًا."⁷

إذا رفع اللبس عن ضرورة الاختلاف والتنوع بين الثقافات والحضارات والشعوب، ما ثبتت ضرورة الوحدة الأدمية بين الأفراد والشعوب والقبائل (رفيع، 2011، ص 116)، وهي وحدة لا تلغي التدافع والاختلاف والمنافسة والمغالبة والحوار، فإن التحدي لا يقع في نبذ الاختلاف ومحو أثره أو مجرد الاعتراف المجرد به، وإنما يقع في كيفية تدبيره تدبيراً تشاركياً يُسهم فيه الجميع كل بمؤهلاته وقدراته وإنجازاته، دون أن يطغى طرف على طرف فيستكبر عليه ويستضعفه.

4- قاعدة الاعتراف بالغير

الغير هو الذات الأخرى، هو الإنسان نفسه، هو الإنسانية التي يشترك أفرادها في الخلق والأرض والمصلحة والمصير، لا وجود لي من غير وجوده، إنني لا أوجد إلا بمعيته⁸، أنا عاجز عن كفايتي الذاتية، أي غير قادر على تلبية حاجاتي بنفسي، يقول الفارابي بهذا الصدد: "وكل واحد من الناس مفطور على أنه محتاج، في قوامه، وفي أن يبلغ أفضل كمالاته، إلى أشياء كثيرة لا يمكنه أن يقوم بها كلها هو وحده، بل يحتاج إلى قومٍ يقوم له كل واحد منهم بشيء مما يحتاج إليه. وكل واحد من كل واحد بهذه الحال...ولهذا كثرت أشخاص الإنسان، فحصلوا في المعمورة من الأرض، فحدثت منها الاجتماعات الإنسانية" (الفارابي، 1973، ص 117)، أي أن العلاقة مع الغير هي علاقة اشتراك وتعارف وجودي عمراني لا محيد عنه، إلا من جهة الغفلة عن السنن الكونية التي تنتظم الوجود العمراني عموماً. ولعل هذا ما يؤكد ابن خلدون بقوله: "الاجتماع ضروري للنوع الإنساني. وإلا لم يكمل وجودهم وما أراد الله من اعتمار العالم بهم واستخلافه إياهم. وهذا هو معنى العمران." (ابن خلدون، 2005) وشراكة الغير تقتضي التخلص من نظرتي الازدراء للغير أو الانبهار به على حد سواء، والانتقال إلى الكينونة الجماعية التي يمكن استيعاب دلالاتها من خلال حديث السفينة المشهور؛ حيث قال رسول الله ﷺ: "مثلاً لقائم على حدود الله والمدهن فيها كمثل قوم استهموا على سفينة في البحر فأصاب بعضهم أعلاها وأصاب بعضهم أسفلها فكان الذين في أسفلها إذا استقوا من الماء مروا على من فوقهم فقال الذين في أعلاها: لا ندعكم تصعدون فتؤذونا. فقالوا: لو أنا خرقتنا في نصيبنا خرقتنا ولم نؤذ من فوقنا. فإن يتركوهم وما أرادوا هلكوا جميعاً وإن أخذوا على أيديهم نجوا ونجوا جميعاً"⁹، وهنا تقع مسؤولية الحفظ المشترك للحياة والكون والسعي بالإصلاح. والذي بدونه يقع الفساد ويحدث الهلاك.

(7) سنن البيهقي الكبرى، باب بيان معنى قوله: خَلَقْتُ عِبَادِي حُنَفَاءَ، رقم الحديث: (523).

(8) أنظر: بول، ريكور. (2005م). الذات عينها كآخر (ط1). تر. تج. جورج زيناتي. بيروت: المنظمة العربية للترجمة.

(9) صحيح البخاري. كتاب الشركة، رقم: 2361.

الفراك، أحمد. (2019). الأخوة الإنسانية المشتركة: بحث في قواعد التعايش السلمي. الدراسات العربية الأوراسية، ٧، ص ٥٥-٧٤.

ومقتضى الاعتراف أن يقر الجميع بحق الغير في الاختلاف بوصفه جزءاً لا يتجزأ من الكل الإنساني وجودياً ومعرفياً وأخلاقياً، بل وأن يحب له ما يحبه لنفسه وأن يكره له ما يكره لنفسه، ففي الحديث: "لا يؤمن أحدكم حتى يحب لأخيه ما يحبه لنفسه"¹⁰، وفي المسيحية: "كل ما تريدون أن يفعل الناس بكم، فافعلوه أنتم أيضاً."¹¹

وأول ما ينبغي استحضاره في النظر لموضوع تنظيم الاختلاف واستيعابه بغية استثماره في بناء مشترك إنساني هو قيمة الاعتراف بالغير، فالغير موجود ووجوده ضروري لوجود الذات ولا يتصور وجود لهذه الأخيرة إلا به ومعه، إذ "لا يتعرف الفرد إلى الخير وقواعده وطرقه وعلاماته إلا من خلال العمل الاجتماعي"¹²، الذي يجتمع فيه مع غيره، وحتى إن ادعت بعض الفلسفات اكتفاء الذات بذاتها وعدم حاجتها لوجود الغير (فلسفة ديكرت مثلاً)، فإنه لا يتصور حتى ذهنياً خلاص الذات من التفكير في الآخرين وبالآخرين ومع الآخرين. ثم إن معرفة الآخرين ممكنة عن طريق التواصل والتعارف والتبادل والتعايش معهم، عملاً بالوازع الأخلاقي الفطري والديني الذي يبعث في الإنسان روح التعاون والتآخي والتضامن، على خلاف الفلسفات التي تنظر للآخرين بريية وشك واتهام الفلسفة الوجودية مثلاً، أو نظرة إقصاء وتناف وكراهية وانتقام واقتتال كما روجت فلسفة فريديريك هيغل... يقول طه عبد الرحمن في طبيعة الأخلاق الإسلامية: "ينبغي للنظرية الأخلاقية الإسلامية أن تأخذ بمبدأ مقتضاه أن الأخلاق الإسلامية أخلاق كونية لا محلية، وعمقية لا سطحية، وحركية لا جمودية؛ وكل أخلاق للإنسان تكون هذه هي سماته لا يمكن إلا أن تكون هي الأخلاق الحسنى" (طه، 2000، ص 170).

ولما ثبت أنه لا مندوحة من الحياة مع الغير وثبت أن الحياة مع الغير لا تستقيم إلا بالاعتراف المتبادل، فإنه لا بد أن يحصل التفاضل بين الأمم وبين الشعوب كما هو واقع بين الأفراد أيضاً، سواء في الكفاءات أو في الإنجازات، أوفي الطبائع والعادات، لذلك وجب على كل طرف أن يعترف بخير الغير وما خصه الله به من مكرمات.

الاختلاف المحمود والتنوع الراشد قائدان إلى التنافس والتدافع والتكامل والتعارف، وبالتالي توسيع مساحة المشترك المستوعب والمنفتح، وما يقتضيه ذلك من درء أسباب ومظاهر التنافر والتشاحن والإقصاء والإلغاء، لأن كثيراً من النزاعات الاجتماعية وأشكال عدم التفاهم، تأتي من سوء تبادل النظرة بيننا وبين غيرنا، فكل النزاعات تحركها قناعات أخلاقية تصدر عن مرجعيات تأسيسية توفر لها المعنى والمعقولية، حتى وإن بدت وكأنها مجرد وسائل وأدوات. ولو لم يكن الاختلاف رحمة لجعلنا الله أمة واحدةً بلغة واحدةً ولونٍ

(10) صحيح البخاري. في كتاب الإيمان: باب: من الإيمان أن يحب لأخيه ما يحبه لنفسه، رقم: (13).

(11) إنجيل متى: 12/7، وإنجيل لوقا: 31/6.

(12) هانس، كينغ. (1998). مشروع أخلاقي عالمي. (ط1) دور البيانات في السلام العالمي، ترجمة: جوزيف معلوف وأورسولا عساف، بيروت: دار صادر، ص 112.

الفراك، أحمد. (2019). الأخوة الإنسانية المشتركة: بحث في قواعد التعايش السلمي. الدراسات العربية الأوراسية، ٧، ص ٥٥-٧٤.

واحدٍ وسيرورةٍ واحدة، وهذا غير واقع ولا يتصور وقوعه. فمن سنن الله في الكون أن يستمر الاختلاف، ومن مطالب الدين أن يُنظم هذا الاختلاف ولا يُطمس. وهذا لا يلغي كون ذريات آدم عليه السلام مختلفة منها الصالح المصلح ومنها الصالح القاعد ومنها من يقبل الانصلاح، ومنها الظالم لنفسه أو لغيره وغير ذلك، وفي هذا فضح للدعوى الملتصقة بالأنساب والألقاب والأساطير والأمانى.

5-قاعدة الدخول في السلم

معلوم أن العنف تغييبٌ لثقافة الحوار والتجاور والتعارف والسلام، لذلك تحضر قاعدة السلم في بناء المشترك الإنساني، ومقتضاها دخول الناس جميعا في عقد السلام الجماعي، إذ بالدخول فيه تُفك الرقاب وتُحقن الدماء، ويتعايش الناس في رحاب إنسانية متراحة متأخية متواصية بالحق والصبر والرحمة، متعاونة على البر والخير والتقوى، مُرسية قواعد الأمن والأمان والطمأنينة، دافعة لكل صنوف الشر والعدوان والفساد. ويمكن سوغ هذه القاعدة كما يلي:

"الأصل في العلاقات بين الناس السلم"

السلم تحرير للأفراد والجماعات من الخوف على الأنفس والأقوات والملكيات، وتعايش جميع أفراد النوع الإنساني في بيئة عمرانية واجتماعية وسياسية مع الانسجام التام بالأمن والعدالة والاحترام المتبادل، بعيدا عن كل أشكال العنف والصدام والحرب. غير أن ذلك لا يفيد إقامة حياة ملؤها السلم المثالي الذي لا حرب معه وكأنها جنة الآخرة. إذ من الممكن أن يحدث القتال بين طرفين أو أكثر، بين الأفراد أو بين الجماعات، والدولة جماعة. وهذا لا يتعارض مع قاعدة السلم، وإنما هو استثناء له قاعدته التي يمكن أن نضعها كما يلي:

"القتال ضرورة للمضطر غير باغ ولا عاد"

مع العلم أن مصطلح القتال لا يرادف مصطلح الحرب، لأن الحرب تعني المواجهة المادية أو المعنوية، أما مصطلح القتال في القرآن فله دالتان: قتال مادي يُفضي إلى موت الجسد وإنهاء حياة الكائن البشري، وهو في الغالب قتال سلبي إلا أن يكون دفاعا عن النفس لرد الاعتداء، وقاتل معنوي روعي يفضي إلى تطهير النفس من الفواحش والآثام الباطنة، وهو في الغالب قتال إيجابي إلا أن يكون تعذيبا للنفس وتحملا لما لا يطاق.

القتال المادي هو الضرب الذي قد يفضي إلى الموت، وهو محكوم في القرآن والسنة بجملته من الضوابط الصارمة التي تقننه، ومنها ألا يقع القتال إلا دفاعا لعدوان، وألا يُقتل الأسير والمستسلم والطفل والعجوز والمرأة. وحتى في الحالة التي يشرع فيها القرآن استعمال القوة في ظل شروط معينة وصارمة، فإن القيم القرآنية تدعو إلى الصلح والعفو والصبر بدلا من الثأر والانتقام والعنف، أما القتل انتصارا للرأي، أو انتقاما من الخصم، أو رفضا للاختلاف الديني أو العرقي أو الجنسي، فهو خسران ميبين.

وأما القتال المعنوي فهو إلزام النفس بطاعة الله وإن كرهتها وحملها على فعل الخير واجتناب الشر، وإجبارها على الحكم بالعدل ورفض الظلم، أي قتل الصفات الذميمة في النفس، قال الله تعالى: {وَإِذْ قَالَ مُوسَى لِقَوْمِهِ يَا قَوْمِ إِنَّكُمْ ظَلَمْتُمْ أَنْفُسَكُمْ بِاتِّخَاذِكُمُ الْعِجْلَ فَتُوبُوا إِلَى بَارئِكُمْ فَاقْتُلُوا أَنْفُسَكُمْ ذَلِكُمْ خَيْرٌ لَكُمْ عِنْدَ بَارئِكُمْ فَتَابَ عَلَيْكُمْ إِنَّهُ هُوَ التَّوَّابُ الرَّحِيمُ} (البقرة: 53)، أي "حمل الأمر بقتل النفس هنا على معنى القتل المجازي وهو التذليل والقهر." (ابن عاشور، 1984، ص 503).

الدخول في السلم حصنٌ وأمانٌ من الحرب التدميرية كما يسميها كانط، والصراع العبيثي الذي ألحق أضراراً جسيمة بعالمنا، ولا يزال يهدد مستقبلنا الذي تتلبد سماءه غيوم العنف الأعمى، زادته التقانة الحديثة دقة وقدرة على الفتك والتدمير في أقل مدة من الزمن. والسلم مجال تعايش كل أفراد النوع الإنساني، أي "الكافة"، في بيئة اجتماعية وسياسية منسجمة وأمنة، بعيداً عن كل أشكال العنف والصراع.

لقد كانت دعوة القرآن إلى السلم دعوة عالمية عامة، تشمل جميع أفراد وجماعات البشرية على اختلاف مللهم ونحلهم، لأنه "لا بلوغ إلى السلام الديني إلا من خلال دمج الآخرين" (هانس، 1998، ص 174). وهي نفس الدعوة التي جاءت بها باقي الرسائل السماوية.

السلم مطلب تشترك فيه جميع الأديان حتى غير السماوية منها، فالهندوس مثلاً يختمون عبادتهم بكلمة "شانتيياتها" وتعني "طريق السلام". و"الكونفوشسية ترى أنه من العبث أن تقيم النظام والقانون عن طريق العنف... وأن هذا الاحترام هو الذي يولد السلام بين الناس، ويجعلهم يعيشون في محبة وتسامح، أما الفلسفة الطاوية التي أسسها لاو تسو فهي لا تعارض الحروب واستخدام العنف فحسب؛ وإنما تهدف بالدرجة الأولى إلى إبراز بساطة الإنسان وفطرته البريئة... كما أن كلمة "أهيمسا" التي تعني المقاومة السلبية" كما استعملها المهاتما غاندي لتحقيق الحرية واسترداد الحقوق للشعب الهندي" (أنجيليكي، 2011، ص 45)، أما في المسيحية فيقول المسيح عيسى عليه السلام: "أقول لكم: إنه يجب عليكم ألا تقاوموا الشر... ولقد سمعتم ما قيل لكم: أن عليكم أن تحبوا جيرانكم وتكرهوا أعداءكم، ولكني أقول لكم: أحبوا أعداءكم، واستغفروا لمن يسبكم، وافعلوا الخير لمن يكرهونكم، وادعوا لأولئك الذين يسيئون لكم ويضطهدونكم" (متى، 5: 38، 44)، وترنيمة عيد الميلاد تقول: "ليعم السلام في الأرض، ويعم الخير للإنسان" (لوقا، 2: 14)، يقول هانس كينغ: "هناك خمس وصايا إنسانية تقر بها الديانات العالمية الكبرى، حتى في المجالين الاقتصادي والسياسي: 1- لا تقتل، 2- لا تكذب، 3- لا تسرق، 4- لا تستسلم إلى الفسق، 5- أكرم الأهل وأحبب الأولاد" (هانس، 1998، ص 108).

إلا أن التحريف الذي لحق الأديان هو الذي جعل بعض الناس ينسبون العنف والقتل والتدمير والإرهاب والقسوة للدين ذاته وهو منه براء، مثلما لحق بالأسفار الخمسة وسفر يشوع من ذكرٍ للإبادة الإنسانية التي لا ترقب في أحدٍ إلا ولا ذمة. والعجيب أن مرتكبي هذه الأفعال كما تصورهم أسفار العهد القديم يعتقدون أنهم بهذا الفعل يتقربون من الله وينفذون إرادته وأوامره الإلهية (أصفري، 2001، ص 210)! وتلك هي أصول التدين اليهودي المعاصر في عمومها، والقائم على عقيدة شعب الله المختار العدائية والعنصرية، ونتائجها العملية في أرض فلسطين تغني عن التوضيح.

من الوثائق الهامة التي خلفتها كتب السير والتاريخ في ترسيخ هذه القاعدة، والتي تُبين أن المعاهدات النبوية أسست "أول ميثاق وطني يوم لم يكن له مثالٌ يُعرف لأمةٍ في عصره، وأقامت أول صيغةٍ للتعايش السلمي بين أهل الأديان في مجتمعٍ يقوم على الفضيلة بكل معانيها، كالأمانة والصدق والوفاء بالعهد، وعلى المساواة في الحقوق والواجبات، مع الضمان لحرية الاختيار في التفكير والاعتقاد" (الجديع، 2008، ص 210)، نذكر: "وثيقة المدينة" أو ما يمكن تسميتها بـ"وثيقة المواطنة"، ويسميتها محمد عابد الجابري بـ"عقد اجتماعي" (الجابري، 2009، ص 8) على عهد الرسول ﷺ، والتي قننت "التعددية في إطار الوحدة: تعددية أهل الشرائع الدينية المختلفة، في إطار الإيمان الديني" (عمارة، 1992، ص 17)، ونصّت على المساواة في الانتساب إلى الأمة الواحدة الجامعة، ويحتفظ كل فريق بدينه وهويته وتقاليده وعلاقاته الداخلية، أي أن اليهود أمةٌ مع المؤمنين، يقول طه عبد الرحمن: "الحقيقة هو أن هذه الصحيفة الدستورية أملت الرابطة الدينية أساساً للمواطنة محلّ الرابطة القبلية القائمة على القرابة والنسب" (طه، 2000، ص 352).

تقول الوثيقة: "اليهود دينهم وللمسلمين دينهم... ومن تبعنا من يهود فإن لهم النصر والأسوة، غير مظلومين ولا متناصر عليهم... وأن بطانة يهود ومواليهم كأنفسهم.. وأن اليهود ينفقون مع المؤمنين ماداموا محاربين، وعلى اليهود نفقتهم، وعلى المسلمين نفقتهم، وأن بينهم النصر على من حارب أهل هذه الصحيفة... وأن بينهم النصح والنصيحة والبر المحض من أهل هذه الصحيفة دون الإثم، لا يكسب كاسب إلا على نفسه"¹³، وهي وثيقة حددت العلاقة بين المسلم وإحدى مكونات المجتمع المسلم المخالفة في الدين، وهم اليهود. وخصصت الوثيقة أربع عشرة مادةً من اثنتين وخمسين مادةً لقضايا اليهود، أي بنسبة 27 في المائة. يقول محمد عمارة: "هذه الوثيقة الدستورية أول عقد اجتماعي وسياسي وديني-حقيقي وليس مفترضا ومتوهما- لا يكتفي بالاعتراف بالآخر على وجه التعميم والإطلاق" (عمارة، 2007، ص 55)، كما "تقرر الصحيفة تحريم القتال في يثرب وتنص على الدفاع المشترك

(13) حميد الله، محمد. (1956م). هذه الوثائق في: مجموعة الوثائق السياسية للعهد النبوي والخلافة الراشدة، (ط1) بيروت: دار الإرشاد. ص 15.

الفراك، أحمد. (2019). الأخوة الإنسانية المشتركة: بحث في قواعد التعايش السلمي. الدراسات العربية الأوراسية، ٧، ص ٥٥-٧٤.

عنها" (الجابري، 2009، ص 11)، وتفرض على جميع الأطراف بناء العلاقات في المدينة على الاحترام والتفاهم والتعاون وحسن المعاملة وجسن الجوار. ونفس القاعدة التي تؤطر تماسك المجتمع ووحدته نجدها في معاهدة الرسول عليه السلام مع نصارى نجران، حيث جاء في المعاهدة أن لهم ولمن ينتحل دين النصرانية في أقطار الأرض ما للمسلمين وعليهم ما على المسلمين: "ولنجران وحاشيتها، ولأهل ملتها، ولجميع من ينتحل دعوة النصرانية في شرق الأرض وغربها، قريبتها وبعيدها، فصيحها وأعجمها، جوار الله وذمة محمد النبي رسول الله، وعلى أموالهم، وأنفسهم وملتهم، وغائبهم وشاهدهم، وعشيرتهم، وبيعهم، وكل ما تحت أيديهم من قليل أو كثير. لا يغير أسقف من أسقفته، ولا راهب من رهبانته... ولا يظأ أرضهم جيش... وأن أحمي جانبهم، وأذب عنهم وعن كنائسهم وبيعهم وبيوت صلواتهم... وأن أحرس دينهم وملتهم أين كانوا... بما أحفظ به نفسي وخاصيتي وأهل الإسلام من ملتي. (صحيح مسلم، 1996، ص 265)."

وعملا بالقاعدة نفسها صاغ أبو بكر رضي الله عنه دستورا لأخلاقيات السلم والحرب في الإسلام، عندما أوصى أميره على جيش الشام يزيد بن أبي سفيان قائلا: "إنك ستجد قوما زعموا أنهم حبسوا أنفسهم لله، فذرهم وما زعموا أنهم حبسوا أنفسهم له، وإني موصيك بعشر: لا تقتلن امرأة، ولا صبيا، ولا كبيرا هرما، ولا تقطعن شجرا مثمرا، ولا تخربن عامرا، ولا تعقرن شاة ولا بعيرا إلا لمأكلية، ولا تحرقن نخلا، ولا تفرقنه ولا تغل، ولا تجبن¹⁴، بالإضافة إلى معاهدة عمر بن الخطاب رضي الله عنه مع أهل بيت المقدس؛ وفيها تأميتهم على أنفسهم وأولادهم وأموالهم وعقائدهم وكنائسهم وصلبانهم... مؤكدا تأكيدا عمليا أن السلام والتعايش السلمي هو البشري التي يحملها القرآن للإنسانية المعذبة، ضد الظلم والقتل والهرج والفتن¹⁵.

6- قاعدة نسبية المعرفة العلمية

لا شك أن المعرفة التي يكتسبها الباحثون في مختلف المجالات العلمية والتخصصات المعرفية قابلة للمراجعة والتطوير والتجاوز باستمرار، ولا توجد معرفة علمية بشرية نهائية ومطلقة ولا تقبل إعادة النظر بالفحص والتجريب والتوسيع والنقض. وجميع الناس يتعلمون من النظر والبحث والتنقيب في عظمة الكون وتسخيرها للإنسان وأمر الشارع بالتفكر في آياته والاعتبار بسننه، اعتبارا وتبصر وسيروا في الأرض ونظر في العواقب، ذلك هو التعلم مما يقع من مآلات الأفكار والأفعال والأحوال. وبذلك يكتسب الباحث المتبصر القدرة على النظر الكلي والتعليل والتحقيق، والنقد والمقارنة، وإعادة البناء المعرفي وفق منهج معرفي

(14) أنظر: حميد الله، محمد. (1956م). هذه الوثائق في: مجموعة الوثائق السياسية للعهد النبوي والخلافة الراشدة، (ط1) بيروت: دار الإرشاد.

(15) أنظر: القرضاوي، يوسف. (1992م). غير المسلمين في المجتمع الإسلامي (ط3). القاهرة: مكتبة وهبة والعلواني، طه جابر. (2003م). الفصل الثاني في الخصوصية والعالمية في الفكر الإسلامي المعاصر، بيروت: دار الهادي.

الفراك، أحمد. (2019). الأخوة الإنسانية المشتركة: بحث في قواعد التعايش السلمي. الدراسات العربية الأوراسية، ٧، ص ٧٤-٥٥.

شمولي، وامتلاك القدرة لدى العقل على الاجتهاد والإبداع في مختلف التخصصات المعرفية انطلاقاً من المنهجية المعرفية الجامعة بين علوم النص وعلوم الكون وعلوم الإنسان. بيد أن هناك سؤالاً يطرح بقوة مفاده: إذا كان المنهج علمياً، وكانت المعرفة علمية، فهل يفيد ذلك أن الحقيقة العلمية صحيحة مطلقاً أم أنها عبارة عن "سيرورة تركيبية"؟

الخلاصة

لا تنفك المعرفة عن الذات العارفة لكونها ذاتاً فاعلة؛ تتدبر وتتفكر وتعتبر وتقرن وتستننتج، لكنها في نفس الوقت هي ذات منفعة بفعالها وبموضوعها؛ تغفل أو تتغافل، تجهل، تستعجل، تُعمِّم... مما يُنبه العلماء والباحثين عموماً إلى ضرورة مراجعة "الحقائق العلمية" والنظر إليها في صورة حقائق نسبية ومؤقتة تقبل تعميق التفكير فيها ومراجعتها ونقدها وتجاوزها إن ثبت خطأها وبناء غيرها بشكل يستوعب ما سبقه ويتجاوزه. فليست "النظريات العلمية" نهائية الصحة بمجرد أنها تُنسب إلى العلم والمنهج العلمي ووضعتها علماء وخبراء، لأن النظريات العلمية مثلها مثل جبال الجليد في البحار القطبية، يظهر سطحها فقط وأغلبها منغمر لا يظهر للناس، لكنه أكثر أهمية من الذي يظهر على السطح وضروري لوجوده.

نتائج البحث

باجتماع هذه الإمكانيات واحترام هذه القواعد في إطار نظرٍ كليٍ ناظمٍ للخصوصيات وعملٍ بها ستتجدد أسس العلاقات بين الثقافات، وستنتهى تبعاً لذلك الأوهام المعرفية المتركمة عبر الزمن ورسخها التقليد والتعصب والتشدد والإقصاء، وستتوقف الكثير من النزاعات العنيفة، وتتجنب الإنسانية في المستقبل الصراعات المدمرة التي أثلتها الفلسفات المادية الصراعية. وفي مقابل ذلك يُبنى العالم من جديد على قوام المشترك الإنساني بدلاً عن الصدام الحضاري.

جميع الناس شركاء في هذه الأرض التي وحدها جعلها الله محلاً للاستخلاف، نتعاون لنبني عمراناً مشتركاً عامراً بالقيم الإنسانية الجامعة التي لا يُظلم فيها أحد ولا يبخس حقه. ونتجاوز مظالم الماضي وجاهليته لنتعيش إخوة في الإنسانية. وبواسطة الحوار وحده يمكننا تشييد مشروع كوني مستقبلي يسع الجميع ولا يضيق ذرعاً بأحد.

المصادر والمراجع

1. طه، عبد الرحمن. (2000م). سؤال الأخلاق مساهمة في النقد الأخلاقي للحداثة الغربية (ط1). بيروت: المركز الثقافي العربي.
2. دراز، محمد عبد الله. (1970م). الدين. بحوث ممهدة لدراسة تاريخ الأديان (ط2). الكويت: دار القلم.

3. الرازي، فخر الدين محمد بن عمر. (1955م). التفسير الكبير: مفاتيح الغيب (ط2). بيروت: دار الكتب العلمية.
4. الغزالي، أبو حامد. (1984). المستصفى من علم الأصول. تح. مصطفى أبو العلا، القاهرة: مكتبة الجندي.
5. الشاطبي، أبو إسحاق. (2003م). الموافقات في أصول الشريعة. تح. عبد الله دراز. بيروت: دار الكتب العلمية.
6. ابن باجة، أبو بكر محمد بن يحيى. (1968م). تدبير المتوحد، (ط1). تحقيق وتقديم ماجد فخري، بيروت: دار النهار.
7. ابن رشد، أبو الوليد محمد ابن احمد. (2001م). الكشف عن مناهج الأدلة في عقائد المل (ط2). بيروت: مركز دراسات الوحدة العربية.
8. ابن عاشور، محمد الطاهر. (1984). التحرير والتنوير، تونس: الدار التونسية للطباعة والنشر.
9. ابن عاشور، محمد الطاهر. (1977م). أصول النظام الاجتماعي في الإسلام (ط1). تونس: دار الكتاب.
10. ابن كثير، إسماعيل. (1996). تفسير القرآن العظيم. (ط5). بيروت: دار النهضة العربية للطباعة، ط5.
11. رفيع، محماد. (2011). المنهج القرآني في بناء المشترك الإنساني. مجلة إسلامية المعرفة، الولايات المتحدة الأمريكية، ع.66.
12. الفارابي، أبو نصر. (1973). آراء أهل المدينة الفاضلة، تح. ألبير نصري نادر (ط4). بيروت: دار المشرق.
13. ابن خلدون، عبد الرحمن. (2005). المقدمة. الدار البيضاء: بيت الفنون والعلوم والآداب.
14. هانس، كينغ. (1998). مشروع أخلاقي عالمي. بيروت: دار صادر.
15. أنجيليكي، غريغوريزياكا. (2011م). القيم الأخلاقية ودورها في نشر السلام. مجلة التفاهم، ع.34.
16. أصفري، أمين حسين. (2001). الشعب اليهودي وبنو إسرائيل. مجلة المستقبلية.
17. الجديع، عبد الله بن يوسف. (2008م). تقسيم المعمورة في الفقه الإسلامي وأثره في الواقع (ط1). بيروت: مؤسسة الريان.
18. الشعبي، أحمد قائد. (2006). وثيقة المدينة المضمون والدلالة. قطر: وزارة الأوقاف والشؤون الإسلامية.

19. الجابري، محمد عابد. (2009). فهم القرآن الحكيم (القسم 3). (ط1). الدار البيضاء. دار النشر المغربية.
20. عمارة، محمد. (1992م). إسلامية المعرفة البديل الفكري للمعرفة المادية. مجلة المسلم المعاصر، ع.63.
21. طه، عبد الرحمن. (2012). رُوح الدِّين. (ط1). الدار البيضاء، المركز الثقافي العربي.
22. عمارة، محمد. (2007). فلسفة الإسلام. مجلة حراء، عدد:9. من ص 54- إلى ص 57.

23. Guy, R. (1968). Introduction à la sociologie générale, tome 1, L'action Sociale. Payot.

BIBLIOGRAPHIC REFERENCES

1. Taha, Abdul Rahman. (2000). Sual al'akhlaq musahamat fi alnaqd al'akhlaqii lilhadathat algharbia [The issue of Ethics is a contribution to the moral criticism of Western modernity] (1st ed.). Beirut: Almarkaz althaqafii al'arabi. (In Arabic)
2. Duraz, Mohammed Abdullah. (1970). Al-diyn. Bihawth mumahidat lidirasat tarikh al'adyan [Religion. Preliminary research to studying the history of religions] (2nd ed.). Kuwait: Dar al-qalam. (In Arabic)
3. Al-Razi, Fakhruddin Mohammed bin Omar. (1955). Altafsir alkabir: mafatih alghayb [The great explanation: the keys of the unseen] (2nd ed.). Beirut: Dar al-kutub al'ilmia. (In Arabic)
4. Alghazali, Abouhamed. (1984). Elmostasfa min Ilm elossoul. [Dispensary in Asset Science]. Ed. Mustafa Abou elol. Cairo: Maktabah el-jondi. (In Arabic)
5. Al-Shatibi, Abu Ishaq. (2003). Muwafaqat fi Usul al-Shari'a. Ed. Duraz Mohammed Abdullah. Beirut: Dar al-kutub al'ilmia. (In Arabic)
6. Ibn Bajja, Abu Bakr Muhammad Ibn Yahya ibn as-Sa'igh at-Tujibi. (1968). Tadbir el-mutaouahid [Autistic measure]. Ed. Majid Fakhri, Beirut: Dar al-Nahar. (In Arabic)
7. Ibn Rushd, Abu l-Walid Muhammad ibn Ahmad. (2001). Alkashf an manahij eladillah fi akaid elmillah [Disclosure of methods of the frak, أحمد. (2019). الأخوة الإنسانية المشتركة: بحث في قواعد التعايش السلمي. الدراسات العربية الأوراسية، ٧، ص ٥٥-٧٤.

- evidence in the doctrines of the sect] (2nd ed.). Beirut: Markaz dirrassat eluahda el'arabia. (In Arabic)
8. Ibn Ashur, Muhammad al-Tahir. (1984). Al-tahrir wa al-tanwir [Editing and Enlightenment]. Tunisia: Al-dar al-Tounssia liltiba'a wa al-nashr. (In Arabic)
 9. Ibn Ashur, Muhammad al-Tahir. (1977). Osoul al-nizam al-ijtima'i fi al-Islam. [The Foundations of the Social system in Islam] (1sted). Tunisia: Dar al-Kitab. (In Arabic)
 10. Ibn Katir, Abu l-Fida Isma'il ibn 'Umar. (1966). Tafseer al-Qur'an al-'Azeem [The Great Quran Interpretation] (5th ed). Beirut: Dar al-nahda al-'arabiya. (In Arabic)
 11. Rafi', Mohamad. (2011). Al-manhaj al-Qurani fi al-mushtarak al-insani [The Qur'anic Approach to the Common Humanity]. Majallah Islamiah al-ma'rifah, 66. (In Arabic)
 12. Al-farabi, Abu Nasr. (1973). Araa ahl al-madina al-fadila [Views of the people on utopia] (4th ed). Beirut: Dar al-mashrik. (In Arabic)
 13. Ibn Khaldoun, Abderrahmane. (2005). Al-muqaddima. [Introduction]. Casablanca: Bayt al-funun wa al'ulum wa al-adab. (In Arabic)
 14. Hans, King. (1998). Mashru'a Akhlaqi al'ami [Global Ethical Project]. Beirut: Dar sadir. (In Arabic)
 15. Anjiliki, Grigiriziaka. (2011). Al-Qiam al-akhlaqia wa dawruha fi nashri al-salam. [Moral values and their role in spreading peace]. Majallah tafahom, 34. (In Arabic)
 16. Asafri, Amin Hossain. (2011). Al-shaab al-yahoudi wa banou Israil [Jewish people and Israelis]. Mejallah al-mustaqbalia. (In Arabic)
 17. Eljodaia, Abdellah bin Youssef. (2008). Taqsim al-maamoura wa ataroho fi al-waqia [Divide the globe in Islamic jurisprudence and its effect on reality] (1st ed.). Beirut: Moassat al-ryan. (In Arabic)
 18. Al-shaaibi, Ahmed Qaid. (2006). Watiqat al-madina almadmoun wa al-dalala. [Close city content and significance]. Qatar: Wizarah al-aouqaf wa al-shuun al-islamia. (In Arabic)
 19. Eljabri, Mohamed Abid. (2009). Fahm al-Quran al-hakim [Understanding the Holy Quran (1st ed.)]. Casablanca: Dar al-nashr al-maghribiya. (In Arabic)

- 20.Imara, Mohamed. (1992). Islamiah al-ma'rifah al-badil al-fikri lilma'rifah al-maddiah [Knowledge is the intellectual alternative to material knowledge]. Majallal al-moslim al-miassir, 63. (In Arabic)
- 21.Taha, Abdul Rahman. (2012). Roh al-dine [Spirit of religion] (1st ed.). Casablanca: Al-markaz al-thaqafii al'arabi. (In Arabic)
- 22.Imara. Mohamed. (2007). Falssafah al-Islam.[Philosophy of Islam]. Majallah Hiraa, 9. (In Arabic)
- 23.Guy, R. (1968). Introduction à la sociologie générale, tome 1, L'action Sociale. Payot. (In French)

معلومات عن المؤلف Information about the author Информация об авторе

أستاذ الفلسفة أحمد الفراك	Dr. Ahmed Elfarrek	Доктор философских наук
جامعة عبد المالك السعدي	Abdelmalek Assaadi	Ахмед Эль-Фаррак
المنطق والفلسفة والفكر الإسلامي	University Department of Philosophy, Islamic	Университет Абдулмалика Ас-Саади
تطوان، المغرب	thought and civilization	Кафедра философии, исламской мысли и философии
elfarrak@gmail.com	Tetouan, Morocco	Тетуан, Марокко
	elfarrak@gmail.com	elfarrak@gmail.com

الكشف عن تضارب المصالح: يعلن صاحب البلاغ عن إنعدام تضارب المصالح.

Раскрытие информации о конфликте интересов: Автор заявляет об отсутствии конфликта интересов.

Conflicts of Interest Disclosure: The author declares Conflicts of Interest Disclosure.

УДК 297

المقال الأصلي

Оригинальная статья

Original Paper

من التسامح الديني إلى التعارف الثقافي بين الأمم: قراءة في المفاهيم

أحمد مونة

جامعة عبد المالك السعدي

ahmed.mouna2011@gmail.com

تم الاستلام: ٢ حزيران 2019
Postupila в редакцию: 2 حزيران 2019 г.
تم التقييم في ١٦ حزيران 2019
Одобрена рецензентами: 16 حزيران 2019 г.
تم القبول في ٢١ حزيران 2019
Принята к публикации: 21 حزيران 2019 г.

الملخص

ومفهوم الثقافة، وهو المفهوم الذي تفتح به كتابات المتخصصين من الباحثين في علم الاجتماع والأنثروبولوجيا، بالإضافة إلى المهتمين بتحليل الخطاب الديني الشرعي. في ضوء هذا الاستشكال ستعمل هذه الورقة أولاً، على البحث في مفهوم التسامح، هذا المفهوم الذي نرى أنه ينطوي على جملة من الآفات، نعتقد أنها قد تشكل عوائق جمة في ممارسة عملية التعارف على الصعيد الكوني، وبمقتضى هذه المعاودة سنكشف من جهة عن أهم الاعتراضات التي تتوجه لهذا المفهوم، ومن جهة ثانية سنقترح مفهوماً آخر يحفظ من الناحية الإجرائية لكل ثقافة ذاتيتها وخصوصيتها وشرعيتها في الحضور في هذا العالم بوصفها حقاً ثابتاً للجماعة التي تنتمي إليها، أعني مصطلح " واجب المعاملة بالمثل ".

كما سنعمل في سياق معالجة هذا الموضوع على بيان أصول مفهوم الثقافة الذي نعتقد أنه يأخذ في اللغة العربية مضموناً متميزاً؛ إذ لما تغافل المشتغلون بهذا المفهوم عن مضمونه التقويمي المنصوص عليه في اللغة العربية أفضى بهم الأمر إلى الجنوح به إلى لوازم دلالية تنأى به بشكل ملحوظ عن دلالاته الأصلية اللغوية، وتُضَيِّق بالتالي من آفاقه الإبيستيمولوجية ونجاعته الاستدلالية. وبمقتضى هذا الرّدِّ، سنبين كيف يفتح الفعل "تَقَفَّ" على مضمون تقويمي يعيد له نجاعته الإجرائية، بحيث يرتقي معه المكون القيمي ليصبح مقوماً مركزياً في مفهوم " الثقافة ".

وفق هذا الأفق المنهجي، سنبيين، بأسلوب استدلالي، كيف أن بث الوعي بين المشتغلين بالنظر في موضوع موقع الدين في عالم متعدد الثقافات، وضمنه الدين الإسلامي بضرورة الانتقال من الاشتغال بمفهوم التسامح الديني إلى الاشتغال بمفهوم التعارف الثقافي.
الكلمات المفتاحية: التعارف الثقافي، التسامح الديني، التسامح، ثقافة، تعارف

للاقتباس: مونة، أحمد. (2019). من التسامح الديني إلى التعارف الثقافي بين الأمم: قراءة في المفاهيم. الدراسات العربية الأوراسية، ٧، ص ص ٧٥-٨٩.

ОТ РЕЛИГИОЗНОЙ ТОЛЕРАНТНОСТИ К КУЛЬТУРНОМУ ЗНАНИЮ НАРОДОВ: ПРОЧТЕНИЕ КОНЦЕПЦИЙ

Ахмед Муна

Университет Абдулмалика Ас-Саади

ahmed.mouna2011@gmail.com

Аннотация

Концепт «культура» изучается социологами, антропологами. Данный термин представляет интерес также при анализе религиозного дискурса.

В этой связи, во-первых, будет рассмотрена концепция толерантности, которая имеет свои недостатки, во-вторых, будет предложена модель, при которой сохраняется самобытность культуры, в-третьих, будет рассмотрена концепция культуры в арабском языке, которая, по нашему мнению, имеет особое лингвистическое содержание. В заключении, рассмотрев вопрос о роли религии, особенно ислама, делается вывод о том, что необходимо отказаться от понимания религиозной толерантности в пользу понятия “культурное знание”.

Ключевые слова: культурное знакомство, религиозная толерантность, культура, толерантность, знакомство.

Для цитирования: *Муна, А. От религиозной толерантности к культурному знанию народов: прочтение концепций // Арабистика Евразии. 2019. № 7. С.75-89. (на арабском языке)*

FROM RELIGIOUS TOLERANCE TO CULTURAL ACQUAINTANCE AMONG NATIONS: READING CONCEPTS

Ahmed Mouna

Abdelmalek Assaadi University

ahmed.mouna2011@gmail.com

Abstract

The concept of "culture" is studied by sociologists and anthropologists. In addition, it is of interest in the analysis of religious discourse.

In this regard, firstly, the article covers the concept of tolerance, which has its drawbacks, secondly, discusses the model, which preserves the cultural identity; thirdly, the concept of culture is reviewed in the Arabic language, which, in our opinion, has a special linguistic content. In conclusion, considering the role of religion, especially Islam, it is concluded that attention to religious tolerance should be replaced by the concept of "cultural knowledge".

Keywords: *cultural acquaintance, religious tolerance, culture, tolerance, acquaintance*

For citation: *Mouna, A. (2019). From religious tolerance to cultural acquaintance among nations: reading concepts. Eurasian Arabic Studies, 7, 74-88. (In Arabic)*

المقدمة

يعتبر سؤال "التعدد الثقافي" في عالم اليوم سؤالاً مركزياً في ضوء التوترات والنزاعات اللذين يسمان العلاقات البينية بين بعض الجماعات والشعوب ذات الانتماءات الإثنية أو العقديّة أو المذهبية، وبشكل عام الثقافية المتباينة، حتى بات البحث عن صيغ لرأب هذا الصدع وخلق مناخ من الود والوئام بين هذه الجماعات المتنافرة مطلباً حيويًا ينبغي أن تُسْتَنْهَضَ من أجله الهمم. وليس من شك في أن السبيل الأشهر الذي يرى الجميع ضرورة إعماله في هذا السياق لرفع موانع التساكن ومعيقات التعارف بين أهل هذه الثقافات هو تبني قيمة "التسامح" بالمعنى لمتداول اعتقاداً من الجميع بأن تمثل هذه القيمة والانضباط لمقتضياتها هو السبيل الأنجع لتحقيق أرقى مستويات التعايش بين الثقافات. ولكن على الرغم من الأهمية المركزية لهذا المفهوم فإننا نرى عدم كفايته للوفاء بشروط التعارف الإنساني الحق وذلك لما ينطوي عليه هذا المفهوم من مضامين تمس في نظرنا جوهر العلاقة بين الأفراد والجماعات الذين ينتمون إلى ثقافات مختلفة، فما هي الدلالة الأصلية اللغوية لمفهوم "التسامح" و"الثقافة" في عالم أضحى فيه بعض الرؤى المنغلقة للهوية تهدد الثقافات الإنسانية في تنوعها وغناها، أي تهدد حقيقة التعدد في الصميم، وتضاد بالتالي

مونة، أحمد. (2019). من التسامح الديني إلى التعارف الثقافي بين الأمم: قراءة في المفاهيم. الدراسات العربية الأوراسية،

العيش المشترك وكل قيم الحوار والاختلاف؟ وكيف السبيل من ثم إلى استعادة الإنسان اليوم لهذه القيم التي تعد الضامن الأوحد لمجتمع عالمي يسوده الأمن والطمأنينة.

المنهجية ومادة البحث

سنسلك في الإجابة عن هذا الإشكال المطروح مقارنة تحليلية وبأسلوب منطقي استدلال، نتوسل من خلالها الوقوف على المضامين الدلالية لمفهومي؛ التسامح والثقافة والاشتغال بتقليب النظر فيهما من أجل نقد الأقوال التي شاع استعمالها في دراسة الثقافات الإنسانية، وذلك في أفق رسم خطاطات لسبل العيش المشترك بينها، وإمطة اللثام عن جملة من الحقائق التي لا يتقطن إليها العديد من الباحثين بهذا الشأن؛ وميزة الأسلوب المعتمد هو أنه أسلوب لا يسعى إلى عرض الآراء والمواقف بشكل مرسل غافلا أو متغافلا عن خلفياتها وآثارها، بقدر ما يسعى إلى استشكال هذه الآراء، وتقليب النظر في مدى رصانة وعلمية هذه المواقف، وفي سياق هذا الاستشكال سنعمد إلى بحث ما يلي:

مفهوم التسامح،

مفهوم الثقافة،

سؤال الحوار والاختلاف،

سؤال المساواة بين المتخاطبين،

ضوابط الحوار الاختلافي،

مبدأ التفاضل بين الأديان، وأخيرا قاعدة التفاضل في الدين والمساواة في التعامل.

1 - في مفهوم التسامح "La tolérance".

ينطوي مفهوم التسامح على صعيد الخطاب الديني وعلى مستوى التفاعل الاجتماعي على جملة من المعاني حاصلها:

" القدرة على: الحمل والتحمل والصمود والمقاومة،

علما بأن الأصل في هذا الفعل المدلول عليه بالفعل اللاتيني "tolerare" أن الفرد أو الجماعة يتحملان الأمور الضارة، مع معاناة هذا التحمل، والصبر فيه، إلى جانب إظهار الليونة والتساهل في ممارسته (معجم تحليلي عربي، ص 305، 306)¹.

وهذا المعنى عينه هو ما يفيد الفعل "سامح أو تسامح"، الذي يعني غفر وتجاوز وتحمل... وهي كلها معاني تتقاطع لتقيد بأن مبنى التسامح على وجود تفاوت بين طرفين غير متكافئين يشعر معه الطرف المُتَسَامِح أنه في موقف أعلى، لكونه يتنازل عن حقه في محاسبة غيره، ويتحمل بفعل سلوكه وموقفه هذا أخطاء هذا الغير وزلاته وعيوبه، فيكون بذلك الطرف المتسامح معاً نازلاً منزلة دَوْنِيَّة، يشعر معها بأنه يحيا تحت رحمة وشفقة المُتَسَامِح القوي، لأنه في تقديره يتحملة ويتحاشى لومه ومحاسبته على معتقداته ومواقفه المخالفة و المزعجة.

(1) انظر حمو النقاري . (2018). مفاهيم التفلسف الغربي ، معجم تحليلي عربي ، ص 305، 306 ، إبداع ، بيروت.
مونة، أحمد. (2019). من التسامح الديني إلى التعارف الثقافي بين الأمم: قراءة في المفاهيم. الدراسات العربية الأوراسية،
٧، ص ص ٧٥-٨٩.

وبمقتضى التطور الذي حصل في مجال حقوق الإنسان والحريات العامة، أضحي معنى التسامح محمولا على " حق الفرد في أن يحيا داخل الجماعة وفق آرائه ومعتقداته وقيمه الخاصة، وإن كانت هذه الآراء معارضة لآراء ومعتقدات وقيم الجماعة ... [أو حتى] مُسْتَهْجَنَةٌ " (معجم تحليلي عربي، ص 306) من قبل هذه الجماعة، وخاصة في المسائل ذات الصبغة الدينية التي يأخذ التسامح بإزائها معنى الانفتاح فيها.

إن التسامح بهذا المعنى كذلك هو الذي نجده في معجم الفيلسوف الفرنسي أندري لالاند Andre Lalande حيث يؤكد في معجمه الفلسفي النقدي أن سلوك التسامح La tolérance يقوم على اختيار الفرد طريقا في تحمل غيره الذي يحمل تهديدا لحقوقه الأساسية، دونما احتجاج عليه، مع امتلاكه القدرة على قمع هذا الغير وردعه. ومن هنا أخذ معنى التسامح في القانون الفرنسي معنى انفتاح سلطة من السلط - بفضل بعض التقاليد - في التعامل مع بعض المخالفات التي تنتهك القوانين أو الأنظمة المعتمدة والتي تعد المسؤولة عن أعمالها وتطبيقها في المجتمع (Lalande, 2002, p. 1133). ويشير لالاند بهذا الصدد إلى أن تطور مفهوم التسامح الذي ظهر في أوروبا في أثناء الحروب الدينية بين الكاثوليك والبروتستانت والتي انتهت بتسامح الكاثوليك مع البروتستانت وبالمقابل تسامح هؤلاء مع الكاثوليك، أضحي مطلبا ملحا بالنسبة لكافة الأديان والمعتقدات ليتوسع في القرن العشرين ليفيد معنى ممارسة الفكر الحر (Lalande, 2002, p. 1133)، فأضحى بذلك هذا المعنى دالا على استعدادات الفرد في ترك كامل الحرية للغير من أجل التعبير عن آرائه على الرغم من عدم مشاركته فيها (Lalande, 2002, p. 1133).

يتحصل من هذه المعاني التي ينطوي عليها لفظ التسامح، وخاصة ما تعلق منها بتحمل المتسامح لغيره والصبر عليه والشعور من ثم بالفوقية في معاملته، بأننا في حاجة ماسة إلى تبني حقيقتين اثنتين في النظر إلى مفهوم التسامح :

– الحقيقة الأولى، كون الاختلاف بين بني الإنسان حقيقة وجودية ملازمة لهم لا محيد لهم عنها،
– والحقيقة الثانية، كون الطريق إلى التعارف بين الجماعات الإنسانية لا يمكن التوصل إليه إلا بممارسة الحوارية في مستوياتها التبليغي والتهديبي، أي على مستوى تبليغ المعارف ومستوى تقويم المواقف. وهو ما يستدعي تبني نموذج فعال في تقرير أخلاقيات للتخاطب بين المختلفين ترتفع معها كل أسباب التعالي والاستعلاء التي يستشعرها أحد المتخاطبين المختلفين إزاء صاحبه، لاعتبارات قد لا يكون لها تعلق بطبيعة مضامين المنظومات القيمية المتقابلة في ذاتها، ولكن أحيانا لمسوغات فكرانية إيدولوجية تعتمد على الرفع من قيمة منظومات بعينها اعتبارا لاستنادها إلى حضارة القوة التي تنتمي إليها، لا إلى قوة المنظومة القيمية لهذه الحضارة في ذاتها. وهو ما يتيح إمكانية استشكال الزوج الاصطلاحي : حضارة القوة / وقوة الحضارة، والنظر في أي ضرب من القوة ينبغي التعويل في تخطي آفات العنف التي تطال عملية التفاعل بين الأمم. هل على قوة الحضارة في إنتاج القيم، أو على حضارة القوة في فرض هذه القيم؟ حَيْالَ هذا الإشكال يجدر بنا أن نتساءل عن مقومات مفهوم الثقافة التي تمثل بالنسبة للجماعات الإنسانية روح هويتها، وماهية

وجودها، والتي يفضي فساد التعاطي معها إلى آفات جمة قد تقوض كل أسباب التعارف بين الجماعات المختلفة.

2 - في مفهوم الثقافة

ليس يوجد من شك في كون مفهوم الثقافة ذي صلة بمكونات منظومات القيم التي تعبر عن هويات الجماعات البشرية التي تنتمي إليها ، وعموما فإن أحد معاني الفعل " ثَقَّفَ " في اللغة العربية حسب اللغوي ابن منظور يدور على معانٍ تتغير بحسب موضوع هذا الفعل

ثقف الشيء ، أقام المعوج منه وسواه،

ثقف الإنسان، أدبه وهذبه وعلمه،

ثقف المعوج، سواه وقومه،

ثقف الأخلاق ، أصلح السلوك والآداب،

ثقف الشخص، صار حاذقا فطنا،

يستفاد من كل هذه المعاني أن الثقافة هي كل ما يصبح به الإنسان سويا مستقيما ومهذبا ، بل وحاذقا فطنا في التعاطي مع قضايا الحياة ، سواء على المستوى الفردي أم الجماعي.

إن الثقافة المدلول تأخذ معنى البنية المرجعية التي بمقتضاها يتمكن المجتمع من معايرة سلوكيات أفرادها، لأن تقويم الاعوجاج أو تهذيب الأخلاق أو إصلاح السلوك يؤول في نهاية المطاف إلى فعل التربية؛ لأن التربية هي التي تختص بالنظر في آليات تغيير السلوك لدى الكائن الإنساني، وأخذا بهذا التقويمي لفعل التربية، عرفها بعضهم بأنها " تغيير في السلوك يحدثه راشد على صغير " .

ولما كانت التربية هي تغيير في السلوك كان لابد لها من مرجعية وأساس نظري تستند إليه في ممارسة الفعل التربوي فتعرف من ثم التمييز بين السوي والمعوج ، حتى تعزز الأول وتسوي الثاني . ومعلوم أن الأديان السماوية بشكل عام هي التي اختصت بدورها في رسم مسار الإنسانية تخليقا وتهذيبا وتوجيها، لذلك اعتُبرت أمهات الأخلاق من القيم الكونية التي لم يقع نسخها أو تغييرها بالنسبة لكافة الشرائع والأديان. وإذا تقرر هذا، ظهر بأن ثمة تداخل عميق بين الثقافي والديني، خاصة متى علمنا بأن جملة العقائد والسلوكيات، بل وكل المخزون النفسي الذي يتكون وينمو لدى الفرد داخل الجماعة، يشكل التدين فيه قسما كبيرا، حتى أضحي الاعتداء على ثقافة جماعة من الجماعات هو بمثابة ممارسة العنف على هويتها الدينية. وإذن كيف السبيل إلى تدبير الاختلاف الثقافي بين الأمم ؟

3 - سؤال الحوار والاختلاف.

من المعلوم أن مَبْنَى الحوار في اللغة الإنسانية على العلاقة التخاطبية بين طرفين اثنين هما المخاطب والمخاطب، كما أن مدارها على توجيه أحد المتخاطبين كلاما إلى الآخر بقصد إفهامه مدلولاً معيناً، أو مقصوداً مخصوصاً (طه، 1998، ص 237)، متوسلا في ذلك بأساليب في التبليغ وقواعد في التخاطب تجعل من عملية المخاطبة برمتها شكلا من أشكال التعاون في بناء المعارف الإنسانية. ينطلق الحوار بما هو تردد للكلام بين متخاطبين اثنين أو أكثر من مبدأ عام مفاده، أن كل

قول يعتبر دليلا على مدلول معين يتقصده المتكلم، إما بغرض تحصيل اليقين بخصوص أمر يكون موضوع نظر المتكلم نفسه، وإما طلبا منه لإقناع غيره والتفاعل معه حسما للمنازعة التي قد تنشأ عن تباين المعتقدات والرؤى والمواقف واختلاف مضامينها ومكوناتها. وبمقتضى هذا الحسم ينتقل المخاطب إلى توجيه خصمه واستنهاض همته للعمل بمقتضاها أو الإقرار بحق الغير في تبنيها وذلك بفضل القيم التي تواكب عملية التفاعل الخطابى ذلك، مما يعني أن حقيقة الحوار أو التخابط تقوم على أركان ثلاثة:

– ركن التبليغ؛ وتقوم على نقل مضامين الكلام، وتحكم هذه العملية جملة من القواعد تسمى قواعد التبليغ،

– ركن التدليل؛ ومبناه على الحجاج عن هذه المضامين والسعي إلى إقناع المخاطب بنجاحتها وفعاليتها المعرفية، وتحكم هذه العملية طائفة من القواعد الاستدلالية،

– ركن التوجيه؛ ويقوم على حفز المخاطب على تمثّل جملة المواقف والقيم التي تنشأ عن هذه الممارسة الحوارية برمتها، وتقنن هذه العملية مجموعة من القواعد والضوابط القيمية والأخلاقية (طه عبد الرحمان، 1998، ص 237، 239). والحوار الدينى الذى يعدّ شعبة من شعب الحوار الاختلافى لا يخرج عن حقيقة تقررت لدى المحققين من النظار حاصلها؛ أن "الأصل في الحوار هو الاختلاف".

ولبيان ذلك نتساءل: ما حقيقة الحوار الاختلافى وما حدوده المفهومية؟

4- الحوار الاختلافى، حدوده المفهومية.

إن مفهوم الحوار الاختلافى يقوم على مقتضى اجتماعى، الأصل فيه أن مبنى الحوار على الاختلاف أو التضاد على اعتبار أن المختلفين هما المتقابلين على جهة التضاد (طه، 2002، ص 28)؛ يكون أحدهما مدعيا لدعوى يعتقدونها " ويعتقد صحة هذا الاعتقاد وما يلزم عنه، وصحة الدليل الذى يقيمه على رأيه. كما أنه يعتقد الانتقاد الذى قد يوجهه إلى رأى الغير، ولا يقتنع برأى الغير إلا إذا اعتقد أن هذا الرأى مقبول وأن عناصر الدليل الذى أقامه هذا الغير عليه مقبولة، وأن تدليله بها مقبول هو بدوره " (طه، 1987، ص 31-30).

و" الثانى يُطلق عليه اسم المعترض وهو الذى لا يقول بهذا الرأى المخصوص ولا يعتقد " (طه، 2002، ص 29). إن الجماعة الحوارية قد تتكون ابتداء من فردين عاقلين، مرورا بمجموعتين صغيرتين لتنتهي إلى الحوار بين جماعتين واسعتين؛ من مثل "الحوار بين دينين مختلفين" أو "الحوار بين حضارتين متباينتين"، وأخذا بقيد الضدية في معقولية الممارسة الحوارية، يتبين أن الحوار يقضى بالأساس بوجود المنازعة لا بوجود الموافقة، وبظهور الاختلاف لا بحضور الائتلاف، مما قد يطرح إشكالا حول إمكانية الوصل بين مفهوم الجماعة بوصفه معطى دال على الانسجام والتوافق، ومفهوم المنازعة بكونه معطى دال على المنافرة والمناكرة، بل وممارسة العنف في بعض الأحيان.

ولكن إذا علمنا بأن الحوار الاختلافي يتيح إمكانية دفع الاعتراضات أو الانتقادات التي يوردها أحد الجانبين المتحاورين على رأي أو دعوى الآخر بأدلة معقولة ومقبولة لديهما، ظهر معه أن كل أشكال المنازعة في الرأي إنما تُدفع بالدليل والحجاج والإقناع، لا بالسلطان والشبهة والإقناع، " فحيث لا يوجد البرهان لا يمكن أن يوجد إلا السلطان، وحيث لا يوجد الحوار فلا يمكن أن يوجد إلا الحصار والعنف الأشد " (طه، ص 34). يقول Philippe Breton في كتابه الحجاج في التواصل: " أن تعرف كيف تحاجج لا يعد امتيازاً وإنما ضرورة تخاطبية "، ويسأل بهذا الصدد قائلاً: " ألا يعتبر عدم المعرفة بأساليب الحجاج أحد أكبر مصادر التفاوت الاجتماعي وعدم المساواة الثقافية؟ والتي تزداد اتساعاً وتفاوتاً بفعل اللامساواة على المستوى الاجتماعي والاقتصادي" (Breton, 2006, p.3)، لذلك "يُطرح فعل الإقناع بصفة عامة بوصفه البديل الممكن لممارسة العنف المادي".

من هنا يتضح أن المنازعة التي تتوسل بالعنف لحسم الخلاف هي المنازعة التي تضاد الجماعة الإنسانية، وتقضي إن عاجلاً أو آجلاً إلى خلخلة الجماعة وتقويض أركانها. أما المنازعة التي تعتمد على آليات الحجاج والإقناع من أجل البحث عن الصواب الجماعي في الرأي والموقف هي المنازعة التي توافق مقتضى الجماعة، بل وتكون سبباً رئيساً في دعم أو اصرها وتقوية أركانها؛ لأنها تقوم على الإقناع بما هي دعوة الغير إلى المشاركة في اعتقادات أو مواقف يعتقدونها العارض بعيداً عن أساليب الإكراه ومنهج القمع، وإنما وفق سبل استدلالية مقبولة كفيلة ببيان الغرض من الحوار، ومنضبطة لقواعد التخاطب كما وكيفاً وجهة وعلاقة، ومنبئية في كل ذلك على المبدأ العام للحوارية، ألا وهو مبدأ التعاون²؛ أي تعاون كلا الطرفين المتخاطبين في بناء معرفة نظرية مستنديين في ذلك إلى ما تقرّر لديهما من معارف مشتركة حول موضوع المخاطبة، ومنضبطين في سياق ذلك لجملة القوانين المنهجية التي تحكم هذه العملية برمتها، سواء من جانبها التبليغي أم من جانبها التوجيهي والأخلاقي كما ألمعنا إلى ذلك. حتى إذا لم يقتنع المعارض عليه بهذا الرأي رده على قائله العارض، بل وتولى هو بنفسه إطلاع العارض على رأي غيره، مخالف له ومتعارض معه (طه، ص 31).

5 - الحوار الاختلافي وسؤال " المساواة " بين المتخاطبين.

لما كان الحوار الاختلافي ينضبط لقوانين التخاطب في التبليغ ولقواعد الحجاج في التدليل، ثبت أن هذه القوانين تدخل على المتحاورين معاً من دون أن يكون لأحدهما مزية على الآخر. إن دخول هذه القوانين بالسوية - كائناً ما كانا المتخاطبان - يجعل التفاضل الوحيد الممكن بينهما هو أسبقية أحدهما إلى الصواب وظهوره على يده، وحتى هذا التفاضل، هو على الحقيقة تفاضل نسبي، لأن مبدأ التعاون يقضي بالمشاركة في بلوغ الصواب وابتدأ أحد المتحاورين إلى قبوله وقد ضفر به غيره، بحيث يجعل علاقته به لا تختلف عن علاقة صاحبه به، " وعلى هذا فإن الحوار لا يُفَرِّق أبداً بين المتحاورين بل يساوي بينهما على أكمل وجه " (طه، 2002، ص 36)، كيف لا وقد تقرّر

(2) انظر بهذا الصدد مقالة بول كرايس " المنطق والحوار " منشورة في كتاب Livensen, Pragmatics 1984، مونة، أحمد. (2019). من التسامح الديني إلى التعارف الثقافي بين الأمم: قراءة في المفاهيم. الدراسات العربية الأوراسية، ٧، ص ص ٧٥-٨٩.

أن الرغبة التي تحدهما معا هي رفع حالة الاختلاف في رأييهما . ولعل حفظ هذا الغرض أثناء ممارسة الحوار يؤدي إلى نتائج أقلها زيادة معرفة الجانبين برأي بعضهما البعض . وهذا الأمر كاف في دفع كل أسباب الفرقة الراجعة إلى الشعور بعدم المساواة في الحقوق والواجبات بين الأفراد والمجتمعات .

6- الضوابط المقننة للحوار الاختلافي. يمكننا حصر جملة الضوابط المقننة للحوار الاختلافي في العناصر الآتية :

– المعارف المشتركة بين المتخاطبين، والتي يقصد بها:

1 ، مقومات المجال التداولي المشترك بين أفراد جماعة تنتمي إلى ثقافة معينة، وهذه المقومات تكون متفرعة عن لغة هذه الجماعة و عن معتقداتها وحضارتها وتاريخها بشكل عام .

2 ، التاريخ الإنساني المشترك الذي ينتمي إليه كل فرد من أفراد الإنسان، وهو ما يعد من قبيل المعارف المشتركة بين الجميع .

– التدليل بالطرق المقبولة؛ وذلك بالإتيان بمقدمات صادقة ، واعتماد أساليب في الاستدلال والحجاج مناسبة ومقننة،

– صيانة حرية الرأي والاعتقاد لكلا الطرفين المتحاورين.

– ضمان حرية الانتقاد كذلك، وذلك بتمكين كلا الطرفين من توجيه ما يريانه من وجيه النقد للآراء والمواقف المعروضة.

فإذا تقرر أن المتحاورين يقفان على قدم المساواة في بناء الأدلة عرضا واعتراضا، فهل الأمر هو عينه على مستوى الاعتقادات والمشاعر الإيمانية، فهل المعتقدات الدينية للأفراد تكتسي الصبغة نفسها من حيث المساواة وعدم التفاضل؟

7 - مبدأ التفاضل بين الأديان .

يصدر الفرد المتدين في ممارسة شعائره الدينية عن مبدأ عام مفاده، أنه يتدين بأصح عقيدة في زمانه، وأن الشعائر التعبدية المتفرعة عليها والتي يمارسها هي أفضل الأعمال تحقُّقا بقيم التعبد، كما يرى هذه الأفضلية عدلا، ما دام أن المساواة المطلوبة في هذا المقام لا تمس هذا المبدأ، وإنما تتعلق بالتساوي في واجب المعاملة بالمثل في نظر المتدينين بعضهم لبعض، إذ عليهم حسب الفرد المتدين واجبات على رأسها:

– أن يعاملوا غيرهم بما يعاملوا به أنفسهم،

– أن يتسلموا بأنهم متساوون جميعا في حق الحرية في الاعتقاد؛ فلهم بمقتضى ذلك أن يعتقدوا ما شاءوا ما لم يضرروا باعتقاد غيرهم (طه، 2012، ص 62).

أما بخصوص المنتمي لدين الإسلام فإنه لاشك أن الأفضلية التي يشهدها في دينه هي من أكملية هذا الدين في اعتقاده والذي تسنده جملة من آيات الوحي التي تنص على أن كمالية أديان التوحيد

تمت مع ظهور الدين الخاتم 3، كما أن هذا الدين في اعتقاده هو أقرب الأديان إلى الذاكرة الجماعية الأصلية التي بها يتوسل الكائن الإنساني إلى عالم الغيب .
واعتباراً لمبدأ الأفضلية هذا الذي يسند ممارسة المتدين في الحياة، تَبَطَّل دعوى تكافؤ الأديان التي يروج لها العديد من الدارسين إن على مستوى الأفراد أو على صعيد المؤسسات، والذين يقرون من غير تردد أن " الأديان إنما هي أنساق أخلاقية تقليدية ، وطقوس غيبية تتكافأ أو تتعادل فيما بينها، زاعمين أنه لا يجوز ترجيح بعضها على بعض، لأن مسوغات الترجيح مفقودة فيها إذ لا علم معها ولا عقل فيها، وهما شرطان لقيام أسباب الترجيح. وما هذه إلا ظنون لا يقين فيها ولا طمأنينة معها، ويخفى على هؤلاء، أن الدين سبب لتوسيع مدركات العقل عندما يصطدم بنهاية التجريد، وأنه طريق لتوسيع دائرة العلم، لأن الأصل في الدين العمل، وبواسطة هذا العمل وهذه الشعائر تَعْنُ للمتأمل فيه من دقائق المعرفة ومن خفايا النظر ما لا يسع لعقل إنكاره أو رَدُّه. أضف إلى ذلك أن الأديان تتفاضل من حيث النوع فأديان التوحيد أفضل من أديان الشرك؛ لأن المشرك يقول في تشهده : أشهد أنك لست إليها!، وهذا أشنع أنواع الاعتقادات. كما تتفاضل من حيث الأطوار التي مرت بها وذلك بمقتضى قانون الوحي الذي يقضي بأن الطور اللاحق من هذا الدين يُفَضَّلُ الطور السابق له، بحيث يكون خاتم هذه الأطوار أكمل الأديان التوحيدية طُراً.

8 - قاعدة " التفاضل في الدين والمساواة في التعامل "

إذا كانت خاصية التفاضل ملازمة للأديان جميعاً فلا عجب أن يدعي كل متدين بأن دينه يتفوق على غيره من الأديان، وعليه فإن وجود هذا التفاضل بين الأديان لا يستلزم مطلقاً وجود التفاوت في التعامل بين المتدينين.

لقد أفضى التغافل عن هذه الحقيقة الجلية أن وَقَعَ المشتغلون بالأديان في بعضهم البعض بكل أشكال التباغض وكل صور التعادي والكراهية، ليس بين أهل الملل المختلفة فحسب، ولكن حتى بين أبناء الملة الواحدة؛ بحيث لم يكن يكتف المتدين بأن ينسب إلى نفسه أفضل دين أو أفضل تدين، بل كان يعتقد في تعجب شديد، أن من واجبه أن يُجبر الآخر على اتباعه، حتى ولو اقتضى الأمر قتاله أو إزهاق روحه. ولعل هذا ما حدا ببعض الفلاسفة إلى البحث في حقوق الأقليات الدينية، التي تؤول في نهاية المطاف إلى إشكالية تصادم الهويات. يذهب Gille Deleuze في كتابه (1990) "Pourparlers" إلى أن مفهوم الأقلية لا تفيد دائماً معنى القلة في العدد، لذا وجب النظر إلى الأقلية باعتبارها وضعية؛ أي وضعية من فُرِضت عليه حالة القصور، وعليه فإن الأقلية هي الفاصر التي ترفض الأغلبية أن يكون مستقلاً ومسئولاً، وتفرض عليه بالتالي هوية الأغلبية لأنها التي تملك حسب دلوز أنموذجاً يجب التطابق معه " (مجلة الثقافة العالمية، 2015، ص 184)؛ لأن " الأقلية لا تملك أنموذجاً Paradigm، أو بالأحرى، لا يتم الاعتراف بأنموذجها، أو يجري تشويهه والتقليل من قيمته " (مجلة الثقافة العالمية، 2015، ص 184).

(3) تأمل الآية القرآنية " اليوم أكملت لكم دينكم وأتممت عليكم نعمتي ورضيت لكم الإسلام ديناً " المائدة / 3 مونة، أحمد. (2019). من التسامح الديني إلى التعارف الثقافي بين الأمم: قراءة في المفاهيم. الدراسات العربية الأوراسية، ٧، ص ٧٥-٨٩.

فإذا أقررنا بأن التفاضل بين الأديان مبدأ لا راد له، فكيف نجتمع بين التفاضل الديني والتساوي في المعاملة؟

لقد دعا العديد من المفكرين سياسيين وقانونيين وأخلاقيين إلى ضرورة تحلي المتدين بقيمة التسامح معتقدين بكفاية هذه القيمة في تحقيق المساواة المنشودة بين المتدينين كافة، ناسين أو متناسين بأن مصطلح التسامح ينطوي على معنى " التغاضي عن الأذى المحتمل [والمُتَحَمَّل] من الآخر" (طه، 2012، ص 67)، كما أشرنا إلى ذلك من قبل⁴؛ وكان المتسامح في وضع من يصبر على أذى المتدين الآخر " وليس صحيحاً أن الآخر يؤذيني بمجرد تَدْبِيئِهِ حتى يستحق مني هذا التغاضي، لأنه ببساطة من حقه أن يتدين على طريقته، إلا أن يُتَعَرَّضَ لحرية في التدين. واعتباراً لكون التسامح يطوي الشعور بالتجاوز عن زلات الآخرين وعتراتهم أكثر مما يُشعر بحفظ إرادتهم الدينية الحرة واختياراتهم العقدية الذاتية، بات المتسامح ينزل منزلة أعلى من منزلة المُتَسَامِح معه، وبالتالي تترتب على هذا التفاضل اعتبارات سلوكية تمس بجوهر الممارسة الحرة للمتدين إزاء معتقداته، بل وتُشعره دائماً بوضع المخطئ الذي لا يُنظر إلى سلوكه الديني بعين الرضا. وعلى هذا النحو يختفي الشعور بالمساواة بين المتدينين، وتتسلط هوية دينية غالبية على هوية دينية مغلوقة، والتي تبدو في نهاية المطاف وكأنها هوية أقلية باعتبار الوضعية لا باعتبار العدد كما يذهب إلى ذلك Gille Deleuze. إن الأمر يبدو وكأنه " معادلة تكاد تنطبق على الجميع مفادها أنه في حال صعود حضارة ما فإنها تقبل تعددية - الهويات - لأنها تكون واثقة من نفسها، والعكس صحيح في حال تراجع حضارة ما، فإنها تنبذ التعددية وتتفوق على نفسها، وترى في الآخر شراً مطلقاً، إما بسبب العرق أو الجنس أو اللغة أو الثقافة " (مجلة الثقافة العالمية، 2015، ص 201). وهنا تبرز أهمية الحاجة إلى " مبدأ المعاملة بالمثل؛ وهو مبدأ يقضي بأن يعامل المتدين غيره بما يحب أن يُعامل هو به " (طه، 2012، ص 68) ومعلوم أن لا شيء أحب للمتدين من أمرين: - أن يعتقد ما يشاء،

- أن يظل اعتقاده موضع اعتبار من لدن الغير.

وأخذاً بهذا المبدأ وجب على المتدين أن لا يكتفي باحترام غيره لعقيدته وإنما بأن يُكَنَّ نفس الاحترام لهذا الغير في حبه لعقيدته (تأمل الآية القرآنية، الأنعام)⁵، واحترام تفضيل هذا الغير لدينه عما سواه، يقول المفكر الأمريكي Anthony Weston في كتابه A Rulebook of arguments: كلما درست ثقافات الغير إلا وأدركت تنوع وغنى العادات الموجودة، وكلما أدركت تنوع العادات استشكلت عاداتك...، وكلما استشكلت عاداتك إلا وأصبحت أكثر تسامحاً، والنتيجة: أنك كلما درست ثقافات الغير إلا وأصبحت أكثر تسامحاً (Anthony Weston, 1992, p.13). فإذا كان الدين هو من يقرر هذه " القاعدة الذهبية"؛ أي "واجب المعاملة بالمثل"، ظهر بطلان

(4) Tolarate; To bear, to suffer, to allow, to admit... وبالفرنسية: Autoriser, permettre, Admettre, Supporter, excuser, Pardonner . exp; Par amour elle tolerait tous ses defaults.

(5) تأمل الآية القرآنية: ولا تسبوا الذين يدعون من دون الله فيسبوا الله عدوا بغير علم. الأنعام / 108.

مونة، أحمد. (2019). من التسامح الديني إلى التعارف الثقافي بين الأمم: قراءة في المفاهيم. الدراسات العربية الأوراسية،

٧، ص ٧٥-٨٩.

وتهافت دعوى من يذهبون إلى أن الدين هو سبب النزاعات والحروب. واتضح أن العكس هو الصحيح ؛ وهو أن الجهل بالحقيقة الدينية سَعَةً ورحمة، هو الذي يؤسس لهذه الفوضى الفكرانية التي يشهدها عالمنا اليوم. إن الاعتقاد بوجود ثقافات ومعتقدات غير مفهومة بالنسبة لثقافات ومعتقدات أخرى يفضي في كثير من الأحيان إلى حروب ثقافية بسبب ازدياد هذه الثقافات بعضها ببعض.

إن الإشكال إذن مردود إلى عدم القدرة على التعامل مع مفهوم الوحدة والاختلاف بروح منفتحة؛ يقول الفيلسوف الفرنسي: Edgar Morin "كل الأفراد يتسمون بسمات مشتركة تضي إنسانية عامة على البشرية على الرغم من أن الوحدة في الثقافة البشرية تخفي خلفها تنوعا لا متناها في المعتقدات والسلوكيات والطقوس والأخلاقيات وبذلك تكون الثقافة واحدة ومتنوعة في الوقت نفسه أي ما يصطلح عليه " بالوحدة المعقدة " Complacated Unity؛ فهي من جهة تقترن بقيم مشتركة كلية مع الثقافات الأخرى، كما أنها من جهة أخرى تبني نسقها الخاص من القيم والمعتقدات والعادات التي تربط بين أفراد جماعتها وتزيد في اعتقادهم بأنهم يشكلون جماعة متكاملة وتميزة عن الجماعات الأخرى.

وبالجملة فإن المتدين مطالب بالإقرار بحق كل جماعة ثقافية في الوجود والتعبير الحر عن هويتها، بل إن واجب المتدينين كافة حماية وتنمية وتطوير هذا التعدد والتنوع ، وبالتالي الإقرار بحق كل فرد في الحرية والكرامة. ومعنى هذا الحق أن يُعامل باعتباره فردا متموضعا Individu situe (الزواوي بغورة، 2015، ص 9) ⁶؛ بمعنى أنه فرد ينتمي إلى وضعية ثقافية واجتماعية معينة، ويتميز بجملة من المعتقدات والقيم، أو لنقل يملك هوية دينية خاصة .

الخلاصة

في ضوء ما تقدم يتضح لنا بشكل جلي أن استشكال مفهومي التسامح والثقافة على النحو الذي أسلفنا قد أفضى بنا إلى معاودة النظر في المضامين الدلالية لهذين المصطلحين وفتح لنا بالتالي الباب لاستثمار أمثل لهما، انتهينا بمقتضاه إلى تبين أن ممارسة التسامح بالمعنى السائد لا يلغي العلاقة التراتبية بين المتسامح والمتسامح معه وقد يكون هذا الأمر كما رأينا معيقات من معيقات التعارف الثقافي، لذا أقررنا مبدأ عاما للخروج من هذا الإشكال الذي يطال عملية التعارف الثقافي ألا وهو "مبدأ التفاضل الديني" كم بسطنا القول فيه ، كما أقررنا قاعدة رئيسة تحكم العلاقة بين الثقافات المختلفة ألا وهي قاعدة " واجب المعاملة بالمثل " .

نتائج البحث

هذا وقد أفضى بنا هذا البحث إلى النتائج الآتية:

– أن مفهومي التسامح والثقافة مفهومان مركزيين في فهم معيقات التفاعل الاجتماعي الناجع بين الثقافات المتباينة .

(6) الزواوي بغورة. التعدد الثقافي مفهومه ونظريته من خلال نموذج ويل كيليكيا، ص 9 ، عالم الفكر، العدد 2، المجلد 4 ، أكتوبر، ديسمبر 2015.

مونة، أحمد. (2019). من التسامح الديني إلى التعارف الثقافي بين الأمم: قراءة في المفاهيم. الدراسات العربية الأوراسية، ٧، ص ص ٧٥-٨٩.

– أن الوقوف على المضمون الدلالي لكلا المفهومين يحيل إلى آفات سلوكية عملية تمارس ، من ذلك الإحالة إلى علاقة غير متكافئة بين المتخاطبين، مما يجعل أحدهما في مركز قوة وغيره في مركز ضعف .

– أن هذه العلاقة غير المتكافئة يترتب عليها أن ثقافة التسامح تكون في مرتبة أعلى من ثقافة التسامح معه ، علما بأن الثقافة بمعناها التقويمي الذي وقفنا عليه تعد روح هوية الإنسان ، وبالتالي ليس يمكن البتة أن تسمح ثقافة بأن ينظر إليها نظرة دونية .

– أن مبدأ التفاضل الديني مبدأ كوني ، لكون عدم شعور المتدين مثلا بأن ما يمارسه من ثقافة ومعتقدات يعد هو الأفضل ، لتساوت عنده كل الأديان ويكون بذلك فعله الثقافي أو التعبدية ممارسة لا تستند إلى مرجح ، لأنها ترجيح بلا موجب ، وهذا الأمر لا يستقيم في الأذهان .

– أن مبدأ التفاضل في الأديان هذا لا يلغي ألبتة واجب المعاملة بالمثل بالنسبة لجميع أنواع الثقافات سواء في اعتقادها ، أم فيما يتعلق بممارسة شعائرها أو تمثل قيمها الثقافية. وهذا هو السبيل الأنجع في نظرنا لتحقيق تعارف ثقافي مثمر بين أمم الأرض .

المصادر والمراجع

1. طه، عبد الرحمان. (2002م). الحق العربي في الاختلاف الفلسفي. بيروت: المركز الثقافي العربي.
2. طه، عبد الرحمان. (1987م). في أصول الحوار وتجديد علم الكلام. (ط1)، البيضاء: المؤسسة الحديثة للنشر والتوزيع.
3. طه، عبد الرحمان. (1998م). اللسان والميزان أو التكوثر العقلي (ط 1). بيروت: المركز الثقافي العربي .
4. طه، عبد الرحمان. (2012م). روح الدين، من ضيق العلمانية إلى سعة الائتمانية. بيروت: المركز الثقافي العربي.
5. مجلة الثقافة العالمية، ع. 179، شتنبر، أكتوبر، 2015، الكويت.
6. مجلة عالم الفكر، عدد 2 ، المجلد 44 ، أكتوبر، ديسمبر، 2015، الكويت.
7. Lalande, A. (2002). Vocabulaire technique et critique de la philosophie. Paris.
8. Levinson, S.C. (1983). Pragmatics. Cambridge University Press.
9. Breton, Ph. (2006). L'argumentation dans la communication. Paris: La Découverte.
10. Weston, A. (1992). A Rulebook for Arguments. Hackett Publishing Company.

11. Blay, M. (2013). Dictionnaire des concepts philosophiques. CNRS édition Larousse.

BIBLIOGRAPHIC REFERENCES

1. Taha, Abdel Rahman. (2002). Al-haq al'arabi fi alaikhtilaf alfilasifii [The Arab Right to Philosophical Difference]. Beirut: Markaz al-takathi al'arabi. (In Arabic)
2. Taha, Abdel Rahman (1987). Fi 'usul alhiwar watajdid eilm alkalam [In the origins of dialogue and renewal of the science of speech] (1st ed.). Casablanca: Al-muwasasah al-hadithah lilnashr waltawzie. (In Arabic)
3. Taha, Abdel Rahman. (1998). Allisan walmizan 'aw altkwthr aleaqliu [Tongue and scale or mental reproduction] (1st ed). Beirut: Markaz al-takathi al'arabi. (In Arabic)
4. Taha, Abdel Rahman. (2012). Ruh al-din [Spirit of religion, from the secular tightness to the fiduciary capacity]. Beirut: Markaz al-takathi al'arabi. (In Arabic)
5. World Culture Journal, Issue 179, September, 2015, Kuwait. (In Arabic)
6. World of Thought Journal, No. 2, Volume 44, October, December 2015, Kuwait. (In Arabic)
7. Lalande, A. (2002). Vocabulaire technique et critique de la philosophie. Paris. (In French)
8. Levinson, S.C. (1983). Pragmatics. Cambridge University Press.
9. Breton, Ph. (2006). L'argumentation dans la communication. Paris: La Découverte. (In French)
10. Weston, A. (1992). A Rulebook for Arguments. Hackett Publishing Company.
11. Blay, M. (2013). Dictionnaire des concepts philosophiques. CNRS édition Larousse. (In French)

معلومات عن المؤلف *Information about the author* **Информация об авторе**

دكتور أحمد مونة	Dr. Ahmed Mouna	Доктор философских
جامعة عبد المالك السعدي	Abdelmalek Assaadi	наук Ахмед Мона
المنطق والفلسفة والفكر	University	Университет
الإسلامي	Department of	Абдулмалика Ас-Саади
تطوان، المغرب	Philosophy, Islamic	Кафедра философии,
ahmed.mouna2011@gmail.com	thought and civilization	исламской мысли и
	Tetouan, Morocco	философии
	ahmed.mouna2011@gmail.com	Тетуан, Марокко
		ahmed.mouna2011@gmail.com

الكشف عن تضارب المصالح: يعلن صاحب البلاغ عن إنعدام تضارب المصالح.

Раскрытие информации о конфликте интересов: Автор заявляет об отсутствии конфликта интересов.

Conflicts of Interest Disclosure: The author declares Conflicts of Interest Disclosure.

УДК 297.18

Оригинальная статья
Original Paper

«ТАФСИР НУ‘МАНИ» НУ‘МАНА БИН САБИТА АС-САМАНИ (ПЕРВАЯ ПОЛОВИНА XIX В.) И «ТАФСИР ФАВА’ИД» МУХАММАД-ЗАРИФА АМИРХАНА (1853-1921)

Я. Р. Рахимова

Казанский федеральный университет

yrrahimova@kpfu.ru

Submitted: June 15, 2019 Поступила в редакцию: 15 июня 2019 г.
Reviewed: June 27, 2019 Одобрена рецензентами: 27 июня 2019 г.
Accepted: July 3, 2019 Принята к публикации: 3 июля 2019 г.

Аннотация

Ученые-богословы многих веков, как прошедших, так и современности интересовались татарской религиозной экзегетикой. В научном наследии этих авторов часто упоминаются имена знаменитых муфассиров Ну‘мана ас-Самани и Мухаммад-Зарифа Амирхана. Тафсир – это оригинальный жанр исламской богословской литературы. Татарские авторы, стремясь разъяснить внешние и внутренние стороны Корана, обращались именно к тафсирам.

В основу данной статьи легли две работы из наследия тюрко-татарских тафсиров XIX-начала XX вв.: «Тафсир Ну‘мани» Ну‘мана бин Сабита ас-Самани и «Тафсир Фава’ид» Мухаммад-Зарифа Амирхана. Издания последних десятилетий дали возможность полнее представить состояние религиозно-философской и научной мысли татар Среднего Поволжья. Оба тафсира стали доступны специалистам.

Ну‘ман бин Сабита ас-Самани и Мухаммад-Зариф Амирхан одними из первых внесли вклад в укрепление тенденции, согласно которой все без исключения народы Поволжья являются равноправными обладателями всеобщей истории мусульман. Их тафсиры читали, изучали, перерабатывали заново, использовали при создании других книг, копии их работ размножались – все

это бесспорно. Находки рукописей тафсиров на османо-турецком языке говорят о широкой зоне их известности.

Ключевые слова: *тюрко-татарские тафсиры, татарское богословие, ученые-богословы, Ну‘ман бин Сабит ас-Самани, Мухаммад-Зариф Амирхан*

Для цитирования: *Рахимова Я.Р. «Тафсир Ну‘Мани» Ну‘Мана Бин Сабита Ас-Самани (первая половина XIX в.) и «Тафсир Фава’ид» Мухаммад-Зарифа Амирхана (1853-1921) // Арабистика Евразии. 2019. № 7. С. 90-101.*

“TAFSIR NU‘MANI” BY NU‘MAN BIN SABIT AS-SAMANI (THE FIRST HALF OF XIX CENTURY) AND “TAFSIR FAVAID” BY MUHAMMAD-ZARIF AMIRKHAN (1853-1921)

Yazgul R. Rakhimova

Kazan Federal University

yrrahimova@kpfu.ru

Abstract

Tatar religious exegetics interested many scholars-theologians of both past centuries and modernity. In the heritage of these authors, frequently mentioned are the tafsirs of Nu‘man as-Samani and Muhammad-Zarif Amirkhan. Tafsir is a special genre of Islamic theological literature. Tatar authors addressed Tafsirs, trying to clarify the external (Zahir – Arabic: ظاهر) and internal (Batyn – Arabic: باطن) sides of the Qur‘an.

This article discusses two works from the heritage of the Turk-Tatar interpretations of Qur‘an of the XIX-early XX centuries: “Tafsir Nu‘mani” by Nu‘man bin Sabit as-Samani and “Tafsir Faw‘id” by Muhammad-Zarif Amirkhan. Thanks to the publications of recent decades, both tafsirs have become available to specialists, and it has become possible to more fully imagine the state of religious-philosophical, scientific and artistic thoughts among the Tatars of the Middle Volga region.

Nu‘man bin Sabit as-Samani and Muhammad-Zarif Amirkhan were among the first to contribute to the strengthening of the trend, according to which, without exception, all the Volga region peoples are equal owners of the general history of Muslims. Their tafsirs were read, studied, reworked, used to create other books, copies of their works were reproduced - all this is indisputable. Findings of the Tafsir manuscripts in the Ottoman-Turkish language show the wide zone of their fame.

Keywords: *Turk-Tatar tafsirs, Tatar theology, scholars-theologians, Nu'man bin Sabit al-Samani, Muhammad-Zarif Amirkhan*

For citation: *Rakhimova, Ya.R. (2019). "Tafsir Nu'Mani" by Nu'Man Bin Sabit As-Samani (the first half of XIX century) and "Tafsir Favaid" by Muhammad-Zarif Amirkhan (1853-1921). Eurasian Arabic Studies, 7, 90-101. (In Russian)*

ВВЕДЕНИЕ

Материалы по изучению исторического и культурного наследия татарского общества и истории татар Среднего Поволжья и Приуралья, в целом, содержатся, в основном, в татарской богословской литературе. Татары ассоциируют себя с исламом, так было всегда, даже несмотря на изменения, происходящие в их политической и социально-культурной жизни. Коран оказывает влияние на политическую, правовую, религиозную и культурную сферы жизни татар-мусульман Поволжья и Приуралья. Труды мусульманских теологов и философов были широко распространены среди татар, татарские мыслители создавали труды по типу мусульманских сочинений, составляли комментарии к произведениям восточных мыслителей, распространяли их идеи. Тафсир – уникальный феномен арабо-мусульманской цивилизации, оригинальный жанр исламской богословской литературы. Татарский народ всегда стремился сохранить свое духовное наследие, в виде рукописных памятников. Духовная преемственность в передаче письменного наследия важная составляющая сохранения манускриптов. Изучение татарских тафсиров XIX-начала XX вв. («Тафсир Ну‘мани» Ну‘мана бин Сабита ас-Самани и «Тафсир Фава’ид» Мухаммад-Зарифа Амирхана) дает возможность определить их роль в развитии исламского культурного наследия, в том числе тюркских народов Поволжья и Приуралья.

МАТЕРИАЛЫ И МЕТОДЫ ИССЛЕДОВАНИЯ

Литературные сочинения татарского средневековья сохранились как единичные произведения. Татарская рукописная книга имеет древнюю историю. Она представлена периодом середины XVIII – XIX вв. Прямые переводы Корана на татарский язык появляются в XIX – начале XX вв. Это связано с бурным развитием татарского книгоиздания в этот период. Начало XX столетия знаменуется социальными и духовными реформами, происходившими в мусульманском сообществе Российской империи. Реформы дали толчок к развитию религиозно-философской мысли татар в конце XVIII – начале XX вв.

Однако более основательное изучение она получила лишь в поздний советский период. Исследователи Я.Г. Абдуллин, Р.И. Нафигов, З.А. Ишмухаметов внесли в это значимый вклад. Интерес к проблеме развития татарской общественной мысли возродил Яхъя Абдуллин. Позднее его дело продолжили А.Н. Юзеев, Н.К. Гарипов, Ф.Ю. Гаффаров, Л.Ф. Байбулатова, Дж.Г. Зайнуллин и др. Сочинения Г. Утыз Имяни изучал Р.К. Адыгамов, исследования Г.Г. Идиятуллиной посвящены творчеству А. Курсави [Идиятуллина, 2005], изучению наследия Ш. Марджани посвящены работы М.Х. Юсупова [Юсупов, 1981], Д.А. Шагавиева [Шагавиев, 2008], творчество М. Бигиева исследовано А.Г. Хайрутдиновым [Хайрутдинов, 1999], деятельность З. Камали – Т.Р. Камаловым [Камалов, 1997] и Л.И. Алмазовой [Алмазова, 2011].

РЕЗУЛЬТАТЫ

Имя Ну‘мана в разных источниках упоминается в разных вариантах – Ну‘ман (араб. نعمان – разновидность цветка) бин Амир (араб. امير – эмир) бин ‘Усман (араб. عثمان – имя собственное Осман) – Усманов Ну‘ман Амирович. Цепочка из трех обычных имен арабского происхождения. Ну‘ман бин Сабит ас-Самани (Ну‘ман Сабитович) – цепочка из двух арабских имен. Нисба ас-Самани позволяет с большой долей вероятности определить место его рождения – деревня Саман Стерлитамакского уезда (ныне г. Стерлитамак Республики Башкортстан).

Для определения времени жизни и деятельности Ну‘мана ас-Самани мы располагаем только одной датой: «Мулла Ну‘ман жил в первой половине XIX века» [Ахунов, 2003, С. 215]. Обратимся к биографии автора. «Ну‘ман усердно учился в деревне Курса Казанской губернии у известного ‘Абу Насыра бин ‘Абд ан-Насыра сына Ибрагима и достиг успеха» [Зайнуллин, 1999, С. 238]. Габденнасыр Курсави (полное имя – Абуннасыр Габденнасыр ибн Ибрагим ибн Ярмухаммад ибн Иштиряк ал-Курсави) – известный татарский богослов, придерживавшийся накшбандийского тариката, философ, ученый-просветитель. Курсави родился в 1776 г. на территории современного Арского района Республики Татарстан, в деревне Курса. Умер в 1812 г. по пути в хадж, был захоронен в Египте, в городе Александрия. Ну‘ман ас-Самани учился в большом медресе, основоположником которого является ал-Курсави (в деревне Курса). Здесь Ну‘ман знакомится со многими воззрениями своего учителя-богослова. После завершения обучения стал преподавать в медресе. Впоследствии редактировал начатый наставником тафсир, а затем приступил к написанию собственного комментария к Корану, однако работа не была

завершена. Как и его учитель, умер по дороге в хадж, а именно в турецком городе Ускудар. Дж. Г. Зайнуллин дает иной вариант: «После отъезда своего наставника некоторое время учительствовал в деревне Курса, затем уехал в Дагестанские края, где и нашел свою смерть. Ученика постигла участь наставника, который отправился в хадж и по пути следования (в Аравию) скончался от холеры в городе Ускудар в 1812 году» [Зайнуллин, 1999, С. 44].

Дата и место составления «Тафсира Ну‘мани» в точности неизвестны. При описании рукописных тафсиров Корана на тюрко-татарском языке Дж. Г. Зайнуллин указал «Тэфсире-Ногмани» с припиской «переписано в 1831-1832 гг.» [Зайнуллин, 1999, С. 33]. Отсюда следует, что период активной творческой работы Ну‘мана должен приходиться на 20-е гг. XIX в., когда богатые традиции религиозно-реформаторской мысли во многом заимствовались у разных цивилизаций. С конца XVIII в. и, особенно, в XIX в., татарами перенимались модели европейской культуры, а также русской. Наука, теория Дарвина, философия просветительства и позитивизма, техника и многое другое – все это повлияло на формирование новых концепций [Тухватуллина, 2008, С. 245]. Следовательно, мы можем заключить, при определении истоков татарской общественной мысли необходимо тщательно проанализировать литературу, детально изучить религиозно-философские воззрения, исламские правовые нормы, которые пришли в татарский народ из государств мусульманского Востока, в том числе из Средней Азии.

Татарские комментаторы Корана – Курсави и Ну‘ман неоднократно ссылались на такие авторитетные источники, как тафсиры Ибн ал-Асира, Имама Куртуби и других арабских и персидских авторов.

‘Иза ад-дин Абу-Хасан ‘Али ибн Мухаммад ал-Джазири, известный как Ибн ал-Асир (1160-1233), – один из самых видных арабо-курдских историков. Наиболее значимые его работы: «Тарих ал-бахир фи ад-даула ал-атабакиййа» (араб. التاريخ الباهر في الدولة الاتابكية – «Блестящая история атабеков сирийских»); «Ал-камил фи-т-тарих» (араб. الكامل في التاريخ – «Полный свод всеобщей истории») – всеобщая история от создания мира до 1230 г.; «’Асад ал-габа фи ма’рифат-с-сахаба» (араб. أسد الغابة في معرفة الصحابة – «Лев леса: знание о сподвижниках пророка Мухаммада») – сведения о 7500 сподвижниках Мухаммада.

Абу ‘Абдаллах Мухаммад ибн Ахмад ал-Куртуби (1214-1273) – исламский богослов и мыслитель. По дошедшим до наших дней данным ал-Куртуби был богобоязненным и аскетичным человеком. Самый значительный его труд –

толкование к Корану «ал-Джами‘ ли-ахкам ал-Кур’ан вал-мубаййин ли-ма тадаммана мин ас-сунна ва айат ал-Фуркан» (араб. الجامع لأحكام القرآن والمبين لما تضمن من السنة واية الفرقان – «Собрание норм Корана и разъяснение содержащейся в нем сунны и стихов Писания»). Этот тафсир – один из известных и авторитетных комментариев к Корану, написанных восточными мыслителями.

В 1896 г. впервые было осуществлено издание «Тафсир Ну‘мани». Это событие принесло известность автору, и его сочинение стало доступным для широкого круга читателей. Сочинение Ну‘мана получило высокую оценку в контексте культурной истории Среднего Поволжья. Ясно, что взяться за комментирование Корана мог только человек, получивший солидную религиозную подготовку, и текст «Тафсира Ну‘мани» подтверждает, что автор ею обладал. Сведений о других сочинениях, принадлежавших перу этого автора, к сожалению, нет.

Установление родины автора не приближает нас к решению существенного вопроса: где он обучался и занимался литературной работой. Едва ли он мог получить серьезное образование в деревне Курса. Однако тот факт, что Ну‘ман бин Сабит является учеником Курсави дает нам возможность судить о высоком научном образовании автора. Курсави – основоположник рационалистического течения в истории общественной и философской мысли. Он много читал, искал ответы на волновавшие его и его поколение вопросы. Курсави продолжил образование в Бухаре. Там он четыре года осваивал восточные языки, знакомился со знаменитыми произведениями современных поэтов и средневековых мыслителей, и, конечно же, большую часть времени он посвятил обстоятельному изучению богословия, философии и юриспруденции. По возвращению на родину им было открыто большое медресе в селе Курса (ныне Арский район Республики Татарстан). Курсави становится популярнейшим мударрисом того времени, слава о нем распространяется не только по Поволжью, но и за ее пределами. Курсави оставил после себя богатое наследие. Он автор более десяти научно-философских трактатов. Самый значительный его труд – «Ал-иршад ли-л’ибад» («Наставление людей на праведный путь»). В нем ученый-просветитель подвергает острой критике провинциальность татарского общества. Несомненно, в истории общественной мысли «Ал-иршад ли-л’ибад» сыграло весьма значительную роль.

«Тафсир Ну‘мани» условно состоит из трех частей. Как отмечалось выше, «Тафсир Ну‘мани», в том виде, в каком мы его знаем сейчас, начал писать Курсави, однако не успел закончить, умер по пути в хадж. Вторая часть

тафсира – непосредственно перевод самого Ну‘мана ас-Самани, который продолжил работу с того места, где остановился Курсави. Как известно, работа Ну‘мана остановилась на суре «Кахф». Был еще третий автор этого тафсира. Издательство при печати дополнило недостающие суры, от суры «ал-Кахф» до суры «ал-Фатх» из турецкого тафсира «ат-Тибьян». Многочисленные находки рукописей тафсиров Корана на османо-турецком языке констатируют факт их популярности среди татар. Эти тафсиры известны еще и под названием «Тэфсиру-Тибьян» известного турецкого богослова Мухаммада Айнтаби, который завершил свою работу над этим тафсиром в 1110 году. Впоследствии он был издан в четырех частях.

В Научной библиотеке им. Н.И. Лобачевского Казанского федерального университета в отделе редких книг хранятся тюрко-татарские рукописные тафсиры Ну‘мана. Все они переписанные. Где находится оригинал работы, до сих пор неизвестно. Существует мнение, что оригинал был сожжен в типографии. Рукописный переписанный тафсир Ну‘мани состоит только из сур, переведенных непосредственно Ну‘маном. Например, «Тафсир Ну‘мани», переписчиком которого является Сулейман Хамидулла углы, состоит из двух томов, в первом томе представлены суры ал-Бакара, ал-‘Имран, ан-Ниса’, ал-Ма’ида, ал-Анхам; во втором томе – ал-А’раф, ал-Анфал, ат-Тауба, Йусуф, Худ, ар-Ра’д, Ибрахим, ал-Хаджар, ан-Нахл, ал-Исра’ил. Несмотря на то, что «Тафсиром Ну‘мани» ныне принято называть полный тафсир Корана, в библиотеках Казани есть «Тафсир Ну‘мани», который состоит только из сур, переведенных Ну‘маном.

Следующий, не менее известный автор, Мухаммад-Зариф Амирхан – Амирханов Мухаммадзариф (1852-1921) – богослов, историк, видный татарский педагог, отец известного татарского писателя Фатих Амирхана. Мухаммад-Зариф долгие годы являлся мудarrisом медресе Амирхания. Стоит отметить, что медресе названо его именем, и это неслучайно, Мухаммад-Зариф считался признанным лидером среди населения всей Старо-Татарской слободы. Мухаммад-Зариф родился 10 января 1853 года. Так же как и Ну‘ман бин Сабит получил знания в деревне Курса. Позже отец устроил его в медресе д.Нурлат Казанской губернии, где с 1872 по 1874 гг. Мухаммад-Зариф получал знания по богословию. Так как родители Мухаммад-Зарифа считались зажиточными людьми, можно предположить, что школа являлась ведущим учебным заведением того времени. По словам школьных друзей Мухаммад-Зариф был очень способным мальчиком и уже в школьные года был Коран-хафизом, т.е.

знал Коран наизусть [Нуруллин, 1986, Б. 8]. Был обладателем бархатного голоса, что позволяло ему петь азан в мечетях Нурлата и Казани. По словам родственников историка, сохранился дневник Мухаммад-Зарифа, относящийся к Нурлатсокму периоду. На сегодняшний день дневник хранится в семейном архиве.

Фатих Амирхан в статье «Безнең хыялларда Мәржәни күләгәсе» («Тень Марджани в наших мечтах») [Эмирхан, 1986, Б. 132]. рассказывает о преемственности идей Марджани в их семье. Как известно проблему необходимости научного комментирования Корана первым среди ученых-богословов предложил Ш.Марджани. Также Марджани отмечает комментирование Корана с учетом требований времени. Можно предположить, что эти идеи сыграли большую роль в написании тафсира в дальнейшем.

В творчество Марджани начинают проникать идеи не только общетюркской и арабо-мусульманской философской мысли, но и веяния русской культуры. Мухаммад-Зариф поддержал идею Марджани о необходимости знания русского языка для татарского общества. Но в то же время отстаивал права татар-мусульман в Российской империи. Мухаммад-Зариф чтит традиции предков, писал труды в области культуры и истории татар. Самый известный труд: «Әхадисе нәбәвия. Беренче кисәк» («Хадисы пророка. Первая часть»), «Әхадисе кодсия. Икенче кисәк» («Священные хадисы. Часть вторая») – достойные труды для учеников средних школ. Также следует отметить огромную роль Мухаммад-Зарифа в работе «Таварихе Болгария» Хусаина Амирхана. Этот труд являлся основным учебником по истории в учебных заведениях того времени, он был издан на деньги Мухаммад-Зарифа.

Р.Фахретдин в Асаре пишет: : «Зәки вә фәтыйн, гакыйль вә мөдбәр, сәлим–әс–садыр, Корьәнхафиз вә хуш авазлы иде, Мәржәни сохбәтенә дөвам итте вә истифадә кыйлды». (Сообразительный и хитрый, умный и бережливый, прямолинейный, знаток Корана и обладатель красивого голоса, продолжитель идей Марджани и несущий пользу) [Фәхретдин, 1930, Б. 174]. Умер Мухаммад-Зариф в 1921 году от холеры.

В научной библиотеке им. Н.И. Лобачевского Казанского федерального университета в отделе редких книг хранится фундаментальная работа Мухаммад-Зарифа Амирхана «Тафсир Фава'ид» – это один из первых полных комментариев Корана на татарский язык. В его основу легли несколько восточных тафсиров к Корану: сочинение «Фатх ар-Рахман фи тафсир» на персидском языке, составленная в начале XVIII в. Мухаммадом Джамал ад-

дином ал-Хинди ад-Дахлави и «Тафсир Мадарик» (Зөбәде Асар-әл-Мәһайб в-әл-Әнвар, 1855). При написании своего толкования Мухаммад-Зариф ставит целью донести смыслы Корана до широкого круга читателей. Учитывая то, что большая часть населения Татарстана лишена возможности ознакомиться с тафсирами Корана из-за незнания арабского языка, муфассир говорит о необходимости создать комментарий к Корану на тюркском языке.

«Тафсир Фава'ид» Мухаммад-Зарифа Амирхана состоит из трех томов. На первой странице первого тома расположено объяснение названия книги от автора на арабском языке. «Почему этот тафсир называется Фава'ид? Потому что тафсир является сброником стихов Корана, и объяснением тех смыслов Корана, которые интересуют людей. Коран был ниспослан пророку Мухаммаду (сгв)». Далее следует: «Ошбу тәфсирнең басмасына рөхсәт бирелде Петербургта унынчы гыйнварда 1885 нче елда» (На печать данного тафсира было получено разрешение 10 января 1885 года в Петербурге).

На второй странице начинается сам тафсир с первой суры Корана ал-Фатиха. Книга заканчивается шестой сурой Корана ал-Ан'ам. На последней 252 странице тафсира: «Закончиалсь первая часть, что является четвертью Священного Писания. Также есть вторая часть, первой сурой которой является ал-А'раф». Далее следует: «Печатался священный тафсир на расходы Мухаммад-Зарифа сына имама и мударриса, муллы Хусейна ал-Казани в типографии, основанной в Казани Вячеславом в 1303 году по хиджре, благословения и хвала хозяину, наилучшие ему молитвы и приветствия».

Второй том «Тафсира Фава'ид» начинается с суры ал-А'раф и заканчивается комментированием последнего айата суры ал-Исра'ил, книга состоит из 264 страницы. На первой странице: «Разрешение на печать и реализацию со стороны российского министерства образования получено в 1886 году».

Третий том начинается с суры ал-Кахф, заканчивается 37 сурой Корана ас-Сафат, книга состоит из 361 страницы. К сожалению, нет данных о следующем томе. На первой странице книги присутствует надпись как во втором томе.

ВЫВОДЫ

«Тафсир Ну'мани» Ну'мана бин Сабита ас-Самани и «Тафсир Фава'ид» Мухаммад-Зарифа Амирхана позволяют возможность полнее представить на их примере состояние религиозной, научной и художественной мысли у татар Среднего Поволжья. Тюрко-татарские рукописные тафсиры Ну'мана бин Сабита ас-Самани и Мухаммад-Зарифа Амирхана, хранящиеся в Научной библиотеке им. Н.И. Лобачевского Казанского федерального университета,

дали возможность определить примерную дату написания оригинального текста «Тафсир Ну‘мани» – 20-30 гг. XIX в. При историографическом и источниковедческом анализе тафсиров освещена полная биография авторов, с учетом до сих пор неизвестных фактов. Разное употребление имени автора в разных источниках стало основой для анализа имени автора (Ну‘ман бин Сабита ас-Самани). При текстологическом анализе тафсиров установлены авторитетные арабо-мусульманские источники, на которые ссылались авторы. Еще более важным в историко-культурном плане представляется то обстоятельство, что «Тафсир Ну‘мани» и «Тафсир Фава’ид» стимулировали зарождение тюркской богословской литературы. Благодаря удачному использованию тюркской лексикографии работы читались, были взяты за образец. Со страниц тафсиров вырисовываются облики авторов, как людей одаренных, высокообразованных, проникнутых сознанием важности своей национальной миссии.

ЛИТЕРАТУРА

1. Идиятуллина Г. Абу-н-Наср Курсави. Казань, 2005. 171 с.
2. Юсупов М.Х Шигабутдин Марджани как историк. Казань, 1981. 232 с.
3. Шагавиев Д.А. Введение // Марджани Ш. Зрелая мудрость в разъяснении догматов ан-Насафи (ал-Хикма ал-балига) /предисл. и пер. с араб. Д. Шагавиева. Казань: Татар. кн. изд-во, 2008. С. 7 – 123.
4. Хайрутдинов А.Г. Последний татарский богослов (жизнь и наследие Мусы Джаруллаха Бигиева). Казань, 1999. 139 с.
5. Камалов Т.Р. Зия Камали: Мыслитель, просветитель, редактор, деятель. Казань, 1997. 53 с.
6. Алмазова Л.И. Зыяэтдин Камали (1873-1942) о философии мусульманского поклонения // Ислам в России и за ее пределами: история, общество, культура: сб. материалов межрегиональной науч. конф., посв. 100-летию со дня кончины выдающегося религиозного деятеля шейха Батал-хаджи Белхароева. СПб., 2011. С. 36-40.
7. Ахунов А.М. Исламизация Волжско-Камского региона (VII-Xвв.): на материале араб. и старотатар. источников. Казань, 2003. 215 с.
8. Зайнуллин Дж.Г. Во имя Аллаха: Татарская богословская литература XVIII-начала XX веков и ее языковые особенности. Казань, 1999. 238 с.

9. Тухватуллина Л. Проблема человека в трудах татарских богословов: конец XIX-начало XX веков. Казань, 2008. 245 с.
10. Нуруллин И.З. Фатих Әмирхан. Казан, 1986. 8 б.
11. Әмирхан Ф. Әсәрләр. Дүрт томда. Т. 4. Казан, 1986. 132 б.
12. Фәхретдин Р. Асар. Кулъязма. Уфа, 1930. 174 б.

BIBLIOGRAPHIC REFERENCES

1. Idijatullina, G. (2005). Abu-n-Nasr Kursavi. [Abu n Nasr Kursavi]. Kazan, 171 p. (In Russian)
2. Jusupov, M.H. (1981). Shigabutdin Mardzhani kak istorik. [Shigabutdin Marjani as a historian]. Kazan, 232 p. (In Russian)
3. Shagaviev, D.A. (2008). Vvedenie // Mardzhani Sh. Zrelaja mudrost' v raz#jasnenii dogmatov an-Nasafi (al-Hikma al-baliga). [Introduction // Mardjani Sh. Mature wisdom in clarifying the dogmas of al-Nasafi (al-Hikma al-baliga)]. Kazan, Pp. 7-123. (In Russian)
4. Hajrutdinov, A. G. (1999). Poslednij tatarskij bogoslov (zhizn' i nasledie Musy Dzharullaha Bigieva). [The last Tatar theologian (life and legacy of Musa Dzharullakh Bigiyev)]. Kazan, 139 p. (In Russian)
5. Kamalov, T.R. (1997). Zija Kamali: Myslitel', prosvetitel', redaktor, dejatel' [Zia Kamali: Thinker, Enlightener, Editor, Worker]. Kazan, 53 p. (In Russian)
6. Almazova, L.I. (2011). Zyjajetdin Kamali (1873 – 1942) o filosofii musul'manskogo poklonenija. [Ziyaetdin Kamali (1873-1942) on the philosophy of Muslim worship]. Saint Petersburg, pp. 36-40. (In Russian)
7. Ahunov, A.M. (2003). Islamizacija Volzhsko-Kamskogo regiona (VII-X vv.): na materiale arab. i starotatar. istochnikov. [Islamization of the Volga-Kama region (VII-X centuries): on the material of Arabic and ancient Tatar sources]. Kazan, 215 p. (In Russian)
8. Zaynullin, D. G. (1999). Vo imja Allaha: Tatarskaja bogoslovskaja literatura XVIII-nachala XX vekov i ee jazykovye osobennosti. [In the name of Allah: Tatar theological literature of the XVIII-early XX centuries and its linguistic features]. Kazan, 238 p. (In Russian)
9. Tuhvatullina, L. (2008). Problema cheloveka v trudah tatarskih bogoslovov: konec XIX-nachalo XX vekov. [The problem of man in the

- works of Tatar theologians: the end of the XIX-beginning of XX centuries]. Kazan, 245 p. (In Russian)
10. Nurullin, I.Z. (1986). Fatih Amirhan. [Fatih Amirkhan]. Kazan, 8 p. (In Russian)
11. Amirhan, F. (1986). Əsərlər. Dürtdə tomda. [Novels. In four volumes]. Vol.4. Kazan, 132 p. (In Tatar)
12. Fahrutdin, R. (1930). Asar. Kuljazma. [Asar. Manuscript]. Ufa, 174 p. (In Tatar)

Information about the author

PhD Yazgul Rinatovna Rakhimova
Senior lecturer
Department of Oriental Studies,
African Studies and Islamic Studies
Kazan Federal University
420008, Kazan, Kremlyovskaya str., 18
Russia
yrrahimova@kpfu.ru

Информация об авторе

Канд.ист.наук Рахимова Язгуль
Ринатовна
Старший преподаватель
Кафедра востоковедения,
африканистики и исламоведения
Казанский федеральный университет
420008, Казань, ул. Кремлёвская, 18
Россия
yrrahimova@kpfu.ru

Раскрытие информации о конфликте интересов: Автор заявляет об отсутствии конфликта интересов.

Conflicts of Interest Disclosure: The author declares Conflicts of Interest Disclosure.

ИСТОРИЧЕСКИЕ НАУКИ И АРХЕОЛОГИЯ

العلوم التاريخية والآثار

HISTORY AND ARCHEOLOGY

УДК 327.3

АЛЖИР:

ХИРАК – МАССОВОЕ МИРНОЕ ДВИЖЕНИЕ

Мохаммед Эль Милуд Бельхамити

Оранский университет (Алжир)

belha56@yahoo.fr

Submitted: July 23, 2019

Поступила в редакцию: 23 июля 2019 г.

Reviewed: August 9, 2019

Одобрена рецензентами: 9 августа 2019 г.

Accepted: August 10, 2019

Принята к публикации: 10 августа 2019 г.

Аннотация

В данной статье проводится анализ политической ситуации в Алжирской Народной Демократической Республике в настоящее время. В частности, автором подробно исследуется механизм перехода власти от президента страны Абдель Азиза Бутефлики к новому руководителю алжирского государства. В исследовании проанализирован ряд факторов, связанных с данным политическим процессом. Особый акцент сделан на анализе многостороннего взаимного сотрудничества (в сферах политики, экономики, торговли, военной сферы, культуры и т.д.) между Российской Федерацией (РФ) и Алжирской Народной Демократической Республикой (АНДР). Выявлено, что в настоящее время политическая ситуация в Алжире претерпела радикальные изменения, которые являются результатом протестных движений и обусловлена меняющимися обстоятельствами внутривнутриполитической ситуации в стране и их последствиями. В статье рассматривается этимология социальных протестов и их влияние на политику алжирского государства путем применения метода анализа периодики, аналитических программ средств массовой информации и общения с

участниками движений. Более подробно рассматривается массовое мирное движение Хирак¹, где дается ему определение и приводятся требования протестантов. Затрагиваются также факторы иностранного вмешательства в политические процессы, протекающие в стране.

Ключевые слова: Алжир, военно-техническое взаимодействие, Хирак – народное движение, массовые мирные протесты, нестабильность, международная политическая система, экономическое сотрудничество.

Для цитирования: Бельхамити М.Э.-М. Алжир: Хирак – массовое мирное движение // Арабистика Евразии. 2019. № 7. С. 102- 116.

ALGERIA: THE MASSIVE PEACEFUL MOVEMENT OF HIRAK

Mohammed El Miloud Belhamiti

University of Oran

belha56@yahoo.fr

Abstract

The article analyzes the political situation in the People's Democratic Republic of Algeria in the current period of time. In particular, the author conducts a detailed study of the mechanism of power transition from the acting president of the country – Abdel Aziz Butefliki – to the new leader of Algeria. Analyzed by the author are the main factors of this process with a special emphasis on the multisided mutual cooperation (in politics, economy, trade, culture, military sphere, etc.) between the Russian Federation and the People's Democratic Republic of Algeria. It has been established that the current political situation in Algeria has changed dramatically because of the protest movements and is caused by the changing circumstances in the country's inner policy and their developments. The paper deals with the genesis of the social protests and their influence onto the policy of the Algerian state, using the method of analyzing periodicals, media programs and the communication with the members of the movements. The massive peaceful movement of Hirak is of special consideration in the paper; it is defined and characterized as far as the rioters' demands are concerned. Also mentioned are the factors of the foreign intervention into the political processes taking place in the country.

(1) Hirak – народное движение в Алжире, по-арабски الحراك الشعبي في الجزائر.

Keywords: *Algeria, military technical cooperation, the people's movement of Hirak, massive peaceful protests, instability, international political system, economic cooperation.*

For citation: *Belhamiti, M.E.-M. (2019). Algeria: the massive peaceful movement of Hirak. Eurasian Arabic Studies, 7, 102- 116. (In Russian)*

ВВЕДЕНИЕ

Алжирская Народная Демократическая Республика (АНДР) входит в тройку² ключевых экономических партнеров Российской Федерации (РФ) на Африканском континенте. РФ и АНДР стремятся к многоплановому, комплексному сотрудничеству, поэтому актуальность рассмотрения современных перспектив партнерства не вызывает сомнения.

Новизна исследования обусловлена меняющимися обстоятельствами внутривосточной ситуации в Алжире и их последствиями.

Цель работы – проследить этимологию развития протестных движений в алжирском обществе и путем применения метода анализа периодики, аналитических программ СМИ и общения с участниками движений оценить степень их влияния на формирование нового руководства страны. Важно также рассмотреть влияние на происходящие в стране процессы внешних факторов.

МАТЕРИАЛЫ И МЕТОДЫ ИССЛЕДОВАНИЯ

В апреле 2001 г. президент Алжира А. Бутефлика прибыл с визитом в Москву. Большое значение имело подписание совместной Декларации о стратегическом партнерстве РФ и АНДР – программного документа, определяющего отношения между странами на современном этапе. Алжир был первой страной арабского мира, с которой РФ заключила соглашение такого уровня. Визит президента Алжира способствовал выходу алжиро-российских отношений на новый уровень, способствовал возобновлению экономического сотрудничества между Россией и Алжиром. Правительства двух стран и представители крупного бизнеса предприняли конкретные шаги для реализации заключенных соглашений. Как результат, торговый обмен между Россией и Алжиром за период с 2001 по 2006 гг. увеличился с \$ 203 до 591 млн. [Меделси, 2012, С. 2-8]. Ответный визит президента России Владимира Владимировича Путина в Алжир в 2006 г. придал новое ускорение налаживанию российско-алжирского

(2)Тройка ключевых экономических партнеров Российской Федерации (РФ) на Африканском континенте – это три страны Магриба: Алжир, Тунис, Марокко.

сотрудничества во всех областях. Важным итогом визита стало решение проблемы алжирского долга перед Россией, сохранившегося еще с советского времени. Обе стороны согласились на компромисс: Россия списала алжирский долг на сумму \$ 4,7 млрд., а Алжир подтвердил действенность контрактов на поставку в страну российского оружия [Ланда, 2008, С. 140-146].

Традиционной сферой российско-алжирского сотрудничества еще с советских времен является военно-техническое взаимодействие. Военная техника, произведенная в СССР/РФ, до сих пор составляет весомую часть вооружения алжирской армии, она нуждается в обновлении, ремонте и запасных частях. Алжир все еще остается вторым по значимости импортером российского оружия с долей в 14 % [Жерлицына, 2016, С. 96-103].

Сейчас в парке ВВС Алжира фактически представлена вся линейка самолетомоторного парка ВВС российского производства, и получается, что Алжир достаточно последовательно вооружается за счет России. Это касается и танков и боевых машин пехоты и т.д. Вся команда нынешней власти, после ухода Бутефлики, собирается продолжать сотрудничество с Россией. Прежде, всего речь идет о подводном флоте, именно Россия, как и в других видах вооружения помогли алжирцам получить действительно хороший подводный флот и дизель-электрические субмарины, которые сейчас состоят на вооружении ВВС Алжира, все они опять российского производства более чем на 90 %. В нынешние времена в октябре-ноябре 2018 г. с петербургских судоверфей сошла субмарина класса «Варшавянка». В Алжире три таких подлодки уже в строю, мало того Россия обучила экипажи, обеспечивает послепродажную поддержку своих субмарин и сейчас представит Алжиру четвертую подлодку того же класса. Алжир помимо военной кооперации имеет ещё и научно-техническое сотрудничество. Очень многие алжирские ученые приезжают стажироваться и обмениваться опытом в российские университеты.

А что происходит в Алжире в 2019 г.?

Признаки возникающего кризиса в стране уже были проанализированы многими политологами и аналитиками, в частности авторами статьи: «Алжир: региональный лидер или потенциально нестабильное государство?» [Васильев, Жерлицына, 2018].

В настоящее время можно наблюдать, что в течение нескольких месяцев, алжирцы возглавляют протестное движение, растущее в стране, где поддержание социального спокойствия во многом зависит от нефтяных доходов.

Демонстранты первоначально выразили свое несогласие с кандидатурой Бутефлики на пятый президентский срок, прежде чем призвать к уходу военно-политической элиты, которая удерживала власть почти 60 лет.

Ранее алжирский режим неустанно использовал национальные средства массовой информации, чтобы предупредить о возможном возрождении десятилетия террора, с одной стороны, и Фронта Национального Освобождения (ФНО), с другой, чтобы предотвратить вспышку социальной мобилизации, которая в состоянии требовать полного пересмотра политической власти на месте.

Волна протестного движения указывает на то, что алжирский режим полностью исчерпал историко-национальную легитимность ФНО, который раньше определял себя как политическую партию, имеющую исключительное право на борьбу против колонизатора и тем самым завоевавшую независимость.

Какова политико-экономическая ситуация, которая заставила народа выйти массово и мирно 22-го февраля 2019 г., чтобы потребовать ухода президента и всего аппарата политической системы на месте?

Вероятно, было бы необходимо вернуться на путь президента Абдель Азиза Бутефлики, которого алжирский народ приветствовал с распростертыми объятиями в 1999 г., а сегодня отказывается от него.

Следует отметить, что А. Бутефлика провел всю свою жизнь в политике. Вот краткий обзор его политической деятельности:

- 1962 г.: Соглашения Эвиана³ подписанными 18 марта 1962 г. в Хоте-Савуа (Haute-Savoie), Франция, в Алжире закончилась колонизация, которая длилась сто тридцать два года. Но очень быстро временное правительство Алжирской Республики [GPR] ⁴ было свергнуто солдатами «клана Ужды» или как его ещё называли – «Группой Тлемсена»⁵ [Clan de Tlemcen]. Они взяли власть и

(3) Соглашения Эвиана (Les Accords d'Evian) – соглашения, заключенные между Францией и Алжиром 18 марта 1962 года в городе Эвиан-ле-Бен и положившие конец Алжирской войне (1954-1962).

(4) [GPR – Le Gouvernement Provisoire de la République Algérienne (Временное правительство Алжирской Республики, الحكومة المؤقتة للجمهورية الجزائرية) - est le bras politique et gouvernemental du (FLN) durant la guerre d'indépendance de l'Algérie. Le GPR a négocié les accords de paix (Accords d'Evian) avec la France en 1962 - GPR - является политическим и правительственным подразделением (FLN- ФНО.) во время войны за независимость Алжира. GPR заключил мирные соглашения (Эвианское соглашение) с Францией в 1962 году.]

(5) Clan de Tlemcen – «Группа Тлемсена» - это военно-политическая группа, состоящая из алжирцев Фронта национального освобождения (ФНО) во время алжирской войны. Клан был основан на первой алжирской общине, основанной в Марокко с 1850 года, состоящей из мелкой буржуазии, землевладельцев, помощников марокканской администрации или студентов и руководителей, которые контролировались алжирскими боевиками. Национально-освободительная армия (НОА), выведенная за марокканскую границу с начала восстания 1954 г. Они более организованы, хорошо вооружены и сильно политизированы.

выдвинули кандидатуру Ахмеда Бен Беллы (1963-1965) на пост президента. Бен Белла был одним из основателей партии ФНО.

- 1963 г.: в возрасте 26 лет Абдель Азиз Бутефлика стал самым молодым министром иностранных дел Алжира, находясь на этой должности, до смерти президента Хуари Бумедьена в 1978 г.

Ему удалось заслужить уважение алжирского народа и коллег по партии, добиться усиления влияния страны в Северной Африке.

- начало 1980-х гг.: В ходе предвыборной борьбы Абдель Азиз Бутефлика был вынужден покинуть Алжир и вернуться на родину лишь спустя шесть лет, вновь войдя в руководство партии ФНО [Низамутдинов, 2019].

- 1988 г.: под председательством Чадли Бенджедида (1979-1992), сменившего Хуари Бумедиана (1965-1978), тысячи молодых людей вышли, чтобы показать своё недовольство условиями жизни, которые стали более сложными. Армия применяет оружие, убивая пятьсот человек. Чтобы успокоить игру, псевдополитическое открытие уступает место очень вымышленной многопартийной партии, на которой растёт Исламский Фронт Спасения (И.Ф.С – Front Islamique du Salut [حزب الجبهة الإسلامية للإنقاذ](#)).

- 1991 г.: когда стало ясно, что победу на парламентских выборах одержит И.Ф.С, военное руководство страны осуществило государственный переворот, вынудив президента Шадли Бенджедида уйти в отставку, и отменило выборы. Исламисты ответили террором, в стране началась кровопролитная, десятилетняя гражданская война, известная как «Черное десятилетие», жертвами которой, по разным оценкам, стали от 44 000 до более чем 200 000 тысяч человек, а без вести пропало от 10 000 до 15 000 тысяч человек. Страх возврата к такому хаосу оставил неизгладимый след в стране.

Весна 1999 г.: Абдель Азиз Бутефлика пришел к власти. Он впервые выдвинул свою кандидатуру на выборах главы государства. Избрание Бутефлики ознаменовало окончание «Черного десятилетия» в истории Алжира.

Будучи компромиссным кандидатом, устраивавшим всех, он получил 75 % голосов избирателей. Спустя полгода на референдуме он заручился еще более массовой поддержкой предложенной им политикой национального примирения, которая предусматривала, в том числе массовую амнистию и интеграцию не совершивших тяжких преступлений исламистов в общество (проект закона о гражданском согласии, одобренный 98 %) [Baumard, 2019].

- 2001 г.: на востоке Алжира в регионе Кабилии возникают беспорядки, переименованные в «Черную весну». Народ требует независимости от Алжира,

т.к. им не воспринимается культура, язык жителей этого региона. Беспорядки привели к более, чем сотне смертей и стали мощным символом недовольства кабильцев национальным правительством [Низамутдинов, 2019].

- 2004 г.: Абдель Азиз Бутефлика вновь выиграл выборы президента, получив 85 % голосов избирателей. Он продолжил курс политики национального примирения, положив конец противостоянию с исламистами. Вместе с безопасностью в страну вернулись иностранные инвестиции [Низамутдинов, 2019].

- 2005 г.: Бутефлика добавил «хартию мира и национального примирения», которая была утверждена на референдуме в Алжире 29 сентября 2005 г.

- 2008 г.: изменение статьи в конституции Алжира позволило президенту избираться на высший государственный пост сколько угодно раз. В результате этого в апреле 2009 г. Бутефлика стал президентом Алжира в третий раз, получив 90 % голосов избирателей [Низамутдинов, 2019].

- 2011 г.: 3 января начались протесты против резкого роста цен на основные продукты питания. Народ хотел быть услышан, и вышел на демонстрации, но число полицейских часто превышало число демонстрантов. Жесткие репрессии не привели бы страну к мирному решению вопроса. А так как большинство населения Алжира – это молодежь, то было принято решение за счет прибыли от продажи нефти предоставить молодым людям кредиты с нулевой ставкой (ANSEJ). Вновь сформированные партии получили законное одобрение.

Благодаря отмене действующего еще с 1992 г. чрезвычайного положения и экономическим реформам, Бутефлика и его правительство избежали сценариев Ливии, Туниса, Египта, Йемена и других стран региона.

- 2013 г.: Бутефлика перенес инсульт. С тех пор он передвигается в инвалидном кресле, испытывает проблемы с речью и почти не появляется на публике, проводя много времени на лечении в больнице Валь-де-Грас (Val-de-Grâce) в Париже, где он находился восемьдесят дней, а затем провел некоторое время во французском национальном институте инвалидов [Низамутдинов, 2019].

Его состояние здоровья резко ухудшилось. Он перенес ещё ряд серьезных заболеваний, из-за чего А. Бутефлика на публике появлялся редко. Его последнее крупное выступление на трибуне перед алжирцами состоялось в мае 2012 г. в Сетифе; затем было несколько спорадических выступлений на телевидении, например, когда новый председатель Конституционного совета вступил в должность в феврале 2019 г.

- 2013 г.: Создание Национальной Координации Свобод и Демократических Преобразований (НКСДП – CNLTD)⁶ напрасно требует осуществления процедуры, препятствующей главе государства исполнение своих функций по состоянию здоровья.

Этот подход впервые объединил исламистов и светских людей с целью проведения дебатов в пользу согласованного перехода. Но CNLTD была разрушена в 2017 г. из-за разногласий между партиями, которые были согласны участвовать в парламентских выборах, и теми, кто отказывался участвовать в выборах, – среди других.

- 2014 г.: Бутефлика был переизбран на четвертый срок, набрав 81,5 % голосов избирателей.

- 2019 г.: массовые протесты граждан, уставших видеть во главе страны 82-х летнего больного и немощного старика, вынудили правящую верхушку отступить [Низамутдинов, 2019].

2019 г. стал «обычным» годом выборов для алжирского режима. Президент Абдель Азиз Бутефлика, который болел и в основном отсутствовал после инсульта в 2013 г., баллотировался на пятый срок. При поддержке его клана, безопасности и деловых кругов, выборы 18 апреля могли бы быть формальностью [Ciyow, 2019].

16 февраля 2019 г. сотни людей вышли на улицы города Херраты с протестом против пятого срока Бутефлики.

18 февраля 2019 г. в нескольких провинциях на севере страны прошли протесты против участия президента Бутефлики в предстоящих выборах. Полиция, стянутая к местам протестов, не стала применять силу.

(6) НКСДП: Национальной Координации Свобод и Демократических Преобразований – CNLTD: **Coordination nationale pour les libertés et la transition démocratique.**

- **Le Rassemblement pour la culture et la démocratie (RCD – партия за культуру и демократию**, на берберском: *Agraw i Yidles d Tugdut*, на арабском: (التجمع من أجل الثقافة والديمقراطية) – партия, созданная 9 февраля 1989 года и определяется как светская партия)

- **Le FFS - Front des Forces socialistes – Фронт социалистических сил**, араб.: *جبهة القوى الاشتراكية*, бербер.: *Tirni Iyallen Inemlayen* – левая. социал-демократическая, светская политическая партия в Алжире. Была создана в городе Тизи-Узу в 29 сентября 1963 году. Основатель Хосейн Айт Ахмед. Партия – член Социалистического Интернационала. Партия основана как оппозиция правительству Бен-Белла. После создания партии многие города Кабилии поддержали партию, но она вскоре была запрещена – вплоть до 1990 года. Тем не менее, и впредь бойкотировала выборы 2002, 2007 и 2009 года.

- Перед выборами 2012 года вела переговоры с троцкистской Партией трудящихся – **PT – Parti des Travailleurs**, но в итоге приняла участие самостоятельно и стала второй по представительству оппозиционной силой (27 депутатов).

Ещё в четверг 21 февраля 2019 г. жизнь на улицах городов Алжира была тихой и спокойной. Не было ни малейшего признака, указывающего на великое событие, которое могло бы изменить ситуацию в стране. Хотя в социальных сетях уже были призывы к проведению акций протеста против самовыдвижения действующего больного президента Абдель Азиза Бутефлики. Подготовка к его пятому сроку президентства шла полным ходом и видимо многие восприняли это спокойно. Даже самые лучшие аналитики и политологи не смогли предвидеть такого резкого, неожиданного и значимого для страны изменения.

В пятницу, 22 февраля 2019 г., на площади 1 мая в Алжире начался митинг, полиция вмешалась, чтобы разогнать его легко, как и в другие времена, число которых было сокращено и дезорганизовано [Baumard, 2019]. Однако, на этот раз, оказалось, что количество людей, протестующих против власти действующего президента, растет. И сразу после пятничной молитвы, группы начали сливаться в более масштабную демонстрацию со всех сторон. Новости из нескольких городов Алжира подтвердили начало важной и внушительной акции протеста, которая распространилась на все города страны без исключения. Является ли тогда *Хирак* частью этого?

результаты

Существует множество разных подсказок для разработки геостратегического анализа «Хирака», для утверждения или отрицания его места в региональной шахматной доске баланса и интересов окружающих держав и даже далеко от аутсорсинга, который они делегируют.

На улицах Алжира движение «Хирака» – сотни тысяч протестующих, которые официально не имеют своего штаба и руководителей, готовых работать с уходящей властью. Тем не менее «Хирак», как сообщает французская пресса, всё продолжает:

- отвергать рабочий план начальника генерального штаба вооруженных сил Алжира, заместителя министра обороны Ахмеда Гаида Салеха. Выдвигаются требования о необходимости отказа от жесткой линии управления страной при чрезмерном вмешательстве армии в повседневные дела гражданского общества – «гражданское государство не военное» (دولة مدنية مَش عسكرية).
- «Хирак» также хочет общей смены парадигмы, а именно ухода от власти всей правящей верхушки.
- Отойти от тесного контакта с Францией.

3 марта 2019 г., Абдель Азиз Бутефлика, который накануне отпраздновал свой 82-й день рождения, находящийся на лечении в больнице г. Женева в Швейцарии, подал в Конституционный совет свою кандидатуру на президентские выборы 18 апреля 2019 г. Таким образом количество кандидатов стало 21, включая главу государства.

11 марта 2019 г., после продолжительных демонстраций и недовольства алжирцев с формальным правлением страной больного, немощного президента, Абдель Азиз Бутефлика в письме, адресованном нации, отказывается от пятого президентского срока и переносит дату голосования, с 18 апреля на 4 июля 2019 г. [Baumard, 2019]. Но и в указанную президентом дату, выборы не состоялись, поскольку народ Алжира потребовал полной отставки всей команды Бутефлики и изменения политической системы.

В результате массовых продолжительных мирных демонстраций, были приняты следующие требования народного движения:

- отказ Абделя Азиза Бутефлики выдвигаться на пятый срок;
- отставка президента Абделя Азиза Бутефлики;
- отставка правительства Уяхьи;
- перенос президентских выборов на более поздний срок;
- сформировано новое правительство под руководством Бедуи;
- заявлены намерения о разработке проекта новой конституции;
- начаты антикоррупционные расследования против деятелей прежнего режима;
- были организованы конференции диалога с целью найти пути к решению политического кризиса: национальная конференция элит и политических деятелей, демократов, профсоюзов, студентов (13/06, 06/07, 27/07, 25/08);
- создание панели для диалога и единства.

Отношение иностранных держав к ситуации в Алжире.

На международном уровне иностранные державы (американо-европейская и китайско-российская ось) позиционируются в соответствии с особыми и тесными отношениями, которые существуют с Алжиром.

Международная политическая система, частью которой является Алжир, должна учитываться при поиске решений кризиса, который переживает страна. Важно подчеркнуть, что этот кризис касается не только алжирского народа и его лидеров, но и тесно связан с международным порядком. Было бы ошибкой думать иначе.

Алжир и по сей день остается ключевым региональным партнером мировых держав. Однако какая бы широкая ни была свобода действий у Алжира – партнера, всё же он ограничен своими обязательствами в международной политической системе, в которую он вносит свой вклад.

Если Вашингтон, Париж, Москва или Берлин воздерживались от публично-официальных заявлений о ситуации в Алжире, то алжирцы настроены весьма серьезно, так как обсуждения и дебаты в стране реальные.

В этом отношении, несомненно, именно и понимается, что визиты бывшего госминистра иностранных дел Алжира Рамтана Ламамры в Москву, Берлин и Пекин в марте 2019 г., были с миссией напомнить, что Алжир продолжает занимать своё место на регионально-геостратегической арене, а также передать, что Алжир знает, как сохранять свои партнёрские отношения с Вашингтоном, Парижем и Москвой.

Министр иностранных дел РФ С.В. Лавров во время встречи в Москве с бывшим министром Алжира Раматаном Ламамрой заявил: «Конечно, нас волнуют те события, которые сейчас происходят в вашей стране. Мы видим попытки расшатать ситуацию и категорически выступаем против какого-либо вмешательства в эти процессы» [«Россия видит попытки расшатать ситуацию в Алжире», 2019].

Ламамра знал, кто широко распространяет дезинформацию о событиях в Алжире в социальных сетях, и каковы долгосрочные проблемы для Алжира и его народа, так как внешние и внутренние опасности, подстерегающие Алжир, реальны.

19 августа 2019 г. глава французского государства Эммануэль Макрон принял, в своей летней резиденции в Форт-Брегансон (Fort de Brégançon, à Bormes-les-Mimosas dans le Var), президента России В.В. Путина для двусторонней встречи перед саммитом G7 (с 24 по 26 августа 2019 г.). В центре переговоров – саммит на Украине, война в Сирии и политическая ситуация в Алжире, которая беспокоит глав двух европейских государств.

Ахмед Уль (Ahmed Oul), в журнале «L'Observatoire», пишет, что: «согласно некоторым источникам, события в Алжире были частью дебатов между двумя лидерами, которые поделились своими опасениями по поводу развития политической ситуации в стране, т.к. продолжение алжирского кризиса не устраивает дела Франции и России из-за привилегированных политических отношений, которые две страны поддерживают с Алжиром, и их многочисленных экономических интересов. Хотя следует напомнить, что 9

апреля 2019 г., корреспондент Figaro Жорж Мальбруно (Georges MALBRUNOT – Reporter) со ссылкой на дипломатический источник подтвердил, что российские спецслужбы направили сообщение своим французским коллегам, в котором говорится о том, что Москва выступает против любой формы французского вмешательства в выборы нового алжирского режима, Россия отказалась видеть, как французские власти влияют на смену режима в Алжире в пользу той или иной партии» [Oul, 2019].

Аналитик и политолог Абдель Кадер Абдерахман пишет: «Сложность политического мира и его неопределенности должны подтолкнуть к чрезвычайной бдительности, потому что рискуя повторить это, все карты международной политической системы не находятся в руках алжирцев. Следует помнить, что Алжир не является островом, изолированным от окружающей среды. Внешние угрозы реальны. Малийский и ливийский хаос напоминают о том, что страна окружена глубокой региональной нестабильностью. Это очевидно, и нет никаких сомнений в том, что Алжир является объектом внешней стратегии дестабилизации» [Abdelkader, 2019].

В ходе переговоров президенты В.В. Путин и Э. Макрон выразили желание, чтобы Алжир пережил период мирного перехода, короткий и без ущерба для ситуации в области безопасности, малейшее проскальзывание может взорваться во всем регионе Магриба. Геостратегическая расположенность региона Магриба является перспективно-прибыльным, экономическим рынком, а также каналом неизбежной связи между Европой и Африкой [Oul, 2019].

ВЫВОДЫ

Таким образом учитывая, что АНДР имеет важное место в регионе по своим природным, человеческим ресурсам и по дипломатическим связям со странами мира, в настоящее время внутренняя политическая ситуация страны претерпела радикальные изменения, которые являются результатом протестных движений («Хирак»).

На различных конференциях в ходе дебатов были озвучены требования алжирского народа, где предлагались механизмы выхода из кризиса. Был назначен Совет диалога, чтобы ввести компромиссные переговоры со всеми партиями, профсоюзами и с молодежью, с целью создания единой национальной платформы и выходом на президентские выборы.

ЛИТЕРАТУРА

1. Меделси М. Россия и Алжир: история взаимного доверия // Международная жизнь. 2012. № 2. С. 2-8.
2. Ланда Р.Г. Россия и Алжир: общие черты переходного периода // Восток. 2008. № 5. С. 140-146.
3. Жерлицына Н.А. Перспективы сотрудничества России со странами Магриба в свете новых глобальных вызовов // Вестник Волгоградского государственного университета. Сер. 4. 2016. № 2. С. 96-103.]
4. Васильев А.М., Жерлицына Н.А. Алжир: региональный лидер или потенциально нестабильное государство? // Контуры глобальных трансформаций: политика, экономика, право. 2018. Т. 11. № 5. С. 74-85. DOI: 10.23932/2542-0240-2018-11-5-74-85
5. Низамутдинов Д. «Ждем перемен!» Как Алжир перевернул страницу в истории и что будет дальше // РИА Новости. 7.04.2019 [Электронный ресурс]. URL: <https://ria.ru/20190407/1552431677.html> (дата обращения: 25.07.2019)
6. «Россия видит попытки расшатать ситуацию в Алжире, заявил Лавров» // РИА новости. 19.03.2019. [Электронный ресурс]. URL: <https://ria.ru/20190319/1551920674.html> (дата обращения: 01.07.2019).
7. Baumard, M. (2019, Mars). Chronologie d'une Algérie verrouillée par le pouvoir. Le Monde. Récupéré de https://www.lemonde.fr/afrique/article/2019/03/05/chronologie-d-une-algerie-verrouillee-par-le-pouvoir_5431687_3212.html. (In French)
8. Ciyow, Y. (2019, Mars). Chronologie : le réveil algérien en dates. Le Monde. Récupéré de https://www.lemonde.fr/afrique/article/2019/03/12/chronologie-le-reveil-algerien-en-dates_5434937_3212.html (In French)
9. Abdelkader, A. (2019, Août). Le hirak, l'ANP et la cruciale équation des relations internationales. El Watan. Récupéré de <https://www.elwatan.com/edition/contributions/le-hirak-lanp-et-la-cruciale-equation-des-relations-internationales-05-08-2019> (In French)
10. Oul, A. (2019, Août). Macron et Poutine se préoccupent de la crise politique en Algérie. Observ'Algérie. Récupéré de <https://www.observalgerie.com/actualite-algerie/macron-et-poutine-se-preoccupent-de-la-crise-politique-en-algerie/> (In French)

BIBLIOGRAPHIC REFERENCES

1. Medelsi, M. (2012). Rossiya i Alzhir: istoriya vzaimnogo doveriya [Russia and Algeria: a history of mutual trust]. *Mezhdunarodnaya zhizn'*, 2. pp. 2-8. (In Russian)
2. Landa, R.G. (2008). Rossiya i Alzhir: obshchiye cherty perekhodnogo perioda [Russia and Algeria: common features of the transition period]. *Vostok*, 5. pp. 140-146. (In Russian)
3. Zherlitsyna, N.A. (2016). Perspektivy sotrudnichestva Rossii so stranami Magriba v svete novykh global'nykh vyzovov [Prospects for cooperation between Russia and the Maghreb countries in the light of new global challenges]. *Vestnik Volgogradskogo gosudarstvennogo universiteta* [Bulletin of the Volgograd State University]. Ser. 4. (2). pp. 96-103. (In Russian)
4. Vasiliev, A.M., & Zherlitsyna, N.A. (2018). Alzhir: regional'nyy lider ili potentsial'no nestabil'noye gosudarstvo? [Algeria: regional leader or potentially unstable state?]. *Kontury global'nykh transformatsiy: politika, ekonomika, parvo* [The contours of global transformations: politics, economics, law] Vol. 11 (5). pp. 74-85. DOI: 10.23932 / 2542-0240-2018-11-5-74-85 (In Russian)
5. Nizamutdinov, D. (04.07.2019). «Zhdem peremen!» Kak Alzhir perevernul stranitsu v istorii i chto budet dal'she [“We are waiting for changes!” How Algeria turned a page in history and what will happen next]. RIA Novosti. Retrived from <https://ria.ru/20190407/1552431677.html> (In Russian)
6. “Rossiya vidit popytki rasshatat' situatsiyu v Alzhire, zayavil Lavrov” [“Russia sees attempts to undermine the situation in Algeria, said Lavrov”]. RIA Novosti. 03.19.2019. Retrieved from <https://ria.ru/20190319/1551920674.html> (In Russian)
7. Baumard, M. (2019, March). Chronologie d'une Algérie verrouillée par le pouvoir [Chronology of Algeria locked by power]. *Le Monde*. Récupéré de: https://www.lemonde.fr/afrique/article/2019/03/05/chronologie-d-une-algerie-verrouillee-par-le-pouvoir_5431687_3212.html. (In French)
8. Ciyow, Y. (2019, March). Chronologie: le réveil algérien en dates [Chronology: the Algerian awakening]. *Le Monde*. Retrived from

- https://www.lemonde.fr/afrique/article/2019/03/12/chronologie-le-reveil-algerien-en-dates_5434937_3212.html (In French)
9. Oul, A. (2019, August). Macron et Poutine se préoccupent de la crise politique en Algérie [Macron and Putin worry about the political crisis in Algeria]. Observ'Algérie. Retrived from <https://www.observalgerie.com/actualite-algerie/macron-et-poutine-se-preoccupent-de-la-crise-politique-en-algerie/> (In French)
10. Abdelkader, A. (2019, August). Le hirak, l'ANP et la cruciale équation des relations internationaux [Hirak, the ANP and the crucial equation of international relations]. El Watan. Retrived from <https://www.elwatan.com/edition/contributions/le-hirak-lanp-et-la-cruciale-equation-des-relations-internationales-05-08-2019> (In French)

Information about the author

*PhD Mohammed El Miloud Belhamiti
Faculty of Foreign Languages
University of Oran, Es-Senia
Algeria.
belha56@yahoo.fr*

Информация об авторе

*к. филол. н. Бельхамити Мохаммед
Эль Милуд
Факультет иностранных языков
Оранский университет, Эс Сения
Алжир
belha56@yahoo.fr*

Раскрытие информации о конфликте интересов: Автор заявляет об отсутствии конфликта интересов.

Conflicts of Interest Disclosure: The author declares Conflicts of Interest Disclosure.

УДК 930.85

**РОССИЙСКИЙ МЕНТАЛИТЕТ:
ИСТОРИКО-КУЛЬТУРОЛОГИЧЕСКИЙ ВЗГЛЯД ИЗ ЛЕВАНТА**

Сухейль Фарах

*Открытый Международный университет «Диалог цивилизаций»,
Российская академия образования, Ливанский университет*

gsfarah@hotmail.com

Received: June 9, 2019

Поступила в редакцию: 9 июня 2019 г.

Reviewed: June 30, 2019

Одобрена рецензентами: 30 июня 2019г.

Accepted: July 3, 2019

Принята к публикации: 3 июля 2019 г.

Аннотация

В данной статье представлен обобщенный аналитический обзор теоретического, психологического и аксиологического аспектов русского менталитета как продукта исторического наследия, созданного поколениями русского народа с древнейших времен, а также являющегося результатом культурных и цивилизационных влияний извне. В статье приводятся мнения известных отечественных ученых по этой теме через призму одного из ведущих представителей арабской научной школы. В работе выявлены исторические, психологические, культурологические и философские предпосылки формирования русского менталитета и этических ценностей русского народа. Отдельный акцент делается на религиозном факторе – как одном из ключевых основ русского менталитета, представленном принятием православного христианства, а также наличием русской православной школы, при этом отмечается приоритет светского образования. Особый интерес вызывают ценности этического характера, сформированные в процессе исторического развития: способность к усвоению разнообразных взглядов, постоянный поиск новых фактов и информации, связанность с духом динамизма настоящего момента, способность оказывать влияние и убеждать, построение долгосрочных планов, вера в реальность силы личности человека. Русский национальный менталитет успешно противостоит

нынешней тенденции к глобализму – стиранию национальных черт и особенностей.

Ключевые слова: *русский менталитет, историческое наследие, русский народ, православное христианство, национальные черты, этические ценности*

Для цитирования: *Фарах С. Российский менталитет: историко-культурологический взгляд из Леванта // Арабистика Евразии. 2019. № 7. С. 117-133.*

RUSSIAN MENTALITY: HISTORICAL AND CULTURAL VIEW FROM LEVANT

Suhail Farah

*Open University “Dialogue of civilizations”, Russian Academy of Education,
Lebanese University*

gsfarah@hotmail.com

Abstract

The paper presents the general analytical review of the theoretical, psychological, and axiological aspects of the Russian mentality as the product of the historical heritage created by the generations of the Russian people since the ancient times and as the result of cultural and civilizational influence from the outside. The paper states the findings of the renowned national scholars on the given issue as seen by one of the leading scientists of the Arabic school. Revealed are the historical, psychological, cultural, and philosophical premises of the formation of the Russian mentality and the ethical values of the Russian people. Special emphasis is put upon the religious factor – one of the basic principles of the Russian mentality comprised by the Orthodox Christianity and the Russian orthodox school; secular education is pointed out as the main priority. Special interest is inspired by the ethical values evolved throughout history: ability to acquire different outlooks, permanent search for new facts and information, the dynamic character of the present moment, the ability to influence and to persuade, long-term strategies, admitting the strengths of a human being. The Russian national mentality successfully opposes the

contemporary tendency towards globalism – erasing the national traits and peculiarities.

Keywords: *Russian mentality, historical heritage, Russian people, Orthodox Christian, national peculiarities, ethical values*

For citation: *Farah S. Russian mentality: historical and cultural view from Levant. Eurasian Arabic Studies, 7, 117 -133. (In Russian)*

ВВЕДЕНИЕ

Известно, что общие психологические и культурные компоненты русского менталитета являются, с одной стороны, продуктом исторического наследия, созданного поколениями русских с древнейших времен, и с другой стороны – результатом культурных и цивилизационных влияний, получаемых Россией извне.

Опираясь на фактические данные, полученные специализирующимися в этом вопросе русскими учеными, мы попытаемся провести на их основе определенный анализ. В частности, здесь возможно использовать опыт одного из глубочайших психологических исследований, проведенного российским психологом Ксенией Касьяновой. Она указывает на ряд психологических черт, сформировавшихся у обосновавшихся на просторах Евразии славянских племен. Эти черты – претерпев с течением времени ряд преобразований – определили собой общий психологический склад русских накануне принятия христианства, и сохранились, впитав в себя элементы духовности восточного христианства (а также некоторые другие, пришедшие от культур Запада и Востока).

МАТЕРИАЛЫ И МЕТОДЫ ИССЛЕДОВАНИЯ

Исконными древнеславянскими чертами являются:

- Сосредоточенность на личном и локальном «я»;
- Постоянное стремление к свободе;
- Слабый контроль эмоций;
- Упрямость;
- Неспешность и беспечность;
- Склонность к психологической подавленности и депрессии;
- Развитое чувство чести и благородства.

В этих психологических чертах К. Касьянова видит наследие, передаваемое из поколения в поколение в течение длительных

промежутков времени, которое стало частью глубинных слоев психологии русских. Благодаря этому расселение русских по географическим просторам Евразии всегда сопровождалось медленным физическим продвижением, и формированием умственных представлений, состоявших из разнообразной смеси рационального и иррационального. Кроме того, сосредоточенность на себе и интроверсия, доходящая до уровня аутизма, заставляют россиянина смотреть на предлагаемые извне модели поведения с крайней степенью подозрительности и настороженности.

Тем не менее, упрямство характера породило то упорство, с которым русский добивается достижения поставленной перед собой жизненной цели. Другая черта – неспешность и беззаботность, доходящая порой до беспечности, также весьма характерна для поведения русских. На первый взгляд создается впечатление, что их вовсе не заботят дела и проблемы этого мира.

Тем не менее, различные воздействующие на психику русского внешние и внутренние факторы быстро вызывает возбуждение, гнев, возмущение, бунт, доходящие до степени разрушительного по силе взрыва. В таком случае из спящего вулкана вырывается буря эмоций и реакций, как горьких, так и радостных.

После утихания психологического взрыва, уходит много времени на накопление достаточного количества новой энергии взамен израсходованной. Такой сплав качеств наделяет человека изрядной выносливостью и долготерпением. Русский готов демонстрировать знаки покорности и скромности в моменты умиротворенности, в то время как запасы эмоций и психологических взрывов никуда не деваются – что делает наблюдение и понимание поведенческой психологии русских весьма непростым делом.

Исследователи отмечают в поведении русских такую черту как свободолобие, однако сильное стремление к свободе не всегда сопровождается достаточной интеллектуальной и психологической готовностью воспользоваться этой свободой ради определенной конструктивной цели.

Российские мыслители подчеркивают свободолобие русского характера, который не скован никакими ограничениями, холодным умом или строгим рассудком; свобода рождается – как они считают – из горячего русского

сердца, которое стремится к общению и эмпатии с окружающей его необъятной природной средой.

Философ Иван Ильин в этой связи указывает на следующее: «Источником спокойствия, обитающего на дне русской души – которое выражается в естественном, легком и добром поведении – является расположение России на огромных и малонаселенных географических пространствах... Малая плотность населения освобождает человеческую душу от напряженности и ограничений... В обычной жизни русский – спокоен и расслаблен... В результате, в русской душе живет внутренняя свобода, не знающая искусственных запретов. Он живет без дополнительных усилий... полнокровной внутренней жизнью»¹.

Оптимисты, пытающиеся представить русских в розовом цвете, стремятся подчеркивать светлые стороны в русской личности, обходя своим критическим вниманием ее темные (инфернальные) стороны; в то время как пессимисты, занимающиеся обычным русским самобичеванием, видят в поведении русских только пассивность, уныние, угрюмость и деспотизм [Ильин, 1998].

И. Ильин, считающийся одним из первопроходцев в изучении русской души, считает, что «Русские по природе своей активны и пассионарны. В недрах русской души таится огромное количество точек напряжения, сильная привязанности к жизни, любвеобильное и склонное к чувственности сердце, жизнелюбие и стремление к независимости. Отсюда происходит это замечаемое в русских необузданное стремление к независимости (неконформность) в выражении мнения, осуществлении свободного выбора, определяемого лишь самим человеком» [Ильин, 1998].

И. Ильин подкрепляет свое мнение рядом исторических примеров и цитат, почерпнутых им из трудов арабских путешественников – таких как Ибн Фадлан, Аль-Бакри и других – посетивших славянские земли и Киевское княжество между IX и XI вв. В своих записках они особо отмечали свойственное русскому народу стремление к свободе и полное неприятие зависимости (порабощения). Они свидетельствуют, что русские никогда не мирятся с подчинением в любом виде, даже если речь идет о подчинении одних русских другим. Они никоим образом не приемлют логику

(1) См. научные работы Касьяновой К.О. «О русском национальном характере», СПб, 1984; «Можем ли мы, русские, сформировать нацию?», СПб, 1994; «Некоторые этнические черты русских», СПб, 1993; «Россия в современную эпоху», СПб, 1993; и др.

господина и раба. Это добросердечный народ, отличающийся гостеприимством, верностью, обращающийся с рабами и пленными милосердно. При этом они склонны к категоричности взглядов, держатся вместе во время работы. Договориться с ними не так просто...» [Ильин, 1998].

Далее И. Ильин в продолжение характеристики поведения русских говорит, что в обычной земной жизни они руководствуются в своем поведении свободным духовным началом. В частности, он пишет: «Мы рождаемся, и внутри нас рождается свобода... поскольку не может быть духовной культуры без порядка. Поэтому порядок (режим) является чрезвычайно важным элементом при построении нашей личности...» [Ильин, 1934].

В то же время мы видим, как философ К. Касьянова, стремящаяся придерживаться в своих исследованиях психологии поведения русских объективности, отмечает в нем некоторые слабые места. Так, она говорит: «В поведении нашего человека обычно проявляются «недисциплинированные чувства». Иногда эти чувства начинают овладевать им, так что он не может их контролировать и обуздать, когда требуется. В моменты чрезмерного возбуждения создается впечатление, что человек потерял рассудок от гнева...» [Касьянова, 1984].

В моменты спокойствия и умиротворения «...русский человек выглядит очень мягким, терпеливым и покорным, готовым переносить страдания. Причина этого не в его характере, а в формировавшейся в течение долгого времени культуре, которая делает его таким. Эта культура заставляет его проявлять в своем поведении сдержанность и жертвенность, вплоть до самопожертвования. Но следует учитывать, что наш характер не всегда склонен именно к этому. Душа русского человека страстно стремится к очень эмоциональному поведению, сопровождаемому взрывом чувств» [Касьянова, 1984].

Что же касается упрямства, беспечности и медлительности, то эти черты обычно взаимосвязаны, и зависят от материального положения, социальной и культурной стабильности либо их отсутствия. Если ситуация отличается полной непредсказуемостью, жестокостью, то психика человека находится в состоянии готовности к постоянному качанию жизненного «маятника», который никогда не останавливается посередине, но постоянно движется – то вправо, то влево».

Можно сказать, что присущее вечно стремящейся поставить отдаленную цель русской личности упрямство обеспечивает достижение этой цели только после долгих трудов и тягот. Русский может поставить цель, которая приведет его к гибели, может потерять надежду и впасть в уныние, а может победить в битве с внутренними и внешними врагами, и снова уйти в себя. Хотя такое состояние иногда длится достаточно долгое время, тем не менее, сторонний наблюдатель может с удивлением обнаружить, что оно внезапно изменилось; мятеж духа сменился обыденным эмоциональным состоянием и перешел в свою противоположность, как это бывает в моменты нерешительности и апатии.

Многие русские мыслители отмечали черту слабости, укоренившуюся в русской душе. Антрополог И. Сикорский, изучавший исторические константы и переменные в личности славян, писал: «К числу отличительных качеств славянской природы относится нерешительность и слабость характера... Сущность психологической черты, о которой идет речь, состоит в выжидании, в опасении сказать слово или совершить действие, не допускающее возврата... Очевидно, что эта черта имеет тесное соотношение с тонко развитым чувством славян и составляет последствие преобладающего значения чувства в душевном строе... и особой роли, которую слово играет в момент его произнесения» [Сикорский, 1895].

Описание особенностей поведения неизбежно будет весьма обширным, поскольку конечно же очень тяжело охватить все его аспекты. Дело в том, что этот вопрос должен коснуться всей суммы хранящихся в сознании и бессознательном русского народа черт, моделей поведения, представлений и т.д. Разговор на эту тему не может не коснуться отношения русского к идеологии, нравственности, к таким категориям как совесть, права и обязанности, справедливость и произвол, добро и зло, отвратительное и прекрасное, ко всем двойственностям и противоречиям, существующим в этой жизни...

Можно сказать, что общей чертой, объединяющей взгляды российских исследователей на поведение русских, является сильное влияние на поведение нравственного компонента, который может даже вступать в противоречие с рационально-прагматическим взглядом на вещи. Эту черту отмечают многие российские исследователи, в частности такой известный мыслитель как Сергей Кара-Мурза. Он пишет: «Глубоко укоренившаяся в

русской культуре черта – присутствие нравственной совести, которая пронизывает глубочайшие слои русской жизни» [Кара-Мурза, 2000].

В этом контексте следует отметить, что, с принятием Россией православного христианства, в национальном характере русских появился ряд новых переменных. Возможно, самая яркая черта – это преобладающее предпочтение духовных сторон жизни материальным, и чувство единства человека с Вселенной.

Православие принесло с собой определенные черты, определившие новый религиозный облик русско-славянского национального характера. Благодаря ему этот характер обрел склонность к стремлениям и желаниям, возбуждающим надежду на жизнь после смерти в вечности. Поэтому русский ум, кажется, не особо склонен ограничивать свой взгляд на земную жизнь какими-либо временными или историческими рамками. Он хочет парить над историей, вне этого безбожного времени, которое он считает созданием людей, движимых инстинктом жажды соблазнов этого мира. Кроме того, православие, особенно в его философском аспекте стремления к вечности, добавило к русской картине жизни новое измерение – поиск в конечном бесконечного.

Православие, как не раз уже отмечалось в этой книге, сформировало духовный стержень русского народа, который вероятно следует считать национальной чертой. Именно об этом говорил великий русский поэт Александр Пушкин: «Греческое вероисповедание, отдельное от всех прочих, дает нам особый национальный характер» [Пушкин, 1822].

Православность русского национального характера заложила совершенно новые основы нравственности, веры, любви, отношения к телу, душе и духу. Она привнесла религиозное содержание в понимание таких вопросов как страдание, боль, грех, женщина, мужчина, прощение, спасение. Это побудило некоторых ценителей этой духовной черты, например Достоевского, говорить что для России нет иной истиной религии кроме православия. И настоящий русский может жить или в православии, или вообще вне религии...

Этот подход (который, впрочем, не получил одобрения другой, немногочисленной категории жителей России) охватывает очень широкий круг верующих, принадлежащих к этой конфессии.

Несмотря на то, что православные есть в Греции, Сербии, Болгарии, Румынии, Сирии и многих других странах пяти континентов, Россия

считает себя «приемной матерью» мирового Православия. Религиозность русских позволяет им считать, что все православные общины в мире являются ответвлениями их церкви.

В этой вере находит воплощение духовное метафизическое присутствие в наиболее интенсивных его формах. Если взглянуть на этот вопрос под углом зрения психологии религии, мы заметим такие особенности как склонность к обобщению, абсолютизации, категоричность, проявляющуюся в русском представлении о вере, которое очень сильно привержено традициям.

Русская фантазия, в этом контексте, наиболее полно проявляется при строительстве церквей и монастырей, рисовании фресок и икон внутри храмов. Точно так же трудно найти где-либо религиозные обычаи похожие на те, что существуют у русских. Например, литургия у русских всегда длится по многу часов, в то время как православных церквях других стран она занимает в три-четыре раза меньше времени.

Смерть у русских тоже обставлена рядом обрядов и обычаев, связанных с православием. То же касается отношений между мужчиной и женщиной. Во всех этих моментах есть что-то унаследованное от древних славян, и что-то принесенное православной верой. Эти поведенческие стереотипы очень стойкие и сохраняют свою силу вплоть до наших дней, хотя Россия и пережила 70 лет советского атеистического режима.

Все эти черты присутствуют в сознании и в сфере бессознательного большинства славянских православных народов, при том, что они не являются общими для других народов и этносов – например, татар, а также тюркских, монгольских, еврейских и других групп, не отличающихся особой религиозностью. Эти моменты несогласия на уровне религии вносят некий элемент взаимного отчуждения между русскими, отражаясь на психологическом и религиозном строе человека.

Есть также и другие черты, влияющие на поведение и мышление русских и связанные со сферой идеологии и идей. Русские – народ, в жизни которого идеи и разнообразные идеологии играют ключевую роль. Этот народ скорее можно назвать народом – теоретиком, нежели народом – практиком.

Все вышесказанное позволяет сделать вывод, что русский народ очень творческий в сфере воображения, но крайне слаб в материальных вопросах, касающихся земной жизни. Конечно, такой вывод требует массы

оговорок. Русские славятся своей любовью к земле. Об этом пишет русский писатель Андрей Паршев: «Он смог построить государство там, где другой вообще не выжил бы». Однако, когда речь заходит о ценностях труда и решении материальных земных вопросов, он оказывается в состоянии затруднения и растерянности, побед и поражений.

РЕЗУЛЬТАТЫ

Поскольку аксиологический аспект русского национального характера считается «архаичной» темой в глобализационном контексте, исследователь, пытающийся найти нечто общее для различных наций и цивилизаций, ощущает себя «чужаком», человеком не от мира сего, в котором царят «ценности» материального потребления и цивилизации, основанной на деньгах, силе, власти и знании.

В действительности, ценности – это понятия, являющиеся ключевыми во всех областях жизни. Они касаются всех проявлений человеческих отношений, поскольку это – жизненная необходимость для человеческого существа; они определяют собой стандарты и цели, которые обязательно должны присутствовать в любом социуме, независимо от того каков его состав и уровень развития – неважно, привержен ли он рациональности и порядку или нет. Ценности действуют внутри сознания и психики индивидов в форме установок, импульсов и стремлений, и проявляются во внешнем поведении и внутренней жизни человека. Ценности выходят за индивидуальные рамки и включают в себя концепции национальные, политические, нравственные, культурные и религиозные.

Ценности, в таком их понимании, представляют собой важное средство, позволяющее очертить стиль жизни отдельных индивидов и групп. Они имеют непосредственную связь со стимулами поведения, чаяниями и целями людей. Поэтому нельзя согласиться с западными экспериментальными социал-дарвинистскими воззрениями, представляющими ценности в виде простых эмоций и речевых реакций (звуковых комплексов). Или же, как говорит американский философ Джон Дью: «Среди воззрений на тему ценностей можно выделить, с одной стороны, убеждение в том, что именуемое «ценностями» является на самом деле лишь эмоциональными эпитетами (emotional epithets), либо же просто звуковыми выражениями, и с другой стороны – противоположное убеждение, гласящее, что национальные нормы для умственной деятельности необходимы, поскольку на них зиждется искусство, знание и

мораль». Если даже Дж. Дью и не принимает сторону одного из этих взглядов, тем не менее, он утверждает чисто прагматический аспект полезности ценностей.

На самом деле, при сравнении ценностей он смешивает индивидуальное с социальным, регресс с прогрессом. В жизни, на самом деле, тесно переплетены добро и зло, созидание и разрушение, знание и невежество, наслаждение и страдание, счастье и несчастье, неверие и вера. Нельзя сказать, что все эти вопросы занимают равноценное место в нашем мире; напротив, некоторые из них более важны.

Когда человек отдает предпочтение чему-то одному – он движется в заданном ценностями направлении, или скорее руководствуется ценностями в своем поведении. Как сказал в связи с этим один мыслитель, изучение ценностей – это «наука о предпочтениях в поведении», и каждое действие представляет собой предпочтение одного пути другому. Избранный индивидом путь представляется ему лучшим, более правильным и важным – исходя из наличных обстоятельств. Человек может непрерывно следовать некой ценности в своем жизненном поведении, сверяться с нею каждый раз как вступает на какой-то путь, или принимает какое-либо решение, отдавая предпочтение одному из нескольких имеющихся вариантов. Его суждения делаются на основе ряда существующих возможностей, и человеку всегда и во всех жизненных ситуациях приходится решать, как поступить.

Понятие ценности, при такой его трактовке, включает в себя многие понятия – такие как интерес, убеждение, желание, радость, наслаждение, насыщение, польза, одобрение, принятие, неприятие, предпочтение, выбор, отвращение. Все эти смыслы отражают характер индивида, группы людей, представителей определенной культуры, целого народа – исходя из этнических и языковых характеристик, экономического, социального, политического, эстетического и религиозного опыта.

В этом контексте стоит обратиться к идеям, проливающим свет на различные аспекты системы ценностей русского народа. В частности, коснемся мыслей, высказанных российским академиком Никандровым. В то время как русский человек живет в мире, в котором много других народов, наций и цивилизаций, русская культура имеет собственный опыт, сильные и слабые стороны, успехи и поражения. Мы избрали для рассмотрения серьезную работу, опубликованную президентом

Российской академии педагогических наук, профессором Николаем Никандровым в Москве в 2000 г. под названием «Педагогика и общество на пороге третьего тысячелетия», пользующуюся огромным научным и педагогическим авторитетом в его стране. Эта книга очень полезна для ознакомления с системой ценностей через понимание ее констант и переменных, проявившихся в историческом опыте русского народа. Автор книги уделяет особое внимание системе ценностей русского народа на местном и общегосударственном уровне, и формулирует ряд вопросов, например: каковы те различные ценности, которые имели место на территории России в различные времена? Каков темп цивилизационного прогресса на историческом пути россиян? Каким образом возможно сравнивать их ценности с ценностями, присущими иным цивилизациям и культурам? Какова роль ценностей в жизни и в системе образования? Возможно ли использовать классическую систему образования при осуществлении задач воспитания новых поколений? Могут ли лозунги, столь часто используемые в последнее время – такие как «свобода» и «демократия» – действительно изменить сознание и поведение масс и то, что обычно называется «общественным мнением»?

Эти важные вопросы явились следствием мыслей, касающихся вопросов жизни, умственного и физического здоровья, любви и семейных отношений, образования, культуры, и услуг. Центральная тема этой книги – «ценности русского человека, российского общества и российского государства», представленные триадой «Православие, патриотизм, народ». Высказывая свою оценку исторического формирования ценностей русского народа, исследователь видит несколько факторов, повлиявших на этот процесс, в числе которых – существенный фактор, который он оценивает, как отрицательный. Этот фактор заключается в отношении каждой новой системы ценностей к предыдущей – на каждом этапе перестройки русского национального характера происходит процесс отрицания и разрушения того, что было создано прежде. Чтобы отклонить подозрения в своей предвзятости, он цитирует философа и математика Лобачевского, сказавшего в 1832 г.: «Для нашего русского характера совершенно необходимо разрушить нечто уже созданное, поэтому необходима работа над развитием и совершенствованием процессов созидания».

Очевидно, профессор Никандров здесь прав, поскольку русские – в своей политической и социальной истории – часто устраивают острые эксперименты имперского масштаба. И часто эти эксперименты, как положительные, так и отрицательные, бесследно уходят в забвение и теряются в лабиринтах истории. Писатель высоко оценивает великие эксперименты, которые совершил при царях и при социализме русский человек, который теперь глядит на мир из своего русского окна, широко распахнутого навстречу позитивным научным ценностям современной эпохи. Эти ценности известны под различными названиями, взятыми из опыта известных западных исследователей-педагогов. Вкратце их можно резюмировать следующим образом:

- А) Способность к усвоению разнообразных взглядов, готовность умом и душой принять чужое мнение, либо подкорректировать его в случае необходимости.
- Б) Постоянный поиск новых фактов и информации, которые подкрепляют принятое мнение, и опровергают другое.
- В) Связанность с духом динамизма настоящего момента, открытый взгляд на будущее, свобода от гнета прошлого.
- Г) Способность оказывать влияние и убеждать свое социальное окружение.
- Д) Построение долгосрочных планов в том, что касается социальных вопросов, а также вопросов, связанных с настоящим и будущим человека.
- Е) Вера в реальность силы личности человека, на уровне организаций и индивидов; уважение к способностям других; понимание логики производства материальных ценностей.

Этот перечень названий основных ценностей мысли и действия – потребность русского человека в которых попытался показать писатель – отражает на самом деле стремление русских к равенству и справедливости, которые полностью отсутствовали при царском режиме, и которые были очень ограниченно реализованы при социализме. И он (т.е. русский) в глубине души даже сейчас не очень понимает ценность труда (действия) и ценность индивида, так же как и при царском режиме, и при советском строе. Индивидуальные и социальные идеалы неразрывно слиты в его сознании.

Можно отметить, что в российской школе есть несколько положительных достижений в этой области. Эта школа стремится воспитывать своих учеников на таких принципах:

- Ориентация на принципы истины, справедливости, моральные и общечеловеческие нормы;
- Способность к получению современных знаний;
- Уважение к творческим навыкам и способностям;
- Честность и порядочность в большом и малом, самоуважение, здоровье человека и окружающей среды.
- Сохранение природы и возможности любоваться ее красотой;
- Социальная активность и нравственное здоровье общества.
- Уважение к особенностям других культур.
- Гуманизация развития науки и техники.

Действительно, на таких принципах воспитывался ряд поколений россиян. Кроме того, Никандров считает, что современная российская система образования, несмотря на некоторую слабость ее программ в настоящее время, по-прежнему остается самой сильной и надежной на планете – в смысле передачи ученикам знаний.

Однако автор считает, что Россия в советскую эпоху была вроде заблудшей овцы, которая покинула берега христианства, и вообще религии. В своей книге он подчеркивает духовный характер общества в его моральной, божественной и космической сущности. Именно по этой причине он столь подробно останавливается на наиболее важных смыслах и изречениях христианства, ислама и других религий, представленных на территории России.

Культурные ценности

Упомянутые писателем принципы составляют перечень из сорока ценностей. Самые важные из них:

Русские ценности:

Сочувствие; чувство надежды; убежденность; стремление к общению; смелость; энергичность; инициативность; динамические отношения с жизнью; справедливость; вера; преданность; чувство духа товарищества; способность к прощению; дружба; воспитанность; стремление помочь; честь; внутреннее спокойствие; оптимизм; доброта; любовь; внимание к другим; терпение; мир; настойчивость в отстаивании правильного мнения и позиции; полагание на Божью волю; амбиции; покаяние; уважение к окружающим; чувство ответственности; способность организовывать собственное поведение; способность платить добром за добро; надежность; надежда; мудрость; поклонение Богу, Господу Вселенной.

Эти принципы, при всей их простоте и при том, что они очень часто встречаются в священных писаниях и светских книгах, по словам Никандрова, «очень нужны нам сейчас, в условиях наплыва ценностей экономической и культурной глобализации, с точки зрения которых, все эти ценности – старый хлам, не соответствующий духу времени».

ВЫВОДЫ

Глубокий анализ, произведенный автором около 800 учебников для православных школ (с поправкой на особенности русского православного подхода к системе религиозного образования в современной России) показывает, что многие ценности и идеалы, пропагандируемые в этих книгах, упоминаются также и в других религиях. Хотя православный фактор, несомненно, присутствует в религиозном сознании автора, тем не менее, он высоко оценивает высокий нравственный дух, присутствующий в исламе, буддизме, иудаизме и других религиях.

Уделяя основное внимание религиозному аспекту в системе ценностей и системе образования, тем не менее, он не отрицает и роль светского образования, доминировавшего в прежние периоды. Если он даже и критикует его время от времени за пренебрежение религиозным духом, тем не менее, он высоко оценивает его выдающуюся роль в воспитании поколений соотечественников в духе ценностей справедливости, дружбы, верности, благородства, человеческой солидарности между народами и нациями.

Однако основное слабое место этой книги, по нашему мнению – это отсутствие критики в адрес идеологического и политического прессы, который довлел над русской философией ценностей. Как показывает опыт, этой системе не хватает мудрости, чтобы достичь равновесия между материальным и духовным измерениями в личности человека. Также автора можно упрекнуть в попытке внести идеологические и политические нюансы в чисто научный дискурс, и стремлении свести все общество к единому образцу – что привело к косности выдвигаемых тезисов, подходов и их практического применения, а также к слабости экспериментального обоснования, которое упирается в конечном итоге в известную всем стену. Несмотря на очевидную открытость автора по отношению к ценностям современной цивилизации и духу нехристианских религий, тем не менее, на всех страницах своей книги он сохраняет приверженность ценностям российской системы образования, связанным с идеей коллективизма,

социальной справедливости, апеллируя к мудрости народа в решении своих житейских вопросов.

Как бы критически ни относился читатель к мыслям и идеям автора, оценивая их отрицательно или положительно, все равно он ощущает аксиологический, нравственный и человеческий дух, заслуживающий в любом случае благодарности и сочувствия. Ведь ценности российской цивилизации, которые пропагандирует автор, являются высшим плодом древних человеческих цивилизаций, их жизненного и духовного очарования.

Цивилизация глобализма предпочла бы поместить эти ценности в музей, превратить их в засушенные экспонаты, которыми можно сколько угодно любоваться, но которые при том никогда не станут толчком к движению, развитию духа и обновлению культуры. Они должны разделить участь артефактов, уничтоженных в музеях Багдада руками «цивилизованных» варваров из США, или статуй Будды, разрушенных руками «отсталых» варваров из движения «Талибан», или бесценных памятников истории в Ираке и Сирии, которые уничтожила бесчеловечная идеология террористической организации ИГИЛ (запрещена в РФ).

ЛИТЕРАТУРА

1. Ильин И.А. Сущность и особенности русской культуры. Три речи (1941-1944). М., 1998.
2. Ильин И.А. Вокруг России. Берлин, 1934. (на русском языке)
3. Касьянова К.О. «О русском национальном характере». СПб, 1984.
4. Сикорский, И.А. Черты из психологии славян: Речь, произнесенная проф. И.А. Сикорским, в торжественном заседании Славянского благотворительного общества 14 мая 1895 года. Киев: тип. И.И. Чоколова, 1895. 17 с.
5. Кара-Мурза С.Г. Манипуляция сознанием. М.: Алгоритм, 2000. 681 с.
6. Пушкин А. С. Заметки по русской истории XVIII в. // Пушкин А. С. Полное собрание сочинений: В 10 т. Л.: Наука. Ленингр. отд-ние, 1977-1979.

BIBLIOGRAPHIC REFERENCES

1. Plyin, I.A. (1998). Suschnost'i osobennosti russkoy kul'tury. Tri rechi (1941-1944) [The essence and features of Russian culture. Three speeches (1941-1944)]. Moscow. (In Russian)
2. Plyin, I.A. (1934). Vokrug Rossii [Around Russia]. Berlin. (In Russian)
3. Kasyanova, K.O. [On the Russian national character]. St. Petersburg, 1984. (In Russian)
4. Sikorsky, I.A. (1985). Cherty iz psihologii slavyan [Traits from the Slavic psychology]: a speech delivered by Prof. I.A. Sikorsky, at a solemn meeting of the Slavic charitable society on May 14, 1895]. Kiev: I. Sokolov Publishing house. (In Russian)
5. Kara-Murza, S.G. (2000). Manipulyatsiya soznaniem [Manipulation of consciousness]. Moscow: Algoritm. (In Russian)
6. Pushkin, A.S. (1977-1979). Zametki po russkoy istorii XVIII v. [Notes on Russian history of the XVIII century]: Polnoe sobranie sochineniy: v 10 t. Leningrad: Nauka. Leningr. otd-nie. (In Russian)

Information about the author

PhD, Professor, Academician Suheil Farah

Open International University "Dialogue of Civilizations", Russian Academy of Education, Lebanese University

Москва, Россия

gsfarah@hotmail.com

Информация об авторе

д-р филос. наук, профессор, академик Сухейль Фарах

Открытый Международный университет «Диалог цивилизаций», Российская академия образования, Ливанский университет

Moscow, Russia

gsfarah@hotmail.com

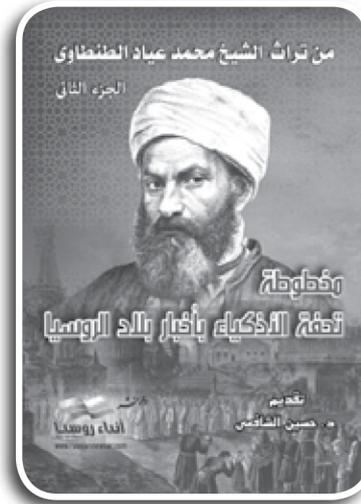
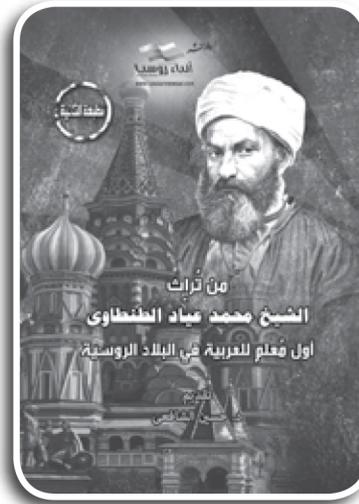
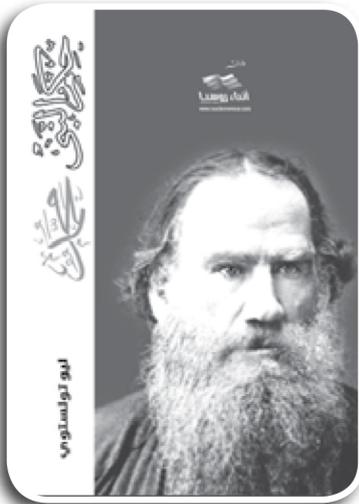
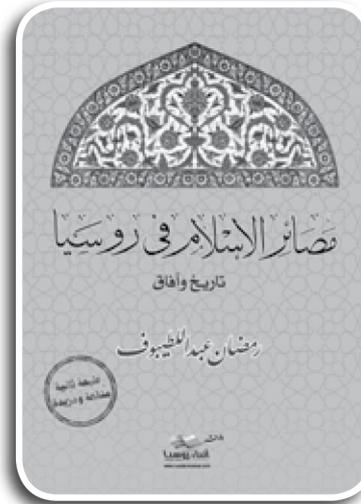
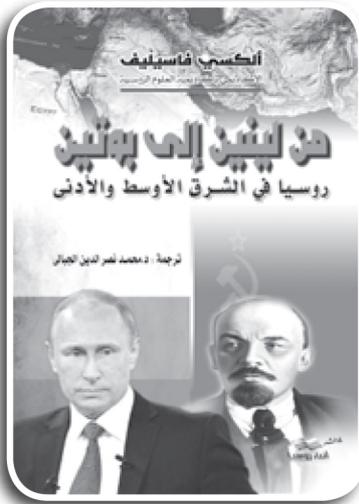
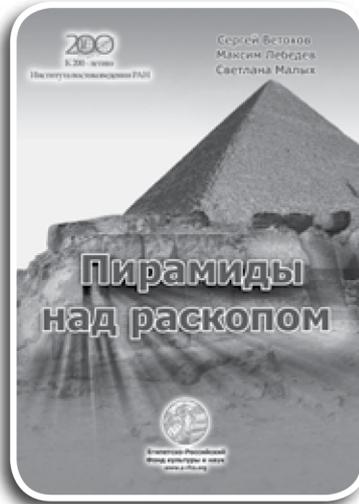
Раскрытие информации о конфликте интересов: Автор заявляет об отсутствии конфликта интересов.

Conflicts of Interest Disclosure: The author declares Conflicts of Interest Disclosure.

www.a-rfcs.org

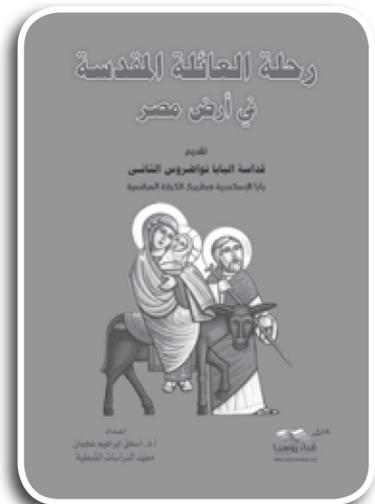
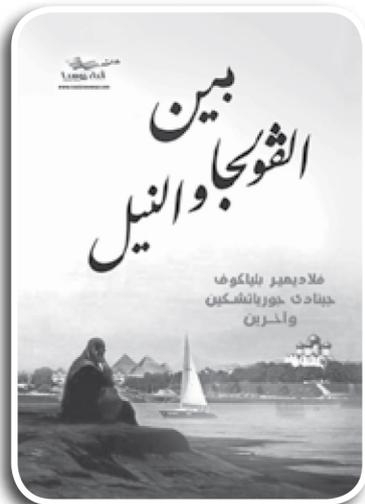
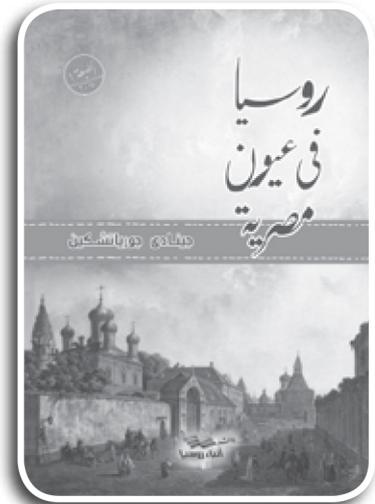
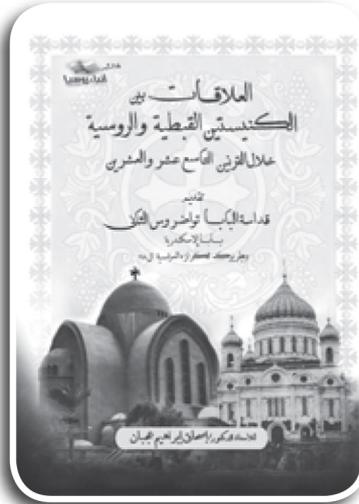
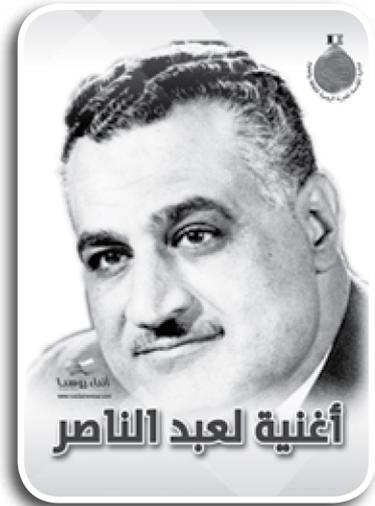
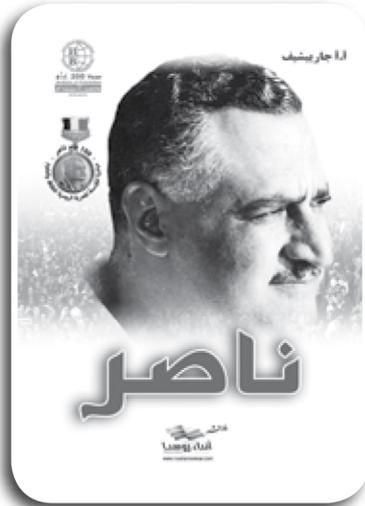
من إصداراتنا

www.a-rfcs.org

من إصداراتنا

Напечатано в Египте

Printed In Egypt

Мисырда нәшер ителде

طُبعت بمصر

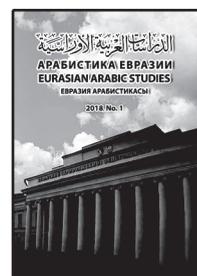
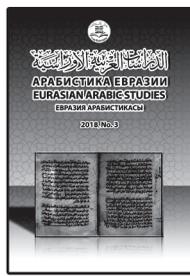
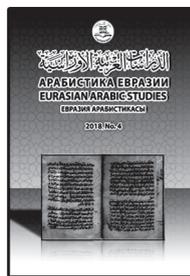
11769 Nozha, 114 Joseph Tito St., Heliopolis – Cairo – Egypt
Tel.: + (202) 219 271 57 & 58 Fax : + (202) 219 271 50
www.a-rfcs.org secertary_ert@yahoo.com

Representative Office In A.R.E. :
Al- Hewar Center for political & Media Studies .

الدراسات العربية الأوراسية

АРАБИСТИКА ЕВРАЗИИ EURASIAN ARABIC STUDIES

ЕВРАЗИЯ АРАБИСТИКАСЫ

Издано

Issued by

Нәшер ителгән

تصدر عن

**Kazan
Federal
UNIVERSITY**

www.a-rfcs.org

تارستان - قازان
ТАТАРСТАН - КАЗАНЬ

Напечатано в Египте

Printed In Egypt

Мисырда нәшер ителде

طبعت بمصر

11769 Nozha, 114 Joseph Tito St., Heliopolis – Cairo – Egypt
Tel.: + (202) 219 271 57 & 58 Fax : + (202) 219 271 50
www.a-rfcs.org secretary_ert@yahoo.com

Representative Office In A.R.E. :

Al- Hewar Center for political & Media Studies .